

A D R I A A N M O O R R E E S

Vorming, Opleiding en Gemeentelike Bediening.

1855 - 1907

Deur Johann Nel

Tesis ingelewer vir die graad van Magister in die Teologie aan die
Universiteit van Stellenbosch

Studieleier: Prof. dr. E. Brown

1984

VOORWOORD

Ek het jare lank getwyfel of ek verdere studie in die Kerkgeskiedenis moet aanpak. Volgens my gevoel, asook die raad van sommige kollegas sou hierdie studierigting geen noemenswaardige nut vir my bediening as predikant hê nie.

Die liefde vir Kerkgeskiedenis het uiteindelik die deurslag gegee. Ek was nog nooit daaroor spyt gewees nie. Nie net die lewe van Adriaan Moorrees nie, maar ook die lewens van ander mense moes vir die doeleindes van hierdie studie nagespeur word. Op hierdie wyse is ek in die geleentheid gestel om God se handeling in die lewens van mense te leer ken. Die navorsing het my geleer om nie vas te kyk teen losstaande situasies in menselewens nie, maar om alles in wyer verband te plaas. God het 'n doel met elke mens se lewe. Met die geloofsoog sien ek hoedat Hy alles laat meewerk om Sy Godverheerlikte doel met mense te bereik. Die nuwe kennis en insigte dra beslis tot 'n meer geseënde bediening by.

Ek dank die Hemelse Vader dat Hy so oor my lewe beskik het dat ek hierdie studie kon doen. Dit was Hy wat aan my insigte besorg het. Sonder Hom sou ek nie die krag en deursettingsvermoë gehad het om die studie te voltooi nie.

My promotor, professor Eddie Brown, het die onderwerp vir hierdie studie aan die hand gedoen. Hy was nie net 'n studieleier nie, maar ook 'n ware inspirasie. Deur sy toedoen is my liefde vir die Kerkgeskiedenis die afgelope 19 maande versterk.

My vrou, Cila, was 'n ware stut in hierdie tyd. Sy was die een wat jare lank vir my aangemoedig het om verder te studeer. Gedurende die studietyd was ek van haar voortdurende bemoediging verseker. Sy was ook met die finale redigering van die manuskrip behulpzaam.

Ek spreek ook my dank uit vir die belangstelling wat my ouers, kolonel en mev. D.J.C. Nel van Somerset-Wes en my skoonouers, mnr. en mev. P.L. du Plessis van Hofmeyr, getoon het. Aan mnr. H.G. van Zyl van die Kaapse Kerkargief my dank vir die raad waarmee hy my bedien het en vir die onvermoeide ywer waarmee hy dikwels stapels boeke aangedra het.

OPGEDRA AAN

MY VROU EN KINDERS.

ERRATA

Bladsy 8, reël 13 - Lees: vyfde i.p.v. vyde.

Bladsy 22, reël 3 - Lees: Bataafse i.p.v. Betaafse.

Bladsy 35, reël 6 - Lees: Athenaeum i.p.v. Athenauem.

Bladsy 60, reël 2 - Lees: moedertaal i.p.v. modertaal.

Bladsy 86, reël 19 - Lees: Saterdagaaand i.p.v. Sondagaaand.

Bladsy 92, reël 17 - Lees: spekulasiagees i.p.v.
spekualsiegees.

Bladsy 95, voetnoot 119 - Lees: Beaufort i.p.v. Beufort.

Bladsy 103, reël 2 - Lees: Britstown i.p.v. Bristown.

Bladsy 129, voetnoot 325 - Lees: Zuid-Afrika i.p.v.
Zuid-Afirka.

Bladsy 144, reël 2 - Lees: 28 jaar i.p.v. vier jare.

INHOUDSOPGAWE

Inleiding	1
<u>HOOFSTUK 1</u> AFKOMS EN VORMING	3
1.1 Stamvader van die Moorreesfamilie	3
1.2 Twee Predikanteseuns	5
1.3 Vreugde en Rou	8
1.4 Vormingsjare op Malmesbury	10
1.4.1 Malmesbury	10
1.4.2 Ds. J.C. le F. Moorrees	11
1.4.3 Hugo en Maria Loedolff	13
1.4.4 Die Liberale Rigting	15
<u>HOOFSTUK 2</u> SKOOLOPLEIDING	21
2.1 <u>Skoolopleiding in Malmesbury</u>	21
2.1.1 Onderwys in die 18de en die 19de Eeu	21
2.1.2 Barend Wethmar	23
2.2 <u>Skoolopleiding in Kaapstad</u>	25
2.2.1 Kaapstad	25
2.2.2 Die Kaapstadse Gemeente	27
2.2.3 Die "Zuid-Afrikaansche Athenaeum"	30
2.3 Samevatting	37
<u>HOOFSTUK 3</u> TEOLOGIESE OPLEIDING	40
3.1 <u>Teologiese Opleiding in Stellenbosch</u>	40
3.1.1 Stellenbosch	40
3.1.2 Ds. J.H. Neethling	42

Inhoudsopgawe vervolg/...

3.1.3	Die Teologiese Kweekskool	44
3.1.4	Die Teologiese Professore	45
3.1.4.1	John Murray	45
3.1.4.2	Nicolaas Jacobus Hofmeyr	47
3.1.4.3	Johannes Izaak Marais	48
3.1.5	Studiejare	52
3.2	<u>Teologiese Opleiding in Utrecht</u>	60
3.2.1	Utrecht	60
3.2.2	Die Kerk in Nederland in die 19de Eeu	62
3.2.2.1	Die Reveilbeweging	64
3.2.2.2	Modernisme	65
3.2.2.3	J.J. van Oosterzee	67
3.2.2.4	Nicolaas Beets	69
3.2.2.5	Jakobus Isaak Doedes	70
3.2.3	Studiejaar	70
3.3	Samevatting	71
<u>HOOFSTUK 4</u>	<u>GEMEENTELIKE BEDIENING</u>	73
4.1	<u>Noorder-Paarl</u>	73
4.1.1	Stigting van die Gemeente	73
4.1.2	Proponent Adriaan Moorrees	75
4.1.3	Kampvegter vir Boererepublieke	77
4.2	<u>Richmond</u>	85
4.2.1	Die Dorp Richmond	87
4.2.2	Die gemeente	89
4.2.3	Die Eerste Vryheidsoorlog	90
4.2.4	Droogtetoestand	92
4.2.5	Goud in Transvaal	92

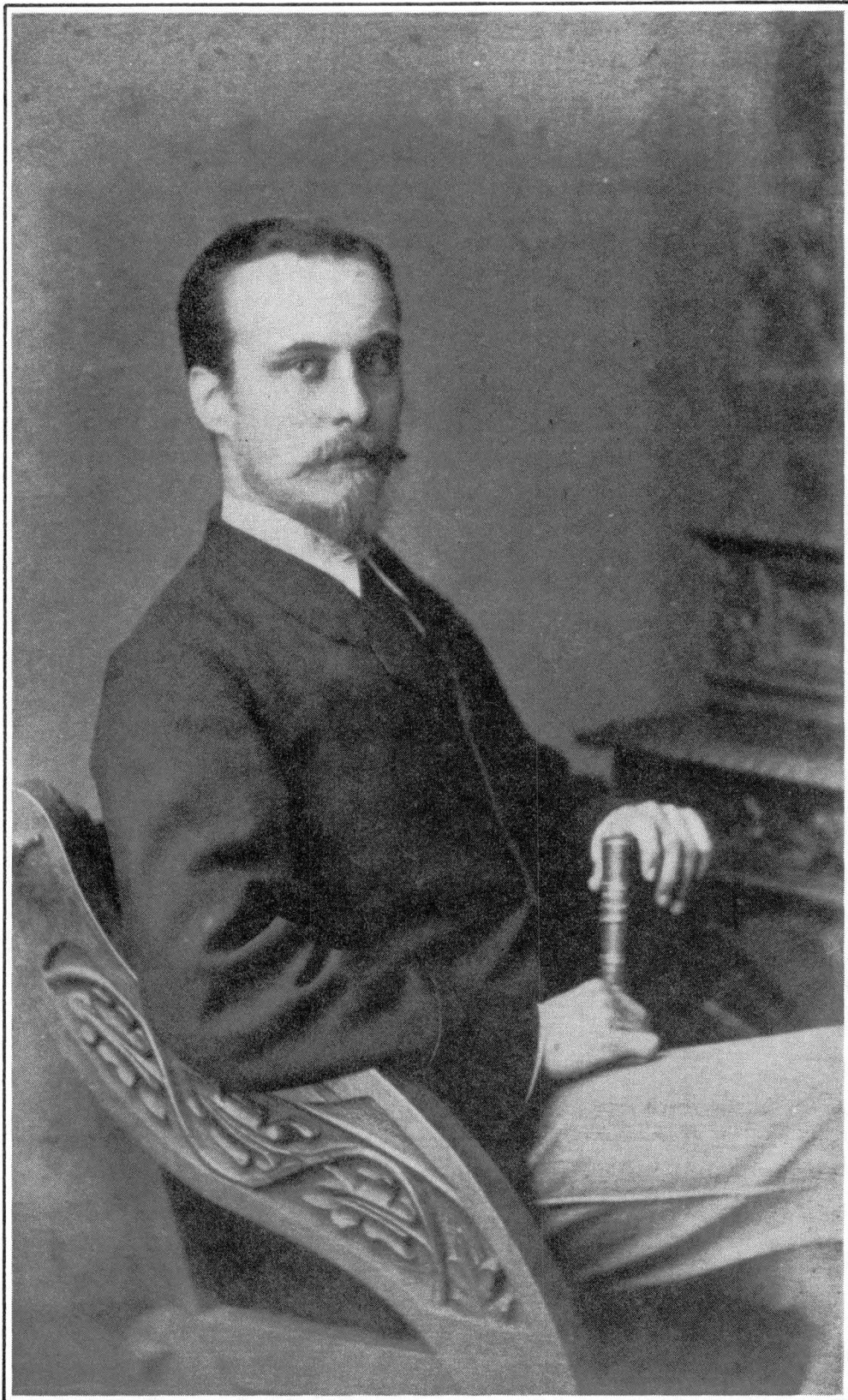
Inhoudsopgawe vervolg/...

4.2.6	Witseerkeelepidemie	93
4.2.7	'n Kindergraf	93
4.2.8	Jeugwerk	95
4.2.9	Onderwys	96
4.2.10	Sending	97
4.2.11	Gemeentelike Geldsake	97
4.2.12	Ring en Sinode	98
4.2.13	Suid-Afrikaanse Taalbond	99
4.2.14	Beroepe	101
4.2.15	Afskeidsnaweek	102
4.3	<u>Kaapstad</u>	104
4.3.1	Bevestiging	105
4.3.2	Kaapstad	110
4.3.3	Die gemeente	111
4.3.4	Huisvesting	115
4.3.5	Huisbesoek	116
4.3.6	Kampvegter vir Hollands	116
4.3.7	Robbeneiland	117
4.3.8	Godsdiensverslae	117
4.3.9	Sending	118
4.3.10	Diens van Barmhartigheid	119
4.3.11	Wyer Kerkverband	120
4.3.12	Beroepe	121
4.3.13	Afskeid	121
4.4	<u>Paarl</u>	123
4.4.1	Bevestiging en Intreepreek	125
4.4.2	Die Eerste Kerkraadsvergadering	127
4.4.3	Die Gemeente	129
4.4.4	Godsdiensverslae	129
4.4.5	Verenigings	130

4.4.6	Sending	130
4.4.7	Onderwys	131
4.4.8	Ons Tijdschrift	131
4.4.9	Stryd tussen Boer en Brit	133
4.4.10	Die Sinode van 1906	140
4.4.11	Literator	141
4.4.12	Hoogleraar	143
4.5	Samevatting	145
	<u>BESLUIT</u>	147
	<u>BRONNE</u>	152

Adriaan Moorrees
as jongman

Inleiding

Instemming word met Phillip Schaff betuig wat sê dat God in die geskiedenis deur lewendige persoonlikhede werk; mense na die beeld van God geskape en toegerus met verstand en wilskrag. ¹⁾ Hy verklaar ook dat alle mense wie se name met onuitwisbare trekke op die bladsye van die kerkgeskiedenis geskrywe staan, hul in een koor verenig: 'n koor wat 'n ewige lofsang aan die Verlosser rig en verkondig dat die evangelie geen fabel of fantasie is nie, maar krag en lewe, vrede en vreugde. ²⁾

Adriaan Moorrees was iemand gewees wat God met 'n besondere verstand en wilskrag toegerus het en wat deur Hom gebruik is in die geskiedenis van die Nederduitse Gereformeerde Kerk. Die naam Adriaan Moorrees staan met onuitwisbare trekke op die bladsye van die kerkgeskiedenis geskrywe. Sy lewe het die een sentrale boodskap verkondig, naamlik dat die evangelie krag en lewe is.

Hy het 'n veelsydige lewe gehad. Op kerklike terrein was hy predikant, assessor, moderator en later hoogleraar aan die Teologiese Kweekskool in Stellenbosch. Hy word beskou as een van die talentvolste en boeiendste predikers wat die Nederduitse Gereformeerde Kerk nog ooit gehad het. Hy het ook op die terrein van die onderwys en opvoeding belangrike bydraes gelewer. Hy het, terwyl hy in die gemeentelike bediening was, voortdurend 'n leidende aandeel in die onderwys gehad. Hy was lank voorsitter van die Sinodale Opvoedingskommissie. Hy was in 1891 lid van die Parlementêre Onderwyskommissie en hy is op 'n tydstip deur pres. Paul Kruger versoek om die onderwysbelange van Transvaal te behartig. Hy was 'n aantal jare voorsitter van die Raad van die Universiteit van die Kaap die Goeie Hoop. Op Stellenbosch het hy 'n belangrike rol gespeel in die oorgang van die Victoria Kollege tot die Universiteit van Stellenbosch. Die eer

-
1. Schaff: Geschiedenis der Apostolische Kerk, benevens eene Algemeene Inleiding op de Kerkgeschiedenis, 3.
  2. ibid., 47-48.

het hom te beurt geval om nie net voorsitter van die universiteitsraad te wees nie, maar om ook agtereenvolgens vise-kanselier en kanselier van die universiteit te wees. As literator het hy kundigheid met die pen aan die dag gelê. Hy was as Taalbondman 'n kampvegter vir die Hollandse taal. Sy naam staan ook opgeteken in die geskiedenis van die breër volkslewe as iemand wat na die belange van sy mense omgesien het en die rol van vredemaker gedurende die Tweede Vryheidsoorlog vertolk het.

So 'n man se lewe vra om beskryf te word. F.A. van Jaarsveld skryf: "So is die mense van 'n bepaalde tyd en plek altyd in 'n eie lewenshorison ingeperk, staan alles daarin in verband met die "krag" of "energie" wat die tydvak sy grondrigting gee. Vandaar die begrip "kinders van die tyd." In die geskiedenis is alles in beweging. Elke tydvak en elke lewenshorison is maar 'n onderdeel wat bo homself heenwys na 'n groter geheel waarin dit ingeskakel of ingeweef is." ³⁾ Daar sal met hierdie studie gepoog word om Adriaan Moorrees as kind van sy tyd te sien. Sy vorming, die faktore wat sy lewe beïnvloed het, sy opleiding en sy gemeentelike bediening sal die aandag geniet, omdat dit alles meegewerk het tot die uiteindelijke professor Adriaan Moorrees. Hierdie studie moet beskou word as die begin van 'n volledige biografie.

Die navorser is in die gelukkige posisie om primêre en sekondêre bronne tot sy beskikking te hê, waarsonder Adriaan Moorrees onkenbaar sou wees.

---

3. Van Jaarsveld: Van Apologetiek en Objektiwiteit in ons Kerkgeskiedskrywing, 57.

HOOFSTUK 1AFKOMS EN VORMING1.1 Stamvader van die Moorreesfamilie

Jan van Riebeeck het in 1652 'n verversingspos aan die voet van Tafelberg gestig. Hy kon nouliks voorspel dat die uiteinde van die vesting veel meer as 'n verversingspos sou wees. 'n Kolonie, 'n volksplanting en 'n soewereine Suid-Afrika sou later volg. Die suidpunt van Afrika sou op die lange duur belangriker as die aandoenplek van skepe word. Aanvanklik was dit Van Riebeeck se fort aan die Tafelbaaise kus; later 'n bastion van Kaappunt in die suide tot die Limpopo in die noorde; 'n vesting van beskawing en Christendom.

Die Here XVII het 'n gebed voorgeskryf wat amptenare, soos Van Riebeeck, by sekere geleenthede moes voorlees. Die volgende woorde van die gebed verleen uitdrukking aan die hoër doel van die Hollanders met hulle koms na hierdie deel van die wereld : "...ende onder dese wilde brutalen menschen, mogelijk sijnde, Uwe ware gereformeerde Christelijcke leere metter tijt mochte voortgeplant ende verbreyt worden, tot uwes H. Naems loff ende Eere ..." ¹⁾ Van Riebeeck het die aandgebede gedoen en Sondae preke voorgelees. Daar het gedurende sy tienjarige verblyf aan die Kaap, dertig evangeliedienaars die Kaap aangedoen, alhoewel nie almal gepreek het nie. ²⁾ Die Kaap het eers op 18 Augustus 1665 sy eerste vaste predikant gekry toe dominee Johan van Arckel voet aan wal gesit het. Spoedig daarna is die eerste kerkraad benoem. Die Franse Hugenote se koms in 1688 na die Kaap het tot gevolg gehad dat die getal van lidmate aansienlik versterk is. Nuwe gemeentes is mettertyd gestig: Stellenbosch in 1686, Drakenstein in 1691, Tulbagh in 1743 en Swartland in 1745.

-
1. Potgieter: "Ons Kerk in Kaapland" (T.N. Hanekom (red.): Ons Nederduitse Gereformeerde Kerk, 28).
  2. Hanekom: "Godsdiens aan die Kaap in Van Riebeeck se tyd" Ned. Geref. Teologiese Tydskrif, Januarie 1977, 28).

'n Skip het in 1781 in Tafelbaai anker gegooi met die stamvader van die Moorreesfamilie in Suid-Afrika, aan boord. ³⁾ Die naam Moorrees beteken in die Nederlands "seun van Moor of Maurus" en laasgenoemde is die Romeinse naam vir 'n Moor uit Afrika, en is ook toegepas op enige donker persoon. ⁴⁾ Die naam Moorrees neem 'n besondere plek in die Suid-Afrikaanse Kerkgeskiedenis in. Die Moorreesfamilie en veral die latere professor Adriaan Moorrees, sou op 'n besondere wyse gebruik word om die eertydse Kompanjiegebed te verwesenlik, naamlik dat die "ware gereformeerde Christelijcke leere metter tijt mochte voortgeplant ende verbreijs worden."

Die stamvader Adriaan Moorrees was van die noordelike provinsie Groningen in Nederland afkomstig. Hy het die amp van "commissaris van de desolate boedekamer" beklee. ⁵⁾ Moorrees is 24 jaar na sy koms in die Kaap met Anna Barbara Smuts getroud. Drie seuns en drie dogters is uit die huwelik gebore:-

Magdalene Elisabeth, gebore 14 Maart 1806;

Johannes Carolus le Febre, gebore 24 Augustus 1807;

Maria Clara, gebore 4 November 1809 en op 12 Februarie 1814 oorlede;

Hubertus Adrianus, gebore 23 Augustus 1811;

Johannes Wilhelmus, gebore 31 Mei 1813 en

Maria Clara, gebore 2 Maart 1815. ⁶⁾

Adriaan Moorrees het 34 jaar in die Kaap gewoon en gewerk en is op 7 Maart 1815 oorlede. ⁷⁾ Die oorsaak van sy dood is onbekend. Sy afsterwe moes vir sy gesin ernstige gevolge gehad het. 'n Mens kom tot so 'n besef wanneer jy vasstel dat

---

3. De Villiers en Pama: Geslagsregisters van die Ou Kaapse Families, DEEL 2, L-R, 589.

4. Grobbelaar: Families, Familiename en Familiewapens, 224.

5. De Villiers en Pama: op.cit., 589.

6. idem., 589.

7. idem., 589.

die vader slegs vyf dae na die geboorte van sy jongste kind gesterf het en dat die ander kinders van die gesin op daardie tydstip onderskeidelik 2, 3, 8 en 9 jaar oud was.

1.2 Twee Predikanteseuns

Twee van die seuns van die Moorreesgesin het later predikante geword. Hulle was Johannes Carolus le Febre en sy jonger broer Hubertus Adrianus.

Hubertus Adrianus Moorrees het sy teologiese opleiding aan die Universiteit van Utrecht gehad en is na sy terugkoms deur die goewerneur as waarnemende predikant in die plek van ds. Robert Shand in Tulbagh aangestel.⁸⁾ Die gemeente in Tulbagh was in rep en roer as gevolg van die optrede van die omstrede ds. Shand. Ds. Shand is egter in 1837 tydens 'n spesiale sinodesitting as leraar van Tulbagh herstel.⁹⁾ H.A. Moorrees is toe as eerste leraar van die nuutgestigde gemeente in Riversdal aangestel. Die bevestiging het op Sondag 28 Julie 1839 plaasgevind. Ds. J.C. le F. Moorrees het die bevestigingsrede gelewer.¹⁰⁾

Die struwelinge tussen ds. Shand en die gemeente te Tulbagh het voortgeduur en het ten einde laaste tot die eerste afskeiding in die Ned. Geref. Kerk gelei. 'n Nuwe gemeente met 445 siele wat as die gemeente Kruisvallei bekend sou staan, is gestig.¹¹⁾ Die Kerkraad van die nuwe gemeente se keuse vir 'n leraar het op ds. H.A. Moorrees van Riversdal geval.

Moorrees is op 16 Maart 1843 as leraar van Kruisvallei bevestig. Ds. J.C. le F. Moorrees het weereens die bevestigingsrede gelewer.¹²⁾

---

8. Malan: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Kruisvallei, 8.

9. Van der Watt: Beroerders en Beroeringe, 26.

10. Smit: Eeufees-Album van die N.G. Gemeente Riversdale, 26.

11. Van der Watt: op.cit., 27.

12. Malan: op.cit., 8.

H.A. Moorrees se bediening is op 22 Oktober 1866 beëindig toe hy na 'n ernstige siekbed en lang lyding oorlede is. ¹³⁾ 'n Kleindogter van H.A. Moorrees beskrywe haar grootvader as 'n man van hoë ontwikkeling en fyn smaak; 'n leraar wat geliefd was in Kruisvallei omdat hy hom oor die afgeskeidenes ontferm het. ¹⁴⁾ Professor T.N. Hanekom sluit die naam H.A. Moorrees in by 'n lys van 25 predikante, wat teen 1863 as verteenwoordigers van die liberale rigting in die Kaapse kerk beskou kan word. Hy voeg daarby dat H.A. Moorrees een van vyf uit die groep van vyf-en-twintig predikante is, wat beskou kan word as verteenwoordigers van die teologie van vóór 1850 wat "nog onvolgroeid en minder radikaal" was. ¹⁵⁾

Johannes Carolus le Febre Moorrees het sy vroegste onderwys by meesters Deethers en Schuitenmakers in die Kaap gehad. Sy hoërskoolopleiding het hy van ds. A. Faure ontvang wat hom aangemoedig het om in die teologie te studeer. ¹⁶⁾ Hy het in Nederland onder Heringa, Royaards, Bouman en Vinke in die teologie studeer en hy het in September 1833 sy eerste preek op Suid-Afrikaanse bodem vanaf die kansel van die gemeente Kaapstad gelewer. ¹⁷⁾

Hy is in Oktober 1833 as predikant van die gemeente Swartland in Malmesbury aangestel en was die negende leraar sedert die gemeente se ontstaan in 1745. Die notuleboek van die Kerkraad meld dat hy op Sondag 2 Februarie 1834 as leraar van Swartland bevestig is. Ds. Faure het die bevestigingsrede na aanleiding van 2 Korintiërs 4 vers 7 gelewer. Moorrees het dieselfde middag sy intrepreek gelewer met 2 Korintiërs 12 vers 14 as teks. ¹⁸⁾

Ds. J.C. le F. Moorrees was vir bykans 48 jaar die leraar van Swartland.

13. idem., 8.

14. Smit: op.cit., 28.

15. Hanekom: Die Liberale Rigting in Suid-Afrika, 433.

16. Smit: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Swartland, 154.

17. idem., 154.

18. G.5 1/3 Kerkraadsnotule van Swartland, 1829-1872, 151 (K.K.A.)

Betekenisvolle gebeurtenisse het gedurende sy bedieningstydperk plaasgevind, om net enkeles te noem:- Daar was die Groot Trek van 1836 tot 1840 wat tot gevolg gehad het dat 'n buitengewone Sinode van 1837 in die Herderlike Brief 'n sterk vermanende woord tot die trekkers gerig het. Hierteen het di. J.C. le F. Moorrees en H.A. Moorrees hulle verset.¹⁹⁾ Die eerste kerklike afskeiding in die Ned. Geref. Kerk het in Tulbagh plaasgevind waarin H.A. Moorrees later 'n rol sou speel. 'n Noemenswaardige gebeurtenis was die kerkreglement van 1842, waarmee die kerkorde van De Mist herroep is en die naam van die Nederduitse Gereformeerde Kerk amptelik vasgelê is. Daar was ook die bekende ordonnansie 7 van 1843 wat die staat laat opstel het eerder as om die kerkreglement van 1842 te sanksioneer.²⁰⁾ Ds. J.C. le F. Moorrees het in sy bedieningstyd ook die liberale stryd in die kerk beleef, soos vermeld word in die lys van 25 predikante wat as verteenwoordigers van die liberale rigting in die Kaapse kerk beskou word.²¹⁾

Moorrees het 'n vrugbare bediening gehad. Die gemeente en Kerkraad van Malmesbury het by meer as een geleentheid hulle dankbaarheid te kenne gegee. Die geldelike skenkings wat hy by die geleenthede van sy 24ste en 48ste diensjare ontvang het, asook die feit dat hy ná sy aftrede lewenslange verblyfsreg in die pastorie gehad het, dien as voorbeelde van die gemeente se waardering.²²⁾ Hy het in 1881 ge-emeriteer.

Daar het in 1855 in die Moorreeswoning 'n gebeurtenis plaasgevind, wat verreikende gevolge gehad het, naamlik die geboorte van Adriaan Moorrees wat later leraar en hoogleraar van die Nederduitse Gereformeerde Kerk geword het.

---

19. Smit: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Swartland, 150.

20. Hanekom: Die Liberale Rigting in Suid-Afrika, 311-314.

21. ibid., 433.

22. Smit: op.cit., 189-190

1.3 Vreugde en Rou

Ds. J.C. le F. Moorrees was byna 'n jaar die predikant van Swartland toe hy op 19 Februarie 1835 met Helena Sophia Basson getroud is.²³⁾ Hy was 28 jaar oud en sy 'n skrale 16 jaar toe hulle in die huwelik getree het. Die bruid is op 24 Februarie 1819 as die dogter van Johannes Basson en Hilletje Geertruida Basson (gebore Rust) gebore.²⁴⁾ Die Bassons is 'n ou Kaapse familie, wie se name reeds in die lidmateregister van die Kaapse Kerk van 1665 aangetref word. Helena Sophia Basson was die vyfde geslag van Bassons in Suid-Afrika.²⁵⁾ Vier kinders is aanvanklik uit die huwelik gebore, t.w.:-

Adriaan, gebore in 1836 en reeds jonk oorlede;

Jan Willem, Gebore op 24 Julie 1838;

Anna Barbara, gebore op 3 Desember 1840 en

Hilletje Geertruida, gebore op 26 Januarie 1845.²⁶⁾

Twintig jaar se getroude lewe het verloop voordat die vyde kind die lewenslig aanskou het. Die latere professor Adriaan Moorrees is op 18 Augustus 1855 in die pastorie te Malmesbury gebore.²⁷⁾

Slegs sestien dae nadat die eerste gehuil van klein Adriaan in die pastorie weerklink het, is die huis in rou gedompel. Adriaan se moeder het gesterf. Sy was maar net 36 jaar, 6 maande en 9 dae oud toe sy op 3 September 1855 oorlede is.²⁸⁾ 'n Mens kan jou voorstel hoedat hierdie tragiese gebeurtenis die gemeente van Swartland tot stilstand geruk het. Die sterfteregister meld dat Helena Sophia Basson in die pastorie oorlede is.²⁹⁾ Die "doderegister" van die gemeente

---

23. G.1 13/7 Huweliksregister Kaapstad, 1804-1839, 236 (K.K.A.).

24. G.5 3/4 Doopregister Swartland, 1810-1821 (K.K.A.).

25. De Villiers en Pama: op.cit., DEEL 1, A-K, 24.

26. ibid., DEEL 2, L-R, 589.

27. G.5 3/7 Doopregister Swartland, 1850-1861 (K.K.A.).

28. G.5 6/1 Swartland Doderegister, 1843-1870, 39 (K.K.A.).

29. MOOC 6/9/71 Death Notices, July-Sept. 1855, nr. 3363 (Kaapse Staatsargiefbe-
waarplek, Kaapstad).

verstrek die sterftedatum en die ouderdom van die oorledene, asook die feit dat die "huisvrouw van de weleerwaarde Heer J.C. le F. Moorrees" te Malmesbury begrawe is.³⁰⁾ Geeneen van genoemde bronne meld wat die oorsaak van die afsterwe van mev. Moorrees was nie. Die dood wat so spoedig na die bevalling ingetree het, sowel as 'n verwysing in 'n latere brief van ds. Moorrees na die offer wat sy eggenote ter wille van Adriaan moes maak,³¹⁾ dien as bewyse dat mevrou Moorrees se afsterwe in direkte verband met die bevalling gestaan het.

Helena Sophia Moorrees is op die kerkterrein in Malmesbury begrawe. Die besoeker aan Malmesbury wat in Rainierstraat aan die oostekant van die kerkgebou verbyry, sien vandag nog die versierde gewel van die wit grafkelder wat bokant die wit ringmuur uittoon. Die grafskrif staan in die teken van eenvoud:

H.S. Moorrees, Geb. Basson

Openb. XIV: 13 B

Daar is nog 'n seun en twee dogters uit die huwelik gebore waarvan die jongste maar tien jaar oud was by die afsterwe van die moeder. Dit is nie bekend of sy gedurende die sestiende dae ná Adriaan se geboorte instaat was om iets van haar jongste spruit te beleef nie. As sy maar net toe kon geweet het watter betekenisvolle koninkryksdiens hy sou verrig.

Adriaan is 13 dae na sy moeder se afsterwe in die Swartlandse kerkgebou gedoop. Sy vader, broer en twee susters het dié dag seker met gemengde gevoelens tegevoet gegaan. Die doop was op Sondag 16 September 1855 en die volgende doopgetuies word in die doopregister aangedui:-³²⁾

---

30. G.5 6/1 Swartland Doderegister, 1843-1870, 39 (K.K.A.).

31. P.8 1/1 Inkomende Briewe, 1872-1938 (Moorreesstukke). Brief van ds. J.C. le F. Moorrees aan Adriaan op 18 Augustus 1878 (K.K.A.).

32. G.5 3/7 Doopregister Swartland, 1850-1861 (K.K.A.).

Hugo Hendrik Loedolff;

Maria Clara Moorrees;

Hendrik Jacobus van der Westhuijs en

Hilletje Geertruida Basson.

Laasgenoemde naam moet nie met die grootmoeder van Adriaan Moorrees verwar word nie. Beide grootouers was reeds ten tye van die afsterwe van Adriaan se moeder oorlede.³³⁾ Hilletje Geertruida Basson was 'n suster van Adriaan se moeder en was met Hendrik Jacobus van der Westhuijs getroud. Maria Clara Moorrees en Hugo Hendrik Loedolff was onderskeidelik suster en swaer van ds. J.C. le F. Moorrees.

Die orige Moorreeskinders was onderskeidelik 10, 15 en 17 jaar toe hul moeder oorlede is. Vir die vader was dit bykans 'n onbegonne taak om ook nog die versorging van klein Adriaan te behartig. Die egpaar-Loedolff het aangebied om Adriaan in hulle sorg te neem.³⁴⁾ Dit was vir Adriaan voordelig dat dit sy vader se suster en swaer was wat sy versorging oorgeneem het. Die Loedolffs was op Malmesbury woonagtig. Adriaan was dus altyd naby sy eie vader en ook maklik toeganklik vir hom. Daarbenewens was die heer Loedolff 'n welopgevoede man van groot aansien, wat 'n goeie opvoeding aan Adriaan sou besorg.

Adriaan Moorrees is 74 jaar na die koms van sy grootvader aan die Kaap gebore. Hy het ook die naam van sy grootvader gehad. Hy het in Malmesbury die eerste lewenslig aanskou. Dit was hier waar die belangrikste vormgewende faktore op die sensitiewe eerste 14-15 jaar van sy lewe ingewerk het.

1.4 Vormingsjare op Malmesbury

Malmesbury is in die Swartlandgebied geleë en is vir die eerste keer in die jaar 1655 deur Jan Wintervogel verken.³⁵⁾ Die gebied was 'n gesogte jagveld. Jagters

---

33. MOOC 6/9/71 Death Notices, July-September 1855, nr. 3363 (Kaapse Staatsargiefbewaarplek, Kaapstad).

34. Hanekom: Leidende Figuur Op Meer As Een Gebied, 2 (Moorreesversameling) (K.K.A.)

35. Smit: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Swartland, 1-2.

het die vleisvoorrade van die Kaap in so 'n mate in die gebied gaan aanvul, dat die uitreiking van jaglisensies nie meer 'n rariteit teen die jaar 1700 was nie.³⁶⁾ Goewerneur W.A. van der Stel het reeds teen die einde van 1703 die groenlig vir die eerste veepos in die Swartland gegee. In 1727 maak 'n reisiger melding van koring wat in die Swartland verbou word.³⁷⁾ Die naam Swartland wat vir hierdie gebied gebruik is, het iets te doene gehad met die donker voorkoms wat die ongerepte natuur in daardie tyd gehad het.³⁸⁾ Die owerheid het in 1829 'n dorp in die Swartland geproklameer en die dorp het volgens hierdie proklamasie van toe af as Malmesbury bekend gestaan.³⁹⁾ Die gemeente het die naam Swartland behou.

Adriaan Moorrees het sy kinderjare in 'n landelike gemeenskap deurgebring. Die dorpie het teen 1860 maar sowat 76 beboude erwe gehad; die bevolking het 1050 siele getel waaronder die magistraat, 'n wetsagent, 'n mediese dokter, 'n onderwyser wat ook die voorleser van die gemeente was en die predikant.⁴⁰⁾ Die dorpie was gedurende die kinderjare van Adriaan reeds gevestig en soos in enige plattelandse milieu was die inwoners intens met mekaar betrokke. Die dorp is in 'n vrugbare streek geleë en omring met pragtige heuwels. Die eenvoudige wit kerkgeboutjie was in die letterlike en figuurlike sin van die woord die middelpunt van die gemeenskap, wat in 'n sekere sin afgesonderd was. Die Kaap was egter ook naby genoeg sodat die gebeure aan die voet van Tafelberg nie ongehoor by die inwoners van Malmesbury verbygegaan het nie.

Die invloed wat ds. J.C. le F. Moorrees op die vorming van sy seun gehad het,

---

36. ibid., 5.

37. ibid., 14.

38. ibid., 4.

39. ibid., 346.

40. ibid., 351-352.

moet nie onderskat word nie. Die egpaar Loedolff het wel as pleegouers opgetree, maar H.H. Loedolff is ses dae voor Adriaan se negende verjaardag oorlede. Ses jaar het verloop alvorens hy Malmesbury sou verlaat vir verdere skoolopleiding in Kaapstad. Daar kan nie vasgestel word of Adriaan gedurende die tydperk ná sy pleegvader se dood by sy pleegmoeder bly woon het en of hy sy intrek in die pastorie by sy vader geneem het nie. Die feit is dat sy vader altyd binne bereikbare afstand van sy seun was. Dit was nie die aard van ds. Moorrees om 'n belanglose houding teenoor sy seun in te neem nie. Dit is ook begryplik dat ds. Moorrees ná die afsterwe van Loedolff, 'n steeds belangrike plek in Adriaan se lewe sou inneem.

Dit is insiggewend dat van die familiebriefe wat behoue gebly het, dit veral die briewe van "papa" (Moorrees) en "mama Loedolff" is wat van groot deernis getuig. Die briewe van genoemde twee persone is omtrent al familiebriefe wat bewaar gebly het. Ds. J.C. le F. Moorrees se briewe getuig van 'n intieme pa-seun verhouding. In 'n brief wat hy aan Adriaan geskryf het toe hy 23 jaar oud was, roep hy Adriaan se moeder in herinnering. Hy maak melding van die feit dat sy aan hom "het leven schonk en het met haar eigen leven moest opofferen."⁴¹⁾ Hy skryf verder dat juis dié gedagte hom met groot droefheid vul. Laasgenoemde brief getuig van die liefde wat ds. Moorrees teenoor sy vrou gekoester het. Andersyds lewer dit bewys daarvan dat dit vir hom as vader erns was dat sy seun met liefde en bewondering aan sy moeder moes dink. Sy was 'n vrou wat letterlik met haar lewe vir die behoud van die lewe van haar kind betaal het. Die briewe van ds. Moorrees aan Adriaan dateer uit die tydperk nadat Adriaan sy skoolopleiding voltooi het. Daar is dus genoegsame bewys dat die kontak tussen vader en seun bly voortbestaan het. Adriaan se vader was gedurende sy kinderjare ook sy predikant na wie se Woordverkondiging hy Sondag na Sondag geluister het. Hy het ook by sy vader belydenis van geloof afgelê op 27 September 1873 toe hy

---

41. P.8 1/1 Inkomende Briewe 1872-1938 (Moorreesstukke). Brief van ds. J.C. le F. Moorrees aan Adriaan op 18 Augustus 1878 (K.K.A.).

agttien jaar oud was.⁴²⁾ Ds. Moorrees het as student in die buiteland studeer en sy seun het die geleentheid gehad om in die vrug van sy vader se kennis en ervaring te deel. Hy was ongetwyfeld goed toegerus om sy seun tot hoë ideale te inspireer. Adriaan het in sy vader 'n uitvalspoort gehad na 'n wêreld met wyer horisonne, wat veel verder as die heuwels van Malmesbury gestrek het.

Ds. Moorrees is 16 maande na die afsterwe van sy eggenote met Catharina Jeanne Smuts op 12 Januarie 1857 getroud.⁴³⁾ Dit is nie duidelik hoe die verhouding tussen Adriaan en sy vader se tweede vrou was nie. Dit kom wel voor asof "mama Loedolff" vir alle praktiese doeleindes die moeder van Adriaan gebly het.

Ds. J.C. le F. Moorrees is op 20 Junie 1885 oorlede.⁴⁴⁾ Adriaan was op daardie tydstip 29 jaar oud en predikant in Richmond. Ds. J.C. le F. Moorrees is net soos sy eerste eggenote, binne die ringmuur van die Swartlandse kerk begrawe.

Hugo Hendrik Loedolff en Maria Clara Loedolff (geb. Moorrees) het dadelik vir Adriaan as pleegouers opgetree ná die afsterwe van sy moeder, deur hom onmiddelik in hulle huis te neem. ✓ Hugo Hendrik Loedolff is op 24 Junie 1804 in Kaapstad gebore, waar hy gewoon het tot 1831 toe hy hom op Malmesbury as wets- en boedelagent gaan vestig het.⁴⁵⁾ Sy eerste vrou het hom na 'n kort en kinderlose huwelik ontval, waarna hy met Clara Moorrees getroud is. Sy was 'n suster van ds. J.C. le F. Moorrees. Korrespondensie wat behoue gebly het, toon dat "mama Loedolff" 'n baie belangrike plek in Adriaan se lewe ingeneem het. Haar liefde en besorgdheid word in die volgende woorde weerspieël:-⁴⁶⁾

---

42. G.5 4/3 Ledematen Register N.G. Kerk Malmesbury, 1836-1892 (K.K.A.).

43. C.O. 4576 Minutes of Proceedings of Matrimonial Courts, VOLUME 5, 1. (Kaapse Argiefbewaarplek, Kaapstad).

44. De Kerkbode, 26 Junie 1885, 297.

45. Van der Watt: Die Loedolff-saak en die N.G. Kerk, 90.

46. P. 8 1/1 Inkomende Briewe, 1872-1938. Brief van Clara Loedolff aan Adriaan. Datum onbekend (K.K.A.).

"Ach mijn lieve kind neem toch altyd u toevlug tot Hem, die u nooit zal begeven of verlaaten."

'n Ander brief is soos volg afgesluit:-

"Ik hebben u lief, Mama Loedolff." ⁴⁷⁾

Daar het ongelukkig geen briewe van Adriaan aan sy pleegmoeder behoue gebly nie.

✓ H.H. Loedolff het tot met sy afsterwe op 12 Augustus 1864 'n leiersposisie in die gemeenskap ingeneem. Op kerklike terrein was hy agtereenvolgens diaken en ouderling en hy was op 'n tydstip ook kassier van die gemeente. ⁴⁸⁾ Hy was saam met sy swaer afgevaardig na ringsittings sowel as na die Sinodes van 1857 en 1862. ⁴⁹⁾ ✓ Hy het op maatskaplike en politieke gebied belangrike bydraes gelewer.

✓ Hy was vanaf 1854 tot met sy afsterwe in 1864 die verteenwoordiger van die kiesafdeling Malmesbury in die Kaapse parlement. ⁵⁰⁾ Die formidabele aard van sy persoonlikheid kom duidelik na vore met die volgende beskrywing van sy optrede in die parlement:-

"Ernstige en rondborstig, aarzelt hy nooit zyn gevoelens te zeggen. Hy voelt zich geheel te huis in de vergadering, hy rys met de grootste onbezorgheid, zet zyn bril op, en zegt het Huis wat hy meent dat gedaan worde, zonder eenige voorspraak. Hy handelt natuurlyk en als een man van gezond verstand poogt hy nooit zyne aanspraken met denkbeeldige welsprekenheid te versieren. Hy geeft zyn gevoelens ronduit en bezit het volste vertrouwen van het Huis". ⁵¹⁾ Adriaan was nog nie 'n volle nege jaar oud toe sy pleegvader oorlede is nie. Die eerste agt tot nege jare van 'n kind se lewe is in baie opsigte vir die vorming van die kind van deurslaggewende belang. Die invloed wat Loedolff op

---

47. ibid.

48. Hanekom: Die Liberale Rigting in S.A., 390.

49. idem., 390.

50. Smit: op.cit., 355.

51. Limmer: Pen en Inkt Schetsen in het Parlement (1855), 27. (Aangehaal deur A.P. Smit in Gedenkboek van die N.G. Gemeente Swartland, 355-356).

Adriaan gehad het, mag dus nie gering geskat word nie. Loedolff was 'n man met 'n sterk persoonlikheid. Hy was beginselvas en vasberade. Hy was bereid om enduit te veg vir enigiets wat hy gemeen het reg was. Niks lewer beter bewys hiervan as die gebeure rondom die hofsak wat Loedolff teen die Ned. Geref. Kerk aanhangig gemaak het nie.

Die liberale rigting in die Kaapse kerk het in die eerste vyftien jaar van Adriaan Moorrees se lewe tot 'n omvangryke beweging gekom. Hy het dit so getref om vir die bykans eerste nege jaar van sy lewe in 'n huis te woon waar hierdie benadering aanklank gevind het by Loedolff en hy kerklik in 'n stryd gewikkel geraak het. Die woord "liberalisme" kom van die latynse woord "libertas" wat vryheid beteken. Alhoewel die vryheidsgedagte van hierdie woord aanvanklik slegs deur rewolusionêre bewegings op politieke gebied gebruik is, was dit in die 19de eeu dat die vrysinnigheid rondom Bybelse leerstellings ook as liberalisme bekendgestaan het.⁵²⁾ Op leerstellig-kerklike gebied was daar predikante soos ds. T.F. Burgers van Hanover en ds. J.J. Kotze van Darling wat vrysinnige teologie in 'n Hollandse sin gehuldig het. Volgens die klagstaat wat by die Sinode ingedien is, het Burgers onder meer die volgende bevraagteken: die sonde-loosheid van Christus se menslike natuur; die persoonlike bestaan van die duiwel; die opstanding van die dode, sowel as die voortbestaan van die menslike siel na die dood.⁵³⁾ Kotze het nie daarmee saamgestem dat die mens voortdurend tot alle kwaad geneig is nie.⁵⁴⁾

Die liberale stryd het ook daarin bestaan dat daar 'n vrysinnigheid rondom die gesag van kerklike vergaderinge ontstaan het. Daar is in die gees van die tyd op politieke gebied gesoek na volksverteenvoording en verantwoordelike bestuur. Gevolglik is daar ook in die kerk na meer seggenskap vir die gemeente-

---

52. Scholtz: Die Bedreiging van die Liberalisme, 7-8.

53. Van der Watt: Beroerders en Beroeringe, 39-40.

54. idem., 39-40.

lede gesoek.⁵⁵⁾ Hierdie beginsel is, wanneer Skriftuurlik gekwalifiseerd, suiwer Calvinisties solank Christus as Hoof van die gemeente gehandhaaf word. Die verkiesing in die kerk wou egter nie die Skrifbeginsel dien nie, maar gemeentes gebruik om predikante met leerstellige afwykings te beroep.⁵⁶⁾ Toestemming vir dergelike optredes kon nie van die Sinode se kant verkry word nie. Dit het daartoe gelei dat sommige lidmate nie sondermeer die beslissings van kerklike vergaderings aanvaar het nie; sommige het selfs sover gegaan om die gesag van geregshowe in te roep.

Loedolff was so 'n beswaarmaker wat by die Sinode van 1857 protes aangeteken het teen die sittingsreg van die afgevaardigdes van die Transgariep. Sy standpunt was dat Ordonnansie 7 van 1843 die kerkgrense met die koloniale grense laat saamval het.⁵⁷⁾ 'n Beweegrede van hierdie optrede was om te verhoed dat die behoudende deel van die Kaapse Sinode met die Transgariepse lede versterk sou word.⁵⁸⁾ Loedolff het op 'n tydstip in die Wetgewende Vergadering beweer dat sake in die Sinode op losse voet afgehandel word.⁵⁹⁾ Die eintlike drama het by die Sinode van 1862 plaasgevind, toe Loedolff weereens teen die teenwoordigheid van die afgevaardigdes van die gemeente in die Transgariep beswaar gemaak het. Die besluit van die Sinode van 1857 is egter gehandhaaf. Loedolff het dadelik 'n hofsaak teen die kerk aanhangig gemaak. Die uiteinde van dié hofsaak wat dat genoemde afgevaardigdes sowel as die twee professore van die Kweekskool sitting in die Sinode ontsê is.⁶⁰⁾ Die daaropvolgende pogings van Loedolff om die besluite van die Sinode van 1852, 1857 en 1862 ongeldig te laat verklaar, het

---

55. Hanekom: op.cit., 344.

56. ibid., 349.

57. Van der Watt: Die Loedolff-saak en die N.G. Kerk, 91.

58. Kestell: Het Leven van Prof. N.J. Hofmeyr, 97.

59. Van der Watt: op.cit., 93.

60. Van der Watt: John Murray 1826-1882, 158.

misluk. ⁶¹⁾

✓ Kerkhistoriese navorsing het aangetoon dat daar 'n besliste verband tussen die Loedolff-saak en die liberalisme in die Kaapse kerk was. ⁶²⁾ Die posisie van die liberales is aansienlik deur die hofuitspraak versterk. Die ongunstige gevolge van 'n verbreekte kerkverband tussen die gemeentes van die Kaapkolonie en die gemeentes daarbuite, sou vir die volgende 100 jaar voortduur. ⁶³⁾ Die uitsetting van die kweekskoolprofessore was 'n verdere oorwinning vir Loedolff wat van die begin af teen die oprigting van 'n Teologiese Kweekskool gekant was. ⁶⁴⁾

✓ Ds. J.C. le F. Moorrees het die Loedolffgebeure aanvanklik gesteun. Dit is egter duidelik dat die gebeure die lewe van ds. Moorrees baie versuur het. Hy het later sterk wal gegooi teen pogings van gemeentelêde om die liberale ds. J.J.. Kotze van Darling vir preekbeurte na Swartland se kerk te nooi. ⁶⁵⁾

Loedolff is slegs twee jaar ná die omstrede hofsaak oorlede. Adriaan Moorrees was ten tye van Loedolff se afsterwe baie jonk. Hy kon nog nie menings oor al die gebeure rondom die liberale stryd vorm nie. Dit kan darem ook nie beweer word dat die werklikheid van die kerklike drama by hom ongesiens sou verbygaan nie. Adriaan se pleegvader was tog die persoon wat die hoofrol gespeel het. Die stryd moes 'n groot mate van spanning in die Loedolff-huis tot gevolg gehad het.

Die vraag ontstaan of Adriaan, toe hy heelwat ouer was en die liberale beweging beskrywe het, sy pleegvader se rol daarin sou bereken? Verdere studie is nodig om vas te stel of hy as professor met die liberale rigting in die kerk simpatie

---

61. Van der Watt: Die Loedolff-saak en die N.G. Kerk, 115.

62. Van der Watt: John Murray, 1826-1882, 158.

63. idem., 165.

64. ibid., 157.

65. Smit: op.cit., 189.

gehad het. Heelwat lig word wel op die saak gewerp as daar gelees word wat die latere professor Moorrees hieroor sou skryf:

"Nou is hierdie optree van ouderling Loedolff deur vele skrywers verklaar, nie uit 'n eerlike oortuiging dat die Synode onwettig gekonstitueerd was nie - iets waaruit later grote moeilikhede kon gebore word; maar as 'n poging van die liberales om die meerderheid van die Synode te verkry deur verwydering van die Transgariapse lede, wat suiwer in die leer was. Hy self het die aantuiging met beslistheid van hom af gewerp. Aan die slot van 'n geskrewe toeligting op sy voorstel, spreek hy die vertroue uit dat die H.E. vergadering sy bedenkinge nie sou toeskrywe aan enige lae beweegredes vir bereiking van een of ander doel nie, en verklaar: "Neen! God de alleen Hartekenner weet de bedoelingen en kent de zuivere beginselen dat zij voortvloeien uit zucht tot instandhouding van de goeie orde en rust onze Gereformeerde Kerk in de Kolonie." 66)

Moorrees onderskryf dus nie die standpunt dat Loedolff vanuit liberale oorewegings opgetree het nie. Sy skrywe lewer bewys dat hy nie simpatiek teenoor die liberale rigting in die kerk gestaan het nie.

1.5 Samevatting

Adriaan Moorrees was 'n naamgenoot van sy grootvader wat tegelyk ook die stamvader van die Moorreesfamilie in Suid-Afrika was.

Hy was gelukkig om die grootste gedeelte van sy kinderjare in 'n landelike omgewing te kon woon. Die mense in die platteland het in nouer verbondenheid met mekaar saamgewoon en vir Adriaan was dit 'n goeie voorbereiding van die stad.

Hy het sy moeder nooit persoonlik geken nie. Sy vader het hom egter oor haar ingelig. Sy oom en tante het hom direk na sy moeder se afsterwe in pleegsorg

---

66. Moorrees: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 901-902

geneem. Hulle het in Malmesbury gewoon en Adriaan was dus in die geleentheid gestel om kontak met sy vader te behou. Sy vader was die predikant van die gemeente. Hy kon uit die geloofskennis en lewensvoorbeeld van sy vader ryklik put. Dit is moontlik dat hy onder die bediening van sy vader hom geroepe gevoel het om self predikant te wil word.

Die Loedolff-egpaar het, volgens alle aanduidings, as pleegouers met groot liefde en verantwoordelikheid na Adriaan omgesien. Sy pleegmoeder, Clara Loedolff, het 'n belangrike plek in sy lewe ingeneem. Hy het haar "mama Loedolff" genoem, want sy het met eer en waardigheid die plek van 'n moeder in Adriaan se lewe ingeneem. Sy pleegvader is kort voor Adriaan se negende verjaardag oorlede. Die pleegmoeder het langer geleentheid gehad om 'n hegte verhouding met Adriaan op te bou. Hendrik Loedolff moes tog 'n invloed op Adriaan gehad het. Hy sou wel eers as volwassene die stryd rondom die liberalisme beter leer ken. As kind het hy egter die spanning van die stryd verduur.

Die besliste mening wat Loedolff oor sake gehad het, asook sy doelgerigte optrede, het 'n belangrike deel van Adriaan se opvoeding uitgemaak. Loedolff het 'n sterk persoonlikheid gehad. Hy was uitgesproke en het ook 'n vegtersgees openbaar, wat selfs nie geskroom het om 'n regsgeding teen die kerk aanhangig te maak nie. Terselfdertyd was hy ook die diensbare mens, wat nie net in die kerk nie, maar ook as parlementariër die belange van sy mense op die hart gedra het. Adriaan het in latere jare ook beginselvastheid en doelgerigtheid openbaar. Hy was wel nie in dieselfde mate as sy pleegvader 'n vegter wat niks ongesiens sou laat om sy standpunt te laat seëvier nie. Hy was wel iemand wat met groot oortuiging 'n eie standpunt kon verdedig. Hy het ook 'n diensbare mens by uitnemendheid geword.

Adriaan se vader het eers simpatiek teenoor die liberale rigting gestaan. Hy het egter in 1865, ongeveer 'n jaar na Loedolff se afsterwe, buite stemming gebly toe die kerkraad besluit het om 'n beswaar van ene H.C. Blatt teen die optrede

---

van ds. J.J. Kotzé van die hand te wys. Op 20 November 1870 het hy 'n brief aan die kerkraad geskryf waarin hy teen die prediking van di. Burgers en Kotzé in Swartland beswaar gemaak het.⁶⁷⁾

Ds. Moorrees was nie langer simpatiek teenoor die liberale faksie in die gemeen- te nie. Die gevolgtrekking word gemaak dat Adriaan hierby groot baat gevind het in die vorming van eie standpunt rondom kerklike aangeleenthede.

---

67. Hanekom: Die Liberale Rigting in Suid-Afrika, 435.

HOOFSTUK 2SKOOLOPLEIDING2.1 Skoolopleiding in Malmesbury2.1.1 Onderwys in die 18de en die 19de Eeu

Die onderwys te Malmesbury dateer so ver terug as die 18de eeu toe goewerneur van Imhoff in 1743 die eerste voorleserskool in die gebied gestig het.¹⁾

Die onderwyser was in daardie dae gewoonlik ook die voorleser en die koster van die gemeente. Die voorleserskole van die eerste Hollandse bewind was nie 'n sukses nie, omdat die leerkragte dikwels rondswerwende soldate en matrose was wat onbevoeg was vir die onderwysberoep. Die eerste onderwyser van Malmesbury het voorheen as sieketrooster op 'n skip diens gedoen. Sy gedrag het ook veel te wense oorgelaat.²⁾

Kenmerkend van die onderwys van daardie tyd, was die noue verband wat daar tussen die kerk en die onderwys bestaan het. Voorbereiding tot lidmaatskap van die kerk is as einddoel van die onderwys gestel en voornemende onderwysers is tenopsigte van hulle godsdienstige gesindheid vooraf getoets.³⁾

Die Britse vlag is op 16 September 1795 vir die eerste keer op die kasteel in die Kaap gehys. Verbeterings op onderwysgebied is dadelik in die vooruitsig gestel, maar daar het nie veel van die planne in die praktyk tereggekom nie. 'n Groot rede vir hierdie toedrag van sake was die korte duur van die Britse bewind, wat tot gevolg gehad het dat daar nie genoeg tyd was om die onderwysplanne te realiseer nie. Die onderwys aan die Kaap was dus aan die einde van die eerste Britse bewind steeds op 'n laagwatermerk. Belangrike veranderings

---

1. Smit: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Swartland, 135.

2. idem., 135

3. Van der Westhuizen: Onderwys onder die Algemene Skoolkommissie, 1804-1839 (Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1953, DEEL II, 1).

het eers in die 19de eeu gevolg wat onderwystoestande aan die Kaap aansienlik sou verbeter.

Die Betaafse bewind het op 23 Desember 1803 in aanvang geneem toe kommissaris De Mist en goewerneur Jansens Tafelbaai binne geseil het en die gesag van generaal Dundas oorgeneem het. De Mist het spoedig vasgestel dat die onderwystoestand aan die Kaap haglik was. Hy het summier met hervormings op onderwysgebied na vore gekom. Hy het op 11 September 1804 'n skoolordonnansie die lig laat sien waarin hy gepoog het om 'n nasionale onderwysstelsel van stapel te stuur.⁴⁾ Hiermee het die kerk sy direkte gesag oor die onderwys verloor en is die staat in beheer van die onderwys geplaas.⁵⁾ Die skool sou nie meer die plek wees waar kinders vir lidmaatskap van die kerk voorberei word nie. Die aksent sou voortaan op die vorming van beter staatsburgers val.⁶⁾ Swartlanders het hierdie skeiding van kerk en skool onaanvaarbaar gevind.⁷⁾

Die Bataafse bewind was eweneens van korte duur. Die ideale van De Mist is beëindig toe generaal Baird op 7 Januarie 1806 by Bloubergstrand geland het en die Nederlandse vlag permanent van die kasteel verwyder is. Baird is in 1807 deur graaf Caledon as goewerneur opgevolg en Caledon is weer op sy beurt deur sir John Cradock opgevolg. Cradock het daadwerklik in die onderwys in die buiteland begin belangstel. Hy het dadelik begin om die stelsel van plaaslike beheer oor onderwysaangeleenthede in elke distrik in die lewe te roep.⁸⁾ Die eerste "church clerk school" op Swartland is in Januarie 1813 ge-open.⁹⁾

---

4. ibid., 3.

5. ibid., 8.

6. idem., 8.

7. Smit: Gedenkboek van die N.G. Gemeente Swartland, 140.

8. Van der Westhuizen: op.cit., 123.

9. Smit: op.cit., 141.

Cradock het die noue verbintenis tussen skool en kerk herstel. Die poste van voorleser en skoolmeester is sover moontlik verenig en die toesig oor die skoolmeester is aan 'n plaaslike skoolkommissie opgedra. Die skoolkommissie het uit die landdros, predikant en twee ouderlinge bestaan. Dit was die skoolmeester se taak en verantwoordelikheid om periodiek 'n skriftelike verslag by die predikant in te dien.¹⁰⁾

Die jare het gekom en gegaan en die voorleser-onderwysers van die Swartland het ook gekom en gegaan. Sommige het hulle goed van hulle taak gekwyd en ander was minder suksesvol in die uitvoering van hul taak. Die jaar 1861 het aangebreek. H.J. Brummer was die skoolmeester, maar die skoolkommissie was verplig om hom weens pligsversuim te ontslaan.¹¹⁾ 'n Nuwe skoolmeester moes dadelik gevind word.

2.1.2 Barend Wethmar was die man op wie die keuse vir 'n nuwe skoolmeester geval het. Hy was 'n Hollander van geboorte. Hy het tot in 1874 as onderwyser in Malmesbury diens gedoen, toe die voorlesersamp finaal afgeskaf is.¹²⁾ Wethmar was die man by wie Adriaan Moorrees sy skoolopleiding in Malmesbury ontvang het. Hy kan in die kategorie van goeie deugsame onderwysers van daardie dae geklassifiseer word. Hy is as 'n hulpvaardige man beskryf; iemand wat altyd 'n teer gevoel vir die hulpbehoewendes gehad het.¹³⁾ Hy was meer as net skoolmeester; hy was 'n meelewende en diensbare lidmaat van die kerk en 'n diensbare burger van die Swartlandse gemeenskap. Hy was een van die eerste sekretarisse van die plaaslike eksekuteurskamer en na die vertrek van Adriaan na die Kaap, was hy skriba-kassier van die gemeente.¹⁴⁾ Hy was ook in die liberale stryd in die kerk betrokke en het groot simpatie met ds. J.J. Kotze van Darling gehad. In die

---

10. Van der Westhuizen: op.cit., 80.

11. Smit: op.cit., 377.

12. idem., 377

13. ibid., 160

14. idem., 160

gemeentegeskiedenis van die kerk in Swartland, staan hy opgeteken as een van die kopstukke van die liberale faksie in die gemeente. Dit is geen geheim nie, dat liberale leraars soos Kotze en Burgers die neiging gehad het om in ander gemeentes se aangeleenthede in te meng. Manne soos ds. Moorrees, wat vroeër geesverwante van die liberale predikante was, se oë het vir die uitwerking van die liberalisme in gemeentes oopgegaan. Hulle het van siening verander en selfs teenstanders daarvan geword. In 1870 is ds. T.F. Burgers met 'n adres in Malmesbury verwelkom en genooi om voor 'n liberale seksie van die gemeente in die dorp se ou raadsaal op te tree, waarmee ds. Moorrees geensins tevrede was nie.¹⁵⁾ Wethmar was 'n geesverwant van Burgers. Daarom kan dit aanvaar word dat hy deel van die groep was wat Burgers in Malmesbury verwelkom het. Die moontlikheid bestaan selfs dat hy dit geïnisiëer en georganiseer het.

Daar is nie gegewens beskikbaar wat die aard van Wethmar se aandeel in die stryd beskryf nie. Dit word aanvaar dat sy aandeel in die liberale stryd sekerlik nie deur almal in die gemeenskap, veral ds. Moorrees, aanvaar is nie. Tog is daar geen tekens daarvan dat sy optrede sy rol as skoolmeester in die weegskaal geplaas het nie. Hy het inderwaarheid die pos van skoolmeester vir dertien jaar behou. Dit dui eerder daarop dat sy gedrag met betrekking tot die liberale stryd die mense nie heeltemal in die harnas gejaag het nie. Barend Wethmar was as onderwyser 'n sukses. Hy het hom baie goed van sy taak gekwyt, sodat deur sy bemiddeling die dorpskool begin bloei het.¹⁶⁾

Regulasies wat vir leerkragte in die buiteland distrikte gegeld het, gee aan ons 'n aanduiding van die onderrig wat Moorrees ontvang het. Vakansies was 'n rariteit. Daar was met die uitsondering van Pese, Pinkster en Kersfees asook 'n paar dae in Oktober geen ander skoolvakansies nie.¹⁷⁾ Die kinders was weekliks aan onderwys van 'n minimum van ses uur per dag onderwerp, met die uitsondering

---

15. Hanekom: op.cit., 435.

16. Smit: op.cit., 60.

17. Van der Westhuizen: op.cit., 83.

van Woensdae en Saterdag wanneer daar nie skool was nie.¹⁸⁾ Die onderwyser moes elke Sondag met sy leerlinge die kerkdiens bywoon. Hy het gedurende die week die Bybeltekse en Bybellesse van die vorige Sondag in hersiening geneem.¹⁹⁾ Die kinders is geleer om te kan lees en skryf en hulle is met die basiese beginsels van die rekenkunde vertrou gemaak.²⁰⁾ Die onderwys was soos die 18de-eeuse skole, sterk godsdienstig gerig. Die Heidelbergse Kategismus of 'n godsdienstige boek wat deur die plaaslike leraar voorgeskryf is, is in die godsdiensonderwys gebruik.²¹⁾

Daar is geen bewyse dat Wethmar hom aan leerstellige misdrywe skuldig gemaak het in sy godsdiensonderrig aan die kinders nie. Die feit dat die onderwys van die dorp vir meer as 'n dekade aan hom toevertrou is, versterk hierdie gedagte. Hierbenewens moet onthou word dat die kerk en met name ds. J.C. le F. Moorrees, toesig oor die onderwys gehou het.

Adriaan Moorrees was gelukkig om Wethmar as onderwyser te kon hê. Die goeie onderrig van Wethmar het daartoe bygedra dat hy goed voorbereid was vir sy verdere skoolopleiding te Kaapstad.

2.2 Skoolopleiding in Kaapstad.

2.2.1 Kaapstad

Adriaan was 15 jaar oud toe hy na Kaapstad vir sy verdere skoolloopbaan vertrek het. Sy skoolopleiding in die Kaap het vanaf 1870 tot 1874 geduur.

Die Kaap was op daardie stadium die grootste dorp in die land. Die dorp het relatief stadig ontwikkel, totdat diamante in 1867 ontdek is en die Zueskanaal

---

18. idem., 83.

19. idem., 83.

20 idem., 83.

21. idem., 83.

in 1869 in gebruik geneem is.²²⁾ Sake het van toe af drasties verander. Teenoor 'n bevolking van 29 000 in 1865 het die getal inwoners tot 60 000 in 1884 toegeneem.²³⁾ Die bevolking het dus in genoemde tydperk so te sê verdubbel. Tafelbaaihawe is op 17 Mei 1870 geopen, sodat beter voorsiening vir skeepsverkeer gemaak kon word.²⁴⁾ Die duisende setlaars wat na die diamantvelde op pad was, het eers in die Kaap vertoef om sake te doen, sodat handelsondernemings soos paddastoele in Adderleystraat verrys het.

'n Besoeker van Engeland wat Kaapstad in 1875 besoek het, het sy indrukke soos volg weergegee:²⁵⁾

"There are vast improvements in street and ship architecture on the Parade and Adderley Street; a little city of palaces with here and there an old Dutch house intervening..."

Iemand anders laat hom in ongeveer dieselfde tyd soos volg oor Kaapstad uit:²⁶⁾

"there is a straggling, unkempt appearance about the buildings stretching down to the beach and the jetties; and the heterogenous industries which manifest themselves, such as boat-building, skin drying, wool-pressing, flour-mills, gas and soap factories and fish-curing are not particularly attractive."

Kaapstad het dus in die sewentigerjare van die 19de eeu in die teken van groot-skaalse uitbreiding gestaan. Moorrees se verblyf in die stad het met hierdie

---

22. Buirski: "An Analysis of the Composition of Adderley Street, Cape Town, between 1867 and 1884". (C. Saunders and H. Phillips (editors) : Studies in the History of Cape Town, VOLUME 3, 24).

23. idem., 24.

24. Petersen: "The Development of the Table Bay Harbour 1860-1870" (C. Saunders and H. Phillips (editors) : Studies in the History of Cape Town, VOLUME 3, 41).

25. Picard: Grand Parade, 49.

26. Buirski: op.cit., 19-20.

fenemonale groei saamgeval. Hy was vir baie jare die rustige plattelandse milieu Malmesbury gewoond. Skielik is hy met die snelgroeiende Kaapstad gekonfronteer. Vir die daaropvolgende vier jaar was hy aan die stimulerende samelewing van die Kaap blootgestel. Hy het met die moderne wêreld van sy tyd nader kennis gemaak en met 'n groot verskeidenheid van mense en beskouinge te doen gekry. Terselfdertyd is grondslae vir 'n besondere voorliefde vir Kaapstad by Moorrees gelê. Kaapstad was later dan ook een van die plekke waar hy in die bediening sou staan. Heelwat later was Kaapstad die plek van sy keuse vir aftrede.

Die besoeker aan die Kaap het die kerkgebou van die Ned. Geref. Kerk in Adderleystraat dadelik opgemerk. Dit was die indrukwekkendste gebou in die straat, totdat die Standard Bank in 1883 voltooi is. Hierdie gebou is toe beskryf as: "...the finest building in South Africa."²⁷⁾ Die kerkgebou was prominent, maar ook die gemeente assulks het 'n belangrike rol gespeel, veral onder die gelede van die Hollandse deel van die bevolking.

2.2.2 Die Kaapstadse Gemeente was vir die volgende vier jaar die kerklike tuiste van Adriaan Moorrees. Hy het met sy koms die volgende leraars aangetef: Dr. S.P. Heyns, ds. A. Murray en ds. G.W. Stegmann.

Dr. S.P. Heyns was vanaf 1839 tot 1873 leraar van die gemeente.²⁸⁾ Hy het hom met geesdrif vir die onderwys aan die Kaap beywer.²⁹⁾ Hy was teen 1864 en soveel te meer in 1870, nie meer instaat om die daadkrag te lewer wat nodig was vir die offensief in 'n gemeente soos dié van Kaapstad nie.³⁰⁾ Alhoewel Ds. Abraham Faure as die vader van die Sondagskool bestempel word, is dit duidelik

---

27. ibid., 23 & 25.

28. Hopkins: Die Moeder van ons Almal, 275

29. ibid., 228.

30. ibid., 258

dat hy in die persoon van ds. Heyns 'n belangrike medewerker gevind het.³¹⁾

Ds. Andrew Murray was vanaf 1864 tot 1871 leraar van die gemeente.³²⁾ Hy was dus vir ongeveer een jaar van Moorrees se verblyf in die gemeente, een van die plaaslike leraars. Hy het met sy koms na die gemeente hom dadelik daarin onderskei dat hy bereid was om 'n verskeidenheid van veeleisende pligte op hom te neem. Hy het in sy prediking sterk klem op bekering en herlewing gelê.³³⁾ Sy denke oor die werk van die Heilige Gees het sterk aansluiting by die mistiek, die Metodisme en die Nederlandse Réveil gevind. Hy was die oortuiging toegedaan dat die hervorming van Calvyn en andere, wat die uitbouing van die leer aan- gaande die Heilige Gees betref, ver tekort geskiet het.³⁴⁾ Ds. Murray het 'n jaar na Moorrees se koms na die Kaap, in 'n stryd met ds. J.J. Kotze geraak, toe laasgenoemde hom by die sinode daarvan beskuldig het dat hy van die leer van die uitverkiesing afgewyk het.³⁵⁾ Murray het die beskuldigings in 'n reeks artikels in De Volksvriend ontken.³⁶⁾

Ds. G.W. Stegmann, 'n neef van ds. Andrew Murray³⁷⁾ was vanaf 1867 tot 1880 leraar van die gemeente in Kaapstad.³⁸⁾ Hy het ds. Abraham Faure opgevolg.³⁹⁾ Hy word as een van die kragtigste predikers van daardie tyd beskou en was die eerste student uit die kweekskool wat leraar van die Groote Kerk geword het.⁴⁰⁾

---

31. ibid., 222.

32. ibid., 275.

33. Gerdener: Bouers van Weleer, 93.

34. Coetzee: Andrew Murray en die Werk van die Heilige Gees (Die Kerkblad, 14.10.1981).

35. Du Plessis: Het Leven van Andrew Murray, 257.

36. ibid., 258.

37. Hopkins: op.cit., 258

38. ibid., 275

39. ibid., 258

40. idem., 258

Moorrees was ongeveer in die helfte van sy studieloopbaan in Kaapstad, toe dr. William Robertson vir ds. Murray opgevolg het. Hy was vanaf 1872 tot 1879 predikant te Kaapstad.⁴¹⁾ Hy was 'n man met 'n "warm evangeliese gloed" wat goed by Murray en Stegmann aangesluit het.⁴²⁾ Robertson was 'n Skot van geboorte en was soos vele Skotte, 'n man met 'n Puriteinse inslag.⁴³⁾ Hy het veral ten opsigte van drankmisbruik en ontheiliging van die Sondag 'n vaste en besliste standpunt ingeneem.⁴⁴⁾ Hy was 'n kragtige prediker wat met 'n diep en helder stem gepreek het en het goeie kontak met sy gehoor gehad sodat selfs die eenvoudigste hoorder hom kon verstaan.⁴⁵⁾ Kenmerkend van sy preke was die lang preke wat hy gelewer het. Dit het soms tot twee uur lank geduur, sodat daar van tussensang gebruik gemaak moes word vir die nodige verposing.⁴⁶⁾ Hy was een van die eerste predikante wat kerkdienste in die Engelse taal gehou het, alhoewel hy ook 'n kampvegter van die Hollandse taal was.⁴⁷⁾

Die predikante wat dus gedurende Moorrees se Kaapse verblyf in Kaapstad in die bediening gestaan het, was manne met besondere talent. Hulle was almal manne wat bowenal in die prediking uitgemunt het. Veral die name van Murray, Stegmann en Robertson kan genoem word wanneer daar aan leraars gedink word wat met hulle prediking waardevolle bydraes gelewer het dat Moorrees later as "kanselredenaar en woordvoerder uitblink het."⁴⁸⁾ Moorrees het hom in 'n redelike vrysinnige akademiese milieu bevind. Die Woordbediening van die Kaapse leraars was 'n behoudende faktor in sy vormingsjare.

---

41. Gerdener: op.cit., 48.

42. Hopkins: op.cit., 258.

43. Gerdener: op.cit., 51.

44. idem., 51.

45. ibid., 50.

46. idem., 50.

47. Hopkins: op.cit., 237 en 263.

48. Die Kerkbode, 30.11.1938 (redaksioneel), 976.

2.2.3. Die "Zuid-Afrikaansche Athenaeum" was die skool waar Adriaan Moorrees sy skoolloopbaan in 1870 voortgesit het.

Daar was teen die einde van die twintiger jare van die 19de eeu 'n hele aantal skole in Kaapstad wat in die elementêre onderwys voorsien het. 'n Paar private-skole het meer as die gewone lees, skryf en syferwerk aangebied. Judge se "Grammar School" het vakke soos Latyn, Grieks en Meetkunde aangebied. Die skool was egter eensydig Engels en het 'n uitgesproke Anglikaanse stempel gedra.⁴⁹⁾

Voldoende fasiliteite vir hoër onderwys het dus ontbreek. Ouers wat dit kon bekostig, het hulle kinders vir hoër onderwys na Europa gestuur. Baie ouers kon so 'n luuksheid egter nie bekostig nie.

Hierdie omstandighede het daartoe gelei dat daar op 14 Oktober 1829 'n vergadering onder die voorsitterskap van sir John Truter in die konsistorie van die Groote-Kerk-gebou gehou is. Dit was by hierdie vergadering dat daar tot die stigting van 'n kollege vir hoër onderwys in die Kaap besluit is.⁵⁰⁾ 'n Kommissie is by dié geleentheid saamgestel wat die saak van die voorgenome kollege moes ondersoek. Ds. A. Faure het die Ned. Geref. Kerk op die kommissie verteenwoordig.⁵¹⁾ Predikante van die Anglikaanse, Lutherse en Skotse Kerke het ook op die kommissie gedien.⁵²⁾

'n Ontwerpplan is deur die kommissie aan goewerneur Cole voorgelê, wat ondermeer die volgende behels het:⁵³⁾ "Instruction would be given in the English, Dutch, French, Latin, Greek and Hebrew languages; in Rhetoric, Logic, Metaphysics, and Universal History; in Mathematics, as Algebra, Geometry, Trigonometry, the

49. Van der Westhuizen: op.cit., 196.

50. Ritchie: The History of the South African College, VOLUME I, 24

51. Hopkins: op.cit., 217-218.

52. Van der Westhuizen: op.cit., 196.

53. Walker: The South African College and the University of Cape Town, 13.

Differential and Integral Calculus; as also the principles of Astronomy and Geography, and the use of globes; in Natural Philosophy of Physical Science, in Botany, Zoology, Mineralogy and Chemistry". Engels sou die voertaal in die onderrig van die wetenskappe wees, terwyl beide Engels en Hollands in die onderrig van die letterkunde gebruik sou word.⁵⁴⁾

Goewerneur Cole het die aanbeveling goedgekeur, maar die kommissie moes self vir die finansies sorg. Verskeie instansies is vir geldelike bydraes genader. Die Ned. Geref. Gemeente Kaapstad het £100 geskenk.⁵⁵⁾ Die fondsinsameling was redelik ontmoedigend met die gevolg dat aandele uitgereik is waarvan 200 teen £10 elk verkoop is.⁵⁶⁾

Die aandeelhouders het in Junie 1829 vergader en 'n Raad van 15 lede genomineer by wie die bestuur van die voorgenome kollege sou berus.⁵⁷⁾ Later is 'n Senaat georganiseer bestaande uit die professore en 'n gelyke aantal raadslede wat met die taak belas is om die klasse te reël en dissipline onder die studente te handhaaf.⁵⁸⁾

Die amptelike opening het op 1 Oktober 1829 in die kerkgebou van die Ned. Geref. Gemeente Kaapstad plaasgevind, waartydens die Ned. Geref. Kerk 'n belangrike rol gespeel het, omdat ds. Meent Borchers van Stellenbosch by dié geleentheid die Hollandse deel van die opening waargeneem het.⁵⁹⁾ Hy het die rede gevoer oor: "De Nuttigheid der schone Kunsten en Wetenschappen en eene Godgeheiligde Wijsheid".⁶⁰⁾ Ds. G. Hough het as "colonial chaplain" die Engelse deel van die

---

54. Hopkins: op.cit., 217-218.

55. Walker: op.cit., 12.

56. Van der Westhuizen: op.cit., 197

57. idem., 197

58. idem., 197

59. Ritchie, I: op.cit., 51.

60. ibid., 52

opening behartig en ondermeer gesê: ⁶¹⁾ "True science is a knowledge of the work of God; true Philosophy is a love of that Knowledge. But God is manifested in all his works". Met hierdie openingsredes is die vooruitsig vir die kollege gestel dat God geëer sou word as die Gewer van alle kennis en dat Hy ook in die omgang met die kennis verheerlik sou word.

Die Athenaeum het aanvanklik drie professore op die personeel gehad. Hulle was proff. E. Judge as Engelse en A. Faure as Hollandse leerkragte in die Klassieke en J. Adamson in die Wiskunde. ⁶²⁾ Laasgenoemde twee leerkragte het vir 'n jaar gratis dienste aan die Athenaeum gelewer.

Vir iemand soos ds. Faure was dit 'n swaar las, aangesien predikante se inkomste in daardie tyd karig was. Hy moes dikwels aansoek om verhoging van traktement doen, waar hy melding gemaak het van die finansiële las wat hy moes dra as gevolg van eie huisvesting wat hy moes voorsien. ⁶³⁾ Hy het met die onselfsugtige gebaar van gratis dienslewering bewys gelewer van die hoë premie wat hy op die onderwys geplaas het. Sy aandeel in die totstandkoming van die Athenaeum, sy funksie as leerkrag en ds. Borchers se aandeel in die openingsplegtigheid, lewer bewys van die feit dat die Ned. Geref. Kerk 'n groot betrokkenheid by die Athenaeum gehad het. Daarby kan ook genoem word dat Faure vir baie jare op die Kollegeeraad gedien het. Dr. S.P. Heyns van die Ned. Geref. Kerk het ook later as leerkrag toegetree en hierdie funksie tot met sy afsterwe op 27 September 1873 behou. ⁶⁴⁾

Die Athenaeum het gedurende sy eerste ontstaansjaar in 'n stryd rondom godsdiensonderwys betrokke geraak. Die Senaat het besluit dat godsdiensonderrig

---

61. idem., 52.

62. Van der Westhuizen: op.cit., 197.

63. Heyns: Die Kerklike Werksaamhede van Abraham Faure, (Argiefjaarboek vir S.A. Geskiedenis, DEEL 1, 1950, 44).

64. Ritchie, II, op.cit., 217.

binne kerkverband deur die verskillende predikante van die kerke wat deur die leerlinge verteenwoordig is, in die Athenaeum mag geskied.⁶⁵⁾ Die kerkraad van die Ned. Geref. Gemeente in Kaapstad het in 1830 onder die leiding van ds. Von Manger en ds. Faure 'n pleidooi gelewer dat godsdiens in die inrigting leerstellig moes geskied.⁶⁶⁾ Die Kollegeeraad het egter die besluit van die Senaat verwerp en 'n amendement aangeneem waarvogens leerstellige godsdiensonderwys slegs buite die Athenaeum in die verskillende kerkverbande sou mag plaasvind.⁶⁷⁾ Groot ontevredenheid het geheers. Die werksaamhede van die inrigting het byna tot stilstand gekom. Sir John Truter het as voorsitter van die Raad bedank en professore Judge en Adamson het uit protes die tuig neergelê.⁶⁸⁾ Faure het laat blyk dat hy weens gesondheidsredes self ook wou uittree, maar het ingewillig om aan te bly totdat 'n opvolger vir hom benoem is. Hy is in 1831 deur dr. A.N.E. Changuion opgevolg.⁶⁹⁾

Die suggestie is al gemaak dat Faure bedank het omdat ook hy hom nie met die nuwe beleid van die Athenaeum kon vereenselwig nie.⁷⁰⁾ So 'n standpunt is egter nie maklik te versoen met die feit dat hy voortgegaan het om in die Kollegeeraad te dien tot in 1873 nie. Die rede dat hy weens slegte gesondheid bedank het, dra groter gewig.

Die Athenaeum het sy nuwe geboue in Januarie 1841 betrek en was geleë op 'n stuk grond tussen die Laan en die slawelosie wat deur die toedoen van goewerneurs D'Urban en Napier vir die doel beskikbaar gestel is.⁷¹⁾

---

65. Van der Westhuizen: op.cit., 198.

66. Hopkins: op.cit., 218.

67. Van der Westhuizen: op.cit., 198.

68. idem., 198.

69. idem., 198.

70. Hanekom: Die Liberale Rigting in Suid-Afrika, 207.

71. Walker: op.cit., 19.

Die gehalte van die onderwys was aansienlik benede die peil wat vandag by universiteite bestaan en kon vir jare lank weinig meer as hoërskoolopleiding bestempel word.⁷²⁾ Die leerlinge het soggens om 08h00 in die kollegesaal vergader waar een van die professore die dag se werksaamhede met Skriflesing en gebed geopen het. Daar het die klasse tot 17h00 geduur.⁷³⁾

Adriaan was 'n skrande leerling waarvan die notuleboek van die senaat bewyse lewer. Hy het die volgende pryse ontvang:-⁷⁴⁾

21 Desember 1870: "Classics" en "English Literature" sowel 'n prys vir die beste vordering in "Literature, ancient and modern."

21 Desember 1871: "Classics" en "English Literature."

20 Desember 1872: "English Literature."

"Classics Prize."

19 Desember 1873: "English Literature."

"Classics."

Die destydse goewerneur, sir Henry Barkly, het die pryse van 1873 aan Moorrees en die ander studente oorhandig.⁷⁵⁾ Adriaan se belangstelling en prestasies het ongetwyfeld op die taalgebied, veral in die letterkunde, gelê. Geen wonder nie dat hy later as digter ontluik het en as taalkundige groot aansien geniet het. Hy het later 'n kampvegter vir die Hollandse taal geword, alhoewel dit in Engels was dat hy gedurende sy kollegejare presteer het. Tot voordeel van sy latere loopbaan het hy ook in die klassieke tale presteer.

Moorrees was 'n skrande leerling, maar hy was geensins die topstudent van die Athenaeum nie. Student F.C. Kolbe het in 1871 die gouemedalje van die kollege

---

72. Van der Westhuizen: op.cit., 199.

73. Ritchie, I: op.cit., 1.

74. South African College Minute-Book of Senate, 1856-1896. (Argiefbewaarplek van die Universiteit van Kaapstad).

75. idem.

gewen en in 1872 'n beurs as beste student van die kollege ontvang.⁷⁶⁾ Slegs enkele van die klasregisters het behoue gebly. Een van hierdie registers lewer bewys van Moorrees se getroue klasbywoning. Hy het baie goeie gesondheid geniet, want hy was vanaf Januarie 1871 tot Desember 1871 slegs 'n enkele maal weens siekte afwesig.⁷⁷⁾

Adriaan is nie net in die Athenaeum akademies geskool nie, want daar was ook die debatsvereniging van die Athenaeum wat reeds op 21 April 1865 gestig is. Daar is hy in die redevoering geskool.⁷⁸⁾ Hy het die byeenkomste van die debatsvereniging gereeld bygewoon. Hy was so 'n gewaardeerde lid dat hy baie jare later op 21 April 1918 op uitnodiging die jubileumfees van die vereniging bygewoon het. By dieselfde geleentheid is hy tot ere-lid benoem.⁷⁹⁾

Die byeenkomste is aanvanklik op Saterdagoggende gehou, maar later na Vrydag-aande verskuif, sodat persone buite die kollege ook kon deelneem.⁸⁰⁾ Lidmaatskap van die vereniging is weer vanaf Augustus 1879 tot kollegestudente beperk.⁸¹⁾ Geen notuleboek van 1876 bestaan waarskynlik meer nie. Volgens die vertellings van gewese lede is daar gedurende die tydperk 1870-1875 geen Suid-Afrikaanse politieke aangeleenthede, of teologiese onderwerpe bespreek nie.⁸²⁾ Adriaan het dus nie geleentheid gehad om deur bemiddeling van die debatsvereniging sy kennis oor die teologie te verbreed nie, maar het wel geleentheid gehad om wyer kennis van 'n magdom ander aangeleenthede deur redevoeringe te verkry. Die debats-

---

76. Ritchie, II: op.cit., 212.

77. Klasregister, Januarie-Desember 1871 (Argiefbewaarplek van die Universiteit van Kaapstad).

78. The South African College Debating Society, Jubilee Souvenir, 21 April 1865 - 21 April 1915, 1.

79. ibid., 51.

80. ibid., 1.

81. idem., 1.

82. ibid., 2.

vereniging het goeie ondersteuning gekry, want uit 'n studentetal van 85 in 1872 was die ledetal tenminste 50 in daardie jaar.⁸³⁾ Die debatsvereniging het vanaf 5 April 1918 as die debatsvereniging van die Universiteit van Kaapstad, bekend gestaan.⁸⁴⁾ Prof. J.H. Hofmeyr het juis toe die debatsvereniging van die Athenaeum in herinnering geroep en daarvan gepraat as "the centre of the social and intellectual life."⁸⁵⁾

Prof. Hofmeyr se woorde kan ook op Adriaan Moorrees van toepassing gemaak word. Die vereniging het aan hom die geleentheid gegee om sosiaal met ander studente te verkeer. Terselfdertyd het hy die geleentheid gehad om sy kennis teenoor die kennis van sy mede-studente op te weeg. Intellektuele verkeer is moontlik gemaak en iemand soos Moorrees kon sy intellek slyp deur middel van die fyn kuns van die redevoering. Hy is in die kuns geoefen om sy eie kennis op 'n logiese en verstaanbare wyse aan ander mense oor te dra. Hy kon leer om noukeurig na ander te luister. Die vereniging het ook aan hom die geleentheid gegee om voor gehore op te tree. Daar kan aanvaar word dat die debatsvereniging vir Adriaan voorberei het om met mense te kommunikeer. Hy is vir sy latere rolle as kanselredenaar, dosent en woordvoerder geskool deur sy deelname aan die aktiwiteite van die debatsvereniging. Hierin het hy juis uitblink, sodat daar na sy afsterwe soos volg van hom getuig is:⁸⁶⁾ "Hy het die ou Skrifwaarhede op so 'n heldere en oortuigende wyse vertolk, dat dit sy hoorders aangegryp het en vir hulle telkens in 'n nuwe lig te staan gekom het. Hy het dit meesterlik verstaan om as woordvoerder by feestelike geleenthede op te tree, en die woord wat hy gespreek het, het gewoonlik die feesstemming verhoog."

---

83. idem., 2.

84. University of Cape Town Quaterly VOLUME 1, No. 1, 1918, 67. (Argiefbewaarplek van die Universiteit van Kaapstad).

85. ibid., 68.

86. Die Kerkbode, 30.11.1938 (redaksioneel), 976.

Adriaan het sy skoolopleiding aan die Athenaeum in 1874 voltooi. Hy het sy matriekeksamen geslaag en die pad na die Kweekskool op Stellenbosch was gebaan. Die Universiteit van Kaapstad het op 2 April 1918 uit die Suid-Afrikaanse Kollege ontwikkel. Moorrees het 41 jaar na afloop van sy studies aan die kollege, die eer te beurt geval in 1925 om 'n ere-doktorsgraad van die universiteit te ontvang.⁸⁷⁾

2.3 Samevatting

Adriaan Moorrees het 'n goeie skoolopleiding in Malmesbury gehad. Alle dorpskole was nie so gelukkig om oor die dienste van 'n bekwame leermeester soos Wethmar te beskik nie. Die skoolkommissie het in 1861 met die afdanking van Wethmar se voorganger getoon dat hulle nie bereid was om met ontoereikende skoolmeesters opgesaai te sit nie. Barend Wethmar daarenteen het 13 jaar diens in Malmesbury gelewer en dit tenspyte van die simpatie wat hy met die vrysinnigheid van 'n predikant soos ds. Kotze van Darling gehad het. Die skool het gedurende sy dienstermyn 'n bloeitydperk beleef. Daar is nie bewyse dat sy vrysinnige idees 'n rol in sy opvoedingstaak gespeel het nie.

Die "Zuid-Afrikaansche Athenaeum" in die Kaap was vir die hoërskoolopleiding van Adriaan verantwoordelik. Belangrike boustene is vir sy latere loopbaan gelê. Die peil van die onderwys was gering in vergelyking met hedendaagse standaarde, maar vir daardie tyd was die standaard goed. Die Athenaeum was aanvanklik die byna vanselfsprekende sentrum vir die propadeutiese opleiding vir voornemende predikante van die Ned. Geref. Kerk.⁸⁸⁾ Manne soos J.I. Marais, P.J.G. de Vos, J. du Plessis en B.B. Keet het almal daar studeer en later professore aan die Kweekskool te Stellenbosch geword.⁸⁹⁾

---

87. Cape Times, 16.12.1925 (soos aangehaal in die University of Cape Town Quaterly VOLUME 9, No. 1, May 1926, 38) (Argiefbewaarplek van die Universiteit van Kaapstad)

89. Ferreira: Die Teologiese Seminarium van Stellenbosch, 93.

89. idem., 93.

Moorrees het veral op taalgebied presteer wat 'n belangrike voorbereiding was vir sy latere loopbaan as literator en teoloog. Sy deelname aan die bedrywig-hede van die debatsvereniging van die Athenaeum het aan hom die geleentheid gebied om op sosiale en intellektuele vlak met sy mede-studente te verkeer. Hy is ook in die debatsvereniging in die kuns van redevoering geskool. Daar is aan hom die geleenthede gebied om met openbare optrede vertrouwd te raak.

Dit word toegegee dat hy wel aan liberale invloede van die Athenaeum blootgestel was, maar dit blyk uit sy latere lewe dat hy behoudend gebly het. Die rol wat die kerk in Kaapstad en die Woordbediening van die leraars aldaar gespeel het, moes baie daartoe bygedra het dat hy instaat was om waarheid en verdigsel, asook die kaf van die koring te onderskei. Daarbenewens het hy ook noue kontak met sy vader te Malmesbury behou, wat teen daardie tyd self nie meer simpatie met die liberales gehad het nie. Die beleid van die Athenaeum ten opsigte van leerstellinge godsdiensonderwys kan sagter geoordeel word. Daar moet daarmee rekening gehou word dat die leerlingtal verskillende kerkverband verteenwoordig het, wat leerstellige onderwys gedurende kollege-ure ietwat bemoeilik het. Godsdiensonderrig op leerstellige vlak is ook nie geheel en al afgekeur nie, omdat leerlinge wel buite die kollegemure die geleentheid gegun is om in kerkverband onderrig te word.

Die Bybel is nie tersyde gestel nie, want dit is op gesette tye by godsdiens-oefeninge in die kollege gebruik. Die Athenaeum was ook nie heeltemal buite die invloedsfeer van die Nederduitse Gereformeerde Kerk nie. 'n Predikant soos ds. A. Faure het in die kollege as professor in die Klassieke diens gedoen.⁹⁰⁾ Hy was ook vanaf die staanspoor lid van die Kollegeeraad.⁹¹⁾

---

90. Van der Westhuizen: op.cit., 197.

91. Ritchie, I : op.cit., 24.

Adriaan was ná sy skoolopleiding gereed om verdere opleiding te ontvang en hom vir sy lewenstaak te bekwaam. Hy het dit eers oorweeg om advokaat te word.⁹²⁾ Hy het op die ou end besluit om hom as Evangeliedienaar te bekwaam. Daar kan met reg gevra word waar Adriaan aan sy roeping vir die bediening gekom het. Ongelukkig is dit nie maklik om op die vraag te antwoord nie. Tot dusver is daar nie feite bekend wat lig op die saak werp nie. Dit is seker nie sonder betekenis dat sy vader 'n predikant was nie. Adriaan het in die dampkring van die Evangeliebediening opgegroeï. Die invloed wat sy vader in sy lewe gehad het kon 'n deurslaggewende rol gespeel het.

---

92. Gerdener: Bouers van Weleer, 203.

HOOFSTUK 3TEOLOGIESE OPLEIDING3.1 Teologiese Opleiding te Stellenbosch3.1.1 Stellenbosch

Goewerneur Simon van der Stel het na 'n besoek aan die Hottentots-Holland gebied in November 1679, besluit om op sy terugtog na die kasteel ook 'n besoek te bring aan die vrugbare vallei wat as Wilde Bosch bekend gestaan het.¹⁾ Hy het na 'n rit van drie ure in die pragtige vallei gekom wat met sierlike berge begrens word en waardeur daar 'n helder waterstroom vloei. Hy en sy geselskap het op 'n eilandjie in die rivier oornag wat dan ook die plek was waar die drosdy in 1687 gebou is, wat in die 19de eeu in die Kweekskoolgebou omskep is.²⁾ Van der Stel was so ingenome met die pragtige omgewing, dat hy besluit het om die plek voortaan Stellenbosch te noem. Hy het in dieselfde jaar 'n landbou-nedersetting daar gestig, sodat die witgekalkte strooidakhuisies van jong koloniste spoedig oor die klowe en vlakte begin verrys het. Die jaar 1685 word as die stigtingsjaar van dorp Stellenbosch beskou, aangesien die stelsel van Landros en Heemrade toe eers ingestel is, ten gevolge van 'n opdrag van kommissaris-generaal van Rheede wat kort tevore 'n besoek aan die Kaap afgelê het.³⁾ Stellenbosch het aanvanklik stadig gegroei. Dit was eers teen die tweede helfte van die 19de eeu dat party van die strate met hulle ononderbroke rye dubbelverdieping fasades, 'n effens stedelike karakter aan die dorp gegee het.⁴⁾

Adriaan Moorrees het in 1874 na Stellenbosch vir sy teologiese opleiding gegaan.

-
1. Heap: The Story of Hottentots Holland, 28.
  2. Smuts: "Ou Stellenbosch" (H.B. Thom (red.): Stellenbosch, 1866-1966, 2.
  3. Hugo en van der Bijl: Die Kerk van Stellenbosch, 1686-1863, 4.
  4. Smuts: Stellenbosch. Drie Eeue, 81.

Die dorp wat hy aangetref het, het min of meer soos volg daar uitgesien:

Die Teologiese Seminarium was aan die bo-punt van Dorpstraat in die ou Drosdygebou gehuisves.

Langs die Seminarium was die gebou waarin die Kompanjiegevangenis gesetel was.⁵⁾

Digby die Seminarium het die kerkgebou in Drosdystraat gestaan wat deur die argitek C.O. Hager herontwerp is en op 31 Oktober 1863 feestelik ingebruik geneem is.⁶⁾

Die geregshof was op die hoek van Drosdy- en Pleinstraat geleë.⁷⁾

Die Stellenbosch Gimnasium was eers laer af in Dorpstraat gehuisves, maar is op 21 Julie 1874 amptelik in die gebou van die gewese regeringskool op die hoek van Plein- en Van Ryneveldstraat gevestig.⁸⁾

Die braak, of dorpsmeent, was aan die onderpunt van Pleinstraat, met die kruit-huis, die Rhyne Sendingkerk en die Anglikaanse Kerk van St. Mary daarom geleë.

Die Lutherse kerkgebou het op die hoek van Dorp- en Birdstraat gestaan.¹⁰⁾

Moorrees was ongeveer 'n jaar op Stellenbosch toe 'n verwoestende brand veertig huise verniel het.¹¹⁾ Die voorkoms van die dorp is as gevolg hiervan aansienlik verander, omdat talle strooidakke met sinkdakke vervang is en nog meer dubbel-

5. Smuts: "Ou Stellenbosch" (H.B. Thom (red.): Stellenbosch, 1866-1966, 5.

6. Hugo en van der Bijl: op.cit., 165 en 180.

7. Smuts: Stellenbosch. Drie Eeue, 96.

8. du Toit: "Van Gimnasium tot Kollege" (H.B. Thom (red.) Stellenbosch 1866-1966, 25.

9. Smuts: Stellenbosch. Drie Eeue, 96.

10. idem., 96.

11. Smuts: Stellenbosch. Drie Eeue, 98.

verdiepinghuise opgerig is.¹²⁾ Die dorp was toe ook reeds in spoorverbinding met Kaapstad en Wellington.¹³⁾

Dit was in hierdie dorp met sy witgekalkte huise, skaduryke eikebome en kabbellende waterstrome dat Moorrees die volgende vier jaar van sy lewe sou deurbring.

3.1.2 Dominee J.H. Neethling was die leraar van die gemeente gedurende Moorrees se studiejare. Hy was vanaf 1858 tot 1904 predikant te Stellenbosch.¹⁴⁾

Neethling het sy teologiese studie onder professore Vinke, Bouman en Royaards in Utrecht gehad.¹⁵⁾ Hy het gedurende sy verblyf in Utrecht 'n hegte vriendskap met John Murray opgebou, wat later in Stellenbosch voortgesit is toe Neethling leraar van die gemeente was en Murray as professor aan die Kweekskool verbonde was.¹⁶⁾ Jan Neethling het in Utrecht aan die godsdienstige vereniging SECOR DABAR behoort. Dit het aan die lede geloofsgemeenskap gebied, maar was ook 'n werkgemeenskap, waar teologiese studente deur privaatstudie hulle amptelike skoling aangevul het.¹⁷⁾ Die vereniging het 'n heilsame invloed gehad in 'n tyd toe ongeloof en ligsinnigheid hoogty gevier het, maar die vereniging het ongelukkig trekke van dwepery openbaar.¹⁸⁾ Neethling het ewe-eens ook by die sendingvereniging Eltheto ingeskakel, waar sy sendingbelangstelling bevorder is. Hy het voor sy terugkoms na sy vaderland 'n uitgebreide Europese reis onderneem. Kontak is met evangeliegesindes opgebou, wat tot gevolg gehad het dat hy klem op

12. idem., 98.

13. Smuts: "Ou Stellenbosch" (H.B. Thom (red.): Stellenbosch, 1866-1966, 11.

14. Hugo en van der Bijl: op.cit., 128.

15. Brown: Dominee Johannes Henoch Neethling Hzn, 1826-1850, 67.

16. ibid., 76.

17. ibid., 71 en 72.

18. ibid., 72.

persoonlike betrokkenheid van die geloof en die verhouding tussen God en die gelowige laat val het.¹⁹⁾ Sending en opvoeding het vir hom na-aan die hart gelê en het van die staanspoor sy bediening gekenmerk. Opvoeding en onderwys is sommer by sy eerste kerkraadsvergadering in sy eerste gemeente, Zwartebergen, geopper.²⁰⁾

Die huis van die Neethlings was aan die bopunt van Dorpstraat. Dit was die plek waar menige private byeenkoms plaasgevind het, wat vrugte sou dra vir die gemeente, die kerk, die skole, die koshuise, die Kollege, die sending en die Kweekskool.²¹⁾

Ds. J.H. Neethling het 'n groot invloed op die geestelike lewe van die inwoners van Stellenbosch gehad.²²⁾ Die teologiese studente was 'n integrerende deel van die gemeente. Die geestelike ontwikkeling van iemand soos Moorrees kan nie oordink word sonder om die bediening van ds. J.H. Neethling duidelik onder oë te neem nie. Neethling het minstens eenmaal in die week die studente informeel ontmoet.²³⁾ Die geloofserens van Neethling moes op Moorrees en die ander studente 'n blywende stempel afgedruk het. Die eertydse verbintenis wat Neethling met Secor Dabar gehad het, asook sy kontak met evangeliegesindes in Europa was faktore wat daartoe bygedra het dat sy bediening 'n sterk evangeliese inslag gehad het. Die latere bediening van Moorrees, sowel as sy teologiese denke en arbeid aan die Kweekskool, sal sorgvuldig ontleed moet word om te kan naspur of die evangeliese inslag van Neethling ingang by Moorrees gevind het. 'n Duidelike ooreenstemmende trek tussen Moorrees en Neethling was die belangstelling en ywer wat beide vir die saak van die onderwys gehad het. Die ontstaan van die

---

19. ibid., 156.

20. ibid., 147.

21. Hugo en van der Bijl: op.cit., 147.

22. Smuts: "Ou Stellenbosch" (H.B. Thom (red.): Stellenbosch 1866-1966, 10.

23. Van der Watt: John Murray 1826-1882, 118.

Stellenbossche Gymnasium kan nie van die naam van ds. J.H. Neethling losgemaak word nie, terwyl die latere prof. Adriaan Moorrees 'n leidende rol in die totstandkoming van die Universiteit van Stellenbosch gespeel het. Daar moet egter daarmee rekening gehou word dat prof. John Murray en prof. N.J. Hofmeyr ook persone was wat 'n groot aandeel in die vorming van Moorrees gehad het. Hulle was saam met ds. Neethling 'n driemanskap wat groot ywer vir die bevordering van die onderwys op Stellenbosch aan die dag gelê het. Dit sal derhalwe nie billik wees om die onderwysbelangstelling van Moorrees alleenlik aan die invloed van ds. Neethling toe te skryf nie. Die feit dat ds. Neethling wel ook tot die ywer vir die onderwys by Moorrees bygedra het, kan nie ontken word nie.

3.1.3 Die Teologiese Kweekskool was reeds 15 jaar oud toe Adriaan Moorrees in 1874 daar vir studie aangemeld het.

Die ontstaan van die Kweekskool in 1859 was die gevolg van 'n dringende behoefte aan die opleiding van predikante in Suid-Afrika. Vir jare lank was Kaapse seuns wat predikante wou word genoodsaak om oorsee hulle teologiese opleiding te ontvang. Predikante is onder andere van Skotland ingevoer om aan die tekort van predikante te voorsien. Die liberale beweging in die 19de eeu in Europa het sy neerslag in teologiese opleidingskole oorsee gehad, en was 'n ander rede vir die stigting van 'n Kweekskool met 'n behoudende teologie aan die Kaap.²⁴⁾ Iemand soos ds. Helperus Ritzema van Lier het reeds in die 18de eeu die oprigting van 'n teologiese seminarium gepropageer. Vroeg in die 19de eeu was dit veral ds. Abraham Faure wat sterk vir die oprigting van 'n Kweekskool gestaan het.²⁵⁾ Die Sinode van 1829 het die beginsel van die oprigting van so 'n inrigting goedgekeur.²⁶⁾ Sterk teenstand teen die planne is ondervind. By die Sinode van

---

24. Ferreira: Die Teologiese Seminarium van Stellenbosch, 1858-1963, 9.

25. ibid., 6.

26. ibid., 14.

1852 was dit veral dr. Changuion, ouderling van Kaapstad, wat sterk teenstand gebied het. Ds. Neethling van Stellenbosch en ds. N.J. Hofmeyr van Calvinia het egter die aanslag met sukses afgeweer.²⁷⁾ Die Kweekskoolreglement is in sy finale vorm op 29 Oktober 1857 deur die Sinode goedgekeur.²⁸⁾ Die Kweekskool het uiteindelik sy finale beslag gekry toe dit op 1 November 1859 amptelik geopen is.

3.1.4 Die Teologiese Professore.

Moorrees was 19 jaar oud toe hy in 1874 tot die Kweekskool toegelaat is. Hy was bevoorreg om reeds op so 'n jeugdige leeftyd aan die hand van baie bekwame leermeesters met die teologie kennis te maak.

John Murray en Nicolaas J. Hofmeyr was die professore toe Moorrees met sy studies begin het. Johannes Izaak Marais het in Moorrees se finale jaar in 1877 as derde professor sy posisie agter die kateder ingeneem. Hierdie drie manne het die wêreld van die teologie aan Moorrees bekendgestel en belangrike grondslae vir sy teologiese beskouings gelê. Dit is dus nodig om kortliks aandag aan die opleiding, teologiese agtergrond asook hulle werk aan die Kweekskool te gee.

John Murray (1826-1882) was 'n seun van ds. Andrew Murray, wat in 1822 vanaf Skotland na die Kaap gekom het.²⁹⁾ John is in die pastorie te Graaff-Reinet gebore, waar sy vader predikant was.³⁰⁾ Hy het 'n puriteinse opvoeding gehad. Hy is opgevoed in die beginsels van 'n streng wettiese godsdienst, wat soms wou raak aan 'n vorm van askese. Veral oor die Sabbatdag en die gebruik van sterk drank is sterk standpunte ingeneem, wat oorgeplant is in die lewe van John.³¹⁾

---

27. ibid., 18.

28. ibid., 18.

29. Van der Watt: op.cit., 8.

30. ibid., 10.

31. idem., 13.

Eerbied vir die Woord, die waarde van gebed en persoonlike geloofsbeslissings het 'n belangrike plek in die lewe van die Murray-gesin ingeneem.³²⁾ Na sy skoolopleiding in Skotland is hy in 1945 na die Universiteit van Utrecht vir sy teologiese opleiding.³³⁾ Die Hollandse teologie het in daardie jare die negatiewe tendens van liberalisme geopenbaar.³⁴⁾ Murray het, net soos Neethling, onder professore Vinke, Royaards en Bouman gestudeer.³⁵⁾ Hy het veral prof. Vinke met eerbied bejeen.³⁶⁾ Soos baie ander teologiese studente, het Murray ook by die studentevereniging SECOR DABAR ingeskakel wat ondermeer die volgende ten doel gestel het:³⁷⁾

Die beoefening van die wetenskap wat op die teologie en die letterkunde betrekking het;

die oefen in die publieke welsprekenheid; en

die volbring van die bevel om mekaar met 'n broederlike liefde lief te hê; en om volgens Prediker 9 : 10 te doen wat jou hand vind om te doen.

Die private studies in die teologie wat deur die lede van die vereniging gedoen is, is as aanvulling van die amptelike onderrig gesien. Hieroor het menige studente ongelukkig gevoel. Sommige het prondit beweer dat hulle in die lesing-lokale niks geleer het nie.³⁸⁾ Die vereniging het vir Murray, op grond van sy eie getuienis, baie beteken.³⁹⁾ Daar was ook die negatiewe tendens van die vereniging soos na vore gebring in die waarskuwing van prof. Royaards aan Murray dat hy hom nie te veel deur die vereniging moes laat beïnvloed nie, omdat die

---

32. Van der Watt: op.cit., 13 en 14.

33. ibid., 39 en 43.

34. ibid., 44.

35. ibid., 57.

36. Du Plessis: Het Leven van Andrew Murray, 67.

37. Van der Watt: op.cit., 48.

38. Du Plessis: op.cit., 68.

39. Van der Watt: op.cit., 52.

gevaar van dwepery groot was. ⁴⁰⁾

Murray was predikant te Burgersdorp voordat hy na die Kweekskool beroep is. Sy bediening is veral gekenmerk deur kragtige prediking, nougesette bewaring van die heiliging van die sakramente en die sabbat en die beywering vir die invoer van bidure. ⁴¹⁾

Nicolaas Jakobus Hofmeyr (1827-1909) was 'n Kapenaar van geboorte wat sy skoolopleiding by die skool "Tot Nut van't Algemeen" ontvang het en daarna in Utrecht onder professore Royaards, Vinke en Bouman in die teologie gestudeer het. ⁴²⁾

✓ Soos vele van sy tydgenote het ook Hofmeyr by die studentevereniging SECOR DABAR ingeskakel. ✓ SECOR DABAR het die geleentheid aan hom gebied om die broederskap in Christus met die ander lede uit te leef. Daarbenewens was dit ook 'n werkgemeenskap waar hy sy studies met private studie kon aanvul. Die vereniging het die tendens gehad om die kerk en wêreld met agterdog te bejeen. Die lede was geneigd om hulle van kerk en wêreld af te skei. Hulle het tekens van dwepery getoon. ✓ SECOR DABAR was nogtans 'n kragtige middel om die Ned. Geref. Kerk daarvan te bewaar dat dit met rasionalisme oorstroom word. ⁴³⁾

Hofmeyr het reise in Nederland onderneem en homself as iemand onderskei wat nie met die vrysinnighede op die gebied van die teologie toegeneë was nie. Hy het dit betreur dat sovele hulle tot die Groningerbeweging aangetrokke gevoel het. ⁴⁴⁾

Hy het in 1850 na sy geboorteland teruggekeer en predikant van die gemeente Hantam (Calvinia) geword. ⁴⁵⁾ ✓ Sy gemeentelike bediening is gekenmerk deur 'n ywer vir die sending. ✓ Hy was daaraan gewoond dat wit en bruin in die Kaap in die-

---

40. Brown: op.cit., 72.

41. Van der Watt: op.cit., 75-81.

42. Kestell: Het Leven van Prof. N.J. Hofmeyr, 16.

43. Du Plessis: op.cit., 67.

44. Kestell: op.cit., 26-27.

45. ibid., 32.

selfde kerkgebou aanbid, maar hy moes spoedig vind dat so-iets nie in Hantam kon gebeur nie.⁴⁶⁾ Hy het met erns en oorgawe gepreek.⁴⁷⁾ Hy het gereeld huisbesoek gedoen, tenspyte van die uitgestrektheid van die gemeente. Voorts het hy hom daarvoor beywer dat Christelike leesstof onder die lidmate versprei word deur die Z.A. Boekevereniging.⁴⁸⁾ Hy was ook 'n groot voorstander vir die oprigting van 'n Teologiese Seminarium hier ter lande.

Johannes Izaak Marais (1848-1919) was ook 'n Kapenaar van geboorte. Hy was eers skolier by Tot Nut van't Algemeen en daarna het hy die skool van dr. Changuion bygewoon.⁴⁹⁾ Vervolgens is hy na die Z.A. Athenaeum waar professor Noble hom veral die Engelse taal en letterkunde onderlê het.⁵⁰⁾ Marais wat ten tye van genoemde opleiding aan liberale invloede blootgestel en tog het hy behoudend gebly.⁵¹⁾ Hy het vanaf 1868 tot 1871 aan die Kweekskool te Stellenbosch studeer, met professore Murray en Hofmeyr as leermeesters.⁵²⁾ Marais het na sy teologiese opleiding aan die Kweekskool, na die buiteland vir verdere studie vertrek. Hy het eers klasse in Utrecht bygewoon en lesings van professore Doedes en Van Oosterzee ontvang. Daarna het Marais na Edinburgh in Skotland gegaan vir sy studies in die wysbegeerte en natuurwetenskappe.⁵³⁾ Dit was Edinburgh wat aan hom die meeste gebied het. Gedurende hierdie tyd skryf Marais artikels met 'n filosofiese strekking in Britse tydskrifte, waarin sy behoudende standpunt sterk

---

46. ibid., 39.

47. ibid., 33.

48. ibid., 54.

49. Theron: Johannes Izaak Marais. Leraar en Hoogleraar van die Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1848-1919, 11 en 15.

50. ibid., 19.

51. ibid., 24.

52. Gerdener: op.cit., 106.

53. Theron: op.cit., 52.

na vore kom. ⁵⁴⁾ Hy het in Skotland met die sogenaamde "ervaringsgodsdiens" kennis gemaak wat diep spore in sy lewe getrap het. ⁵⁵⁾

Na 'n paar jare se bediening te Hanover in sy vaderland, het hy op 29-jarige leeftyd as derde professor aan die Kweekskool sy plek agter die kateder ingeneem. Hy lewer op 6 November 1877 sy intreerede in die kerkgebou van die gemeente van Stellenbosch. Daarna het die Kerkraad sowel as die studente 'n adres aan hom oorhandig, waarop onder andere die naam van student A. Moorrees verskyn. ⁵⁶⁾

Adriaan Moorrees het dus vanaf 1874 tot 1877 slegs vir professore Murray en Hofmeyr as leermeesters gehad. In sy finalejaar aan die Kweekskool het hy die geleentheid gehad om professor Marais agter die kateder te sien.

Die professore aan die Kweekskool was manne wat wetenskaplik goed geskoold was. Hulle het aldrie in die buiteland studeer, alhoewel prof. Marais die eerste dosent aan die Kweekskool was wat eers self as student aan die Kweekskool verbonde was voordat hy oorsee is. Die drie manne het tydens hulle Europese verblyf waardevolle kennis in verband met die teologie van die dag opgedoen. Hulle was aldrie teen die vrysinnige elemente in die Europese teologie gekant. Hulle was evangelies-gerig en die invloed van die Réveil het nie ongemerk by hulle verbygegaan nie. 'n Swaar aksent is op die persoonlike geloofsbeleving geplaas. By Murray en Hofmeyr het die studentevereniging SECOR DABAR hierin 'n vername rol gespeel, terwyl dit in die geval van Marais die Skotse invloed was. Aldrie het die geleentheid gehad om in die gemeentelike bediening te kan wees waarvan hulle almal 'n sukses gemaak het. Moorrees kon dus nie net ryklik uit hulle teologiese insigte put nie, maar ook die vrug pluk van die ervaring wat

---

54. idem., 52.

55. ibid., 51 en 54.

56. ibid., 91.

die hoogleraars in die praktiese bediening opgedoen het.

Die drie hoogleraars was akademies goed geskool en het met toewyding gesorg dat die akademiese peil aan die Teologiese Seminarium te Stellenbosch op standaard bly. Vir hulle en die kerk was die Kweekskool 'n teenvoeter van die vrysinnige teologie wat wêreldwyd kop uitgesteek het.

Daar is in Nederlands gedoseer. Die studente was verplig om elke dag (Maandae tot Vrydae) tussen 09H00 en 12H00, drie lesings van een uur elk by te woon.⁵⁷⁾

Hierdie reëling het voortgeduur totdat professor Marais op die toneel verskyn het. Die studente moes van toe af tussen 08h00 en 12h00, vier lesings per dag van een uur elk bywoon.⁵⁸⁾ Voordat Marais na die Kweekskool gekom het, het prof. Murray die volgende doseer:-

O.T. Eksegese, Chr. Sedeleer, Chr. Geloofsleer en Hebreeuse Spraakkuns.⁵⁹⁾ Prof. Hofmeyr het N.T. Eksegese, N.T. Inleiding, Kerkgeskiedenis, Homiletiese Oefeninge, Geskiedenis van Wysbegeerte, Oratoriese Oefeninge en bespreking van kerklike en teologiese onderwerp behartig.⁶⁰⁾ Sedert 1877 met prof. Marais se koms, het hy die volgende as verantwoordelikheid geneem: Nat. Godgeleerdheid, Wysbegeerte en Natuurkunde.⁶¹⁾

Die hoogleraars was wyduiteenlopend in hulle optrede en benadering. Prof. Murray was die stil, ingetoë geleerde met 'n logiese en analitiese denke. Hy was sterk opvoedkundig ingestel.⁶²⁾ Hy was nie so boeiend agter die kateder nie,

---

57. Ferreira: op.cit., 138.

58. Theron: op.cit., 93-94.

59. Ferreira: op.cit., 137-138.

60. idem., 137-138.

61. Theron: op.cit., 93-94.

62. Smuts: Stellenbosch. Drie Eeue, 365.

alhoewel hy duidelik en maklik verstaanbaar was.⁶³⁾ Professor Hofmeyr was die dinamiese en boeiende dosent, terwyl sy lesings die kenmerke van frisheid en helderheid getoon het.⁶⁴⁾ Hy het sy vak goed beheers. Boonop het hy sy studente geïnspireer om van die vak te hou en verder ondersoek in te stel.⁶⁵⁾ Hy was wetenskaplik, maar geen dorre intellektualis nie. Alhoewel die heerlikheid van die bediening in sy kolleges geskitter het, het die teoloog nooit die mens in hom verdring nie.⁶⁶⁾ Hy het in Kerkgeskiedenis uitgemunt, en hom nooit op 'n teksboek of aantekening verlaat nie.⁶⁷⁾ Op die groot gedagtes van die geskiedenis het hy soos 'n ware filosoof voortgeborduur.⁶⁸⁾ Hofmeyr het hom ook as skrywer onderskei, alhoewel die gloed van sy voordrag en die ongekunstelde eenvoud van sy voordragstyl nie in sy geskrewe werke weerspieël word nie.⁶⁹⁾ Professor Marais was bekend as 'n klein, fyn, netjies geklede persoon met 'n dik bril wat die beliggaming was van die waardige hoogleraar in die Godsgeleerdheid.⁷⁰⁾ Hy het 'n baie skaam houding gehad met die afgetrokkenheid van 'n intellektuele.⁷¹⁾ Hy was 'n veelsydige geleerde wat oor 'n geweldige groot biblioteek beskik het. Hy is al as een van die mees belese manne wat die Ned. Geref. Kerk ooit gehad het, beskryf.⁷²⁾ Met sy wysgerige insig was hy daartoe instaat om helder en duidelik te formuleer; hy kon ook goed definieer en onderskei.⁷³⁾ Hy

---

63. Van der Watt: op.cit., 116.

64. Smuts: op.cit., 365.

65. Gerdener: op.cit., 71.

66. idem., 71.

67. idem., 71.

68. idem., 71.

69. ibid., 73.

70. Smuts: op.cit., 366.

71. idem., 366.

72. Gerdener: op.cit., 113.

73. ibid., 114.

was ook 'n vaardige skrywer wat veral in die godsdienstige pers van sy tyd vele vrug gelewer het.⁷⁴⁾ Sy prediking was boeiend. Die studente het veral sy prediking in die ou Bloemhofsaal bygewoon waar hy in Engels gepreek het.⁷⁵⁾ Hy het hom aan die kant van John Murray, Nicolaas Hofmeyr en Jan Neethling geskaar in die bevordering van die onderwys op Stellenbosch.⁷⁶⁾ Hy was sekretaris van die boukommissie van die Victoria-kollege en later eerste kanselier van die nuutgestigte Universiteit van Stellenbosch.⁷⁷⁾

Die professore het 'n hoë premie op nougesetheid en getrouheid geplaas.⁷⁸⁾ Hulle het persoonlik belangstelling in die studente getoon. Daar was altyd geleentheid vir die studente om hulle leermeesters op meer informele vlak te ontmoet.

3.1.5 Studiejare

Die Admissie-Eksamenkommissie het op Woensdag 28 Oktober en Donderdag 29 Oktober 1874 in die konsistorie van "de Nieuwe Kerk" in Kaapstad vergader.⁷⁹⁾ Die kommissie het uit die volgende persone bestaan: Dr. J. Hofmeyr (voorsitter), di. A. Murray, A. Mc Gregor, G.N. Stegmann en J. van de Wall.⁸⁰⁾ Die voornemende teologiese studente wat voor hulle verskyn het, was A. Moorrees, D.J. Pienaar H.C. de Wet en P. de Wet.⁸¹⁾ Die kandidate is in die volgende vakke ondersoek: Grieks, Latyn, Geskiedenis van die Latynse Letterkunde, Hebreeus, Hollands,

---

74. ibid., 112.

75. ibid., 111.

76. ibid., 110.

77. idem., 110.

78. Van der Watt: op.cit., 116.

79. De Gereformeerde Kerkbode, 22 Augustus 1874, 272.

80. S 10 1/1 Notule Admissie Eksamenkommissie, 29 Oktober 1874, 13 (K.K.A.).

81. idem., 272.

Bybelse- en Algemene Geskiedenis, Engels, Rekenkunde, Aardrykskunde en Logika.⁸²⁾ Die kandidate moes ook instaat wees om, wat die toetsing van die Latyn betref, in Latyn op die vrae te kan antwoord.⁸³⁾ De Gereformeerde Kerkbode van 31 Oktober 1874 berig dat Adriaan Moorrees, sowel as die ander drie kandidate, as studente van die Teologiese Kweekskool toegelaat is.⁸⁴⁾ Die lesings het op 3 November 1874 in aanvang geneem.⁸⁵⁾

Daar is geen inligting oor die plek(ke) waar Moorrees gedurende sy studiejare op Stellenbosch gewoon het, beskikbaar nie. Daar was geen koshuisgeriewe tot 1885 verskaf nie. Studente was in private huise en losieshuise tuis.⁸⁶⁾

Die klaskamers was nie goed ingerig nie, want die professore het die kuratorium by meer as een geleentheid versoek om die "collegie-kamers" behoorlik te meubileer.⁸⁷⁾

Wat die verenigingslewe betref, is daar slegs die Polumnia en die Christelike Jongelings Vereniging wat genoem kan word, aangesien daar gedurende Moorrees se studiejare nog nie ander studenteverenigings op Stellenbosch bestaan het nie.

Polumnia is ongeveer in 1860 gestig.⁸⁸⁾ Daar bestaan ongelukkig geen ledelyste en notules van die eerste dertig jaar van die vereniging se bestaan nie.⁸⁹⁾ Dit kan egter met sekerheid aanvaar word dat alle teologiese studente aan Polumnia

82. De Gereformeerde Kerkbode, 22 Augustus 1874, 272.

83. idem., 272.

84. De Gereformeerde Kerkbode, 31 Oktober 1874, 369.

85. S 20 9/1 Notule Teologiese Professore, 1863-1940, 15 (K.K.A.).

86. Ferreira: op.cit., 231.

87. S 20 9/1 Notule Teologiese Professore, 10 Augustus 1876 (K.K.A.) en 15 Augustus 1877 (K.K.A.).

88. Ferreira: op.cit., 246.

89. idem., 246.

behoort het, aangesien dit 'n vereniging was wat uitsluitlik vir teologiese studente in die lewe geroep is. Die primêre doel was om 'n "redkundig gezelschap" te wees.⁹⁰⁾ Die byeenkomste het tot aan die begin die 20ste eeu die vorm van debatsgeleentheid aangeneem. Dit is om die beurt in Engels en Hollands gehou.⁹¹⁾ Vir Moorrees het Polumnia die plek van die debatsvereniging van die Z.A. Athenaeum ingeneem. Dit is te betwyfel of die byeenkomste van Polumnia van hoogstaande gehalte was. Dit was eers teen 1911 dat die verstandelike, sedelike en geestelike ontwikkeling van die lede as doel van die vereniging gestel is.⁹²⁾ Dit kan nogtans aanvaar word dat die vereniging 'n belangrike rol gespeel het in die bevordering van die tweetaligheid van die lede, terwyl dit ook 'n rol gespeel het in die skoling van die teologiese studente om in die openbaar op te tree. Die vereniging het ook die samehorigheidsgevoel tussen die kweekskoolstudente bevorder. Daar kan in die lig van Moorrees se aktiewe deelname aan die debatsvereniging van die Athenaeum, aanvaar word dat hy ook in die bedrywighede van Polumnia 'n aktiewe rol gespeel het en dat Polumnia tot sy vorming vir die evangeliebediening bygedra het.

Die Christelike Jongeling Vereniging is amptelik op 28 Januarie 1875 van stapel gestuur.⁹³⁾ Die vereniging was die geesteskind van prof. Hofmeyr. Die doel van die vereniging was om jongmense die geleentheid te gee om mekaar se geestelike en sedelike welsyn te bevorder.⁹⁴⁾ Die lede het uit Kweekskoolstudente, Gimnasiumstudente en jongmense uit die distrik van Stellenbosch bestaan.⁹⁵⁾ Die notules van die C.J.V. toon die name van die studente en ander jongmense aan, wat periodiek as lede van die vereniging aanvaar is. Die naam van Adriaan

---

90. idem., 246.

91. idem., 246.

92. ibid., 247.

93. V. 10 Notule Christelike Jongeliede Vereniging, 1874-1885. (K.K.A.).

94. Ferreira: op.cit., 258.

95. idem., 258.

Moorrees kom egter nerens voor nie. Die rede van hierdie toedrag van sake is onbekend. Die C.J.V. het groot byeenkomste gehou waarheen sprekers uitgenooi is. Dit is deur soveel honderde mense, lede sowel as belangstellendes bygewoon, dat daar op die inisiatief van prof. Hofmeyr 'n reuse C.J.V.-saal langs sy woning opgerig is.⁹⁶⁾ Dit het dus gebeur dat daar wel studente was wat deel aan die bedrywighede van C.J.V. gehad het, sonder dat hulle amptelik lede van die vereniging geword het. Die groot C.J.V.-saal en die paar lede-inskrywings in die notuleboek van die vereniging, dui daarop dat die getal van die belangstellendes dié van die lede oorskry het. Prof. Hofmeyr het selfs nog vóór die bestaan van die saal sy eie huis so moes inrig, dat hy selfs vierhonderd lede en belangstellendes op 'n keer kon ontvang.⁹⁷⁾

Oor die akademiese prestasies van Adriaan gedurende sy studiejare aan die Kweek-skool kan daar slegs gegis word. Daar bestaan geen puntelyste of registers van studente van die jare 1874 tot 1878 nie.

Die Kaapse Kerkargief het slegs twee briewe van voor 1900 wat Moorrees geskrywe het, in bewaring. Genoemde briewe is in 1889 en 1892 geskrywe nadat hy reeds tot die gemeentelike bediening toegetree het.⁹⁸⁾ Sover bekend, is daar nie briewe van sy studietyd wat die navorser kan raadpleeg nie. Gevolglik is dit onmoontlik om persoonlike indrukke van Moorrees gedurende sy studietyd te boekstaaf.

Adriaan Moorrees se studietyd in Stellenbosch is van die grootste belang. Hy het nie net vir die eerste keer met die teologie kennis gemaak nie, maar ook die voorreg gehad om baie bekwame leermeesters te kon hê. Die oprigting van die

---

96. idem., 258.

97. idem., 258.

98. Moorreesstukke (K.K.A.).

Teologiese Seminarium het deels voortgevloei uit die begeerte dat daar 'n behoudende teologiese skool aan die Kaap, as teenvoeter vir die vrysinnige teologiese stroming in die buiteland, moes kom. Die Kweekskool het in hierdie doel geslaag. Moorrees het later self as behoudende teoloog ontluik wat hoofsaaklik aan die invloed van sy leermeesters in Stellenbosch toegeskryf kan word.

Aldrie hoogleraars het 'n rol in Adriaan se vorming op Stellenbosch gespeel. Professor Murray se godsdienserns en die intellektualisme van Marais, was kenmerke wat ook aan die latere loopbaan van Moorrees gekoppel kan word. Dit is egter professor Hofmeyr met wie Moorrees buitengewone ooreenstemming getoon het. Net soos Hofmeyr, het die latere professor Moorrees ook Kerkgeskiedenis, Nuwe Testament en die Praktiese Teologie as verantwoordelikheid gehad. Hy het die vak Nuwe Testament net 'n tyd lank doseer en die orige twee vakke op die lange duur.⁹⁹⁾ As dosent in die Kerkgeskiedenis het hy die een tydvak na die ander vir sy studente laat leef. Hy het sy lesings in die eksegeese van die Nuwe Testament met soveel erns aangebied dat "daar asemlose stilte geheers het, en sy studente meegevoer het na die hoogtes."¹⁰⁰⁾ Van prof. Hofmeyr word daar ook getuig dat hy in die onderrig van die Kerkgeskiedenis uitgemunt het en dat hy op die groot gedagtes van die geskiedenis soos 'n ware filosoof voortgeborduur het.¹⁰¹⁾

Moorrees het as kanselredenaar uitgeblink. Hy kon met soveel erns en gloed preek, dat die toehoorders deur sy oortuiging en welsprekendheid weggevoer is.¹⁰²⁾

Van professor Hofmeyr word daar ook getuig dat hy met sy kanselboodskappe altyd die toehoorders verras het en dat dit maklik en aantreklik was om hom in sy prediking te volg.¹⁰³⁾ Beide Moorrees en Hofmeyr was bekende geleentheidsredenaars en skrywers. Aangaande Hofmeyr word gesê dat hy diepsinnig

---

99. Gerdener: op.cit., 201.

100. Die Kerkbode, 30 November 1938, 978.

101. Gerdener: op.cit., 71.

102. ibid., 203.

103. ibid., 72.

geskryf het en dat sy taal suiwer en direk was in 'n lewendige skryfstyl.¹⁰⁴⁾ Moorrees word gehuldig as iemand wat digterlike gawes besit het en die Nederlandse taal soos min kon beheers.¹⁰⁵⁾ Bogenoemde ooreenstemmende trekke lewer genoegsame bewys dat daar 'n besondere besielende invloed van prof. Hofmeyr op Moorrees moes gewees het. Prof. Hofmeyr was die boeiende en dinamiese dosent wat ongetwyfeld 'n baie belangrike rol moes gespeel het in die vorming van die ewe dinamiese dominee en professor Adriaan Moorrees.

Die Proponentseksamenkommissie wat oor die toelating van die 1878-finalejaargroep moes beslis, het vanaf 5 tot 7 November (1978) in die konsistorie van die Groote Kerk te Kaapstad vergader.¹⁰⁶⁾ Die kommissie het uit die volgende persone bestaan: Di. P.E. Faure (voorsitter), W. Robertson, J.F. Reitz, J.H. Neethling, J Hofmeyr, G. van de Wall en A.D. Lückhoff (skriba).¹⁰⁷⁾ Adriaan Moorrees het saam met Charles Henry Radloff en Pieter du Toit voor die kommissie verskyn.¹⁰⁸⁾ Die notule meld dat die voorsitter eers 'n hartlike woord tot die kandidate gerig het en dat hy daarna 'n gebed gedoen het.¹⁰⁹⁾

Die skriftelike deel van die toetsing het daarna eerste aan die orde gekom en het oor die volgende handel:

1. "Beweegreden om tot het bediening toegelaten te worden;
2. Uitlegging des Ouden Testament;
3. Praktische Godgeleerdheid;
4. Geschiedenis der Leerstellingen;
5. Uitlegging des Nieuwen Testaments:

---

104. ibid., 73.

105. Die Kerkbode, 30 November 1938, 976.

106. De Gereformeerde Kerkbode, 26 Oktober 1878, 352.

107. S9 1/1 Notule Proponentseksamenkommissie, 5 Nov., 1878 (K.K.A.).

108. idem.

109. idem.

6. Christelike Sedekunde;
7. Leerstellige Godgeleerdheid;
8. Kerkgeschiedenis;"

Die mondelinge deel het op 7 November aan die beurt gekom en het oor die volgende gehandel:

1. "Uitlegkunde des Ouden Testament;
2. Uitlegkunde des Nieuwen Testament;
3. Prediken in't Engelsch zoowel als in't Nederduitsch;
4. Dogmengeschiedenis;
5. Kerkgeschiedenis;
6. Leerstellige Godgeleerdheid;
7. Praktische Godgeleerdheid;
8. Christelike Sedekunde." ¹¹⁰⁾

Die notule meld dat aldrie kandidate "met algemeene stemmen" toegelaat is. ¹¹¹⁾ Die drie kandidate is na die aflegging van die eed teen die Simonie (art. 182) en die plegtige verklaring en belofte (art. 183) deur die aktuaris, in die teenwoordigheid van die kommissie gelegitimeer. ¹¹²⁾ De Gereformeerde Kerkbode van 9 November 1878 berig amptelik dat Adriaan Moorrees en die ander twee studente op 7 November 1878 gelegitimeer is en ook: "zij zijn beroepbaar in ieder gemeente der Nederduitsche Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika." ¹¹³⁾

Die Kaapse Kerkargief dui in 'n Cirriculum Vitae aan dat Moorrees sy Kweekskoolstudie in 1877 voltooi het en dat hy daarna na Utrecht in die buiteland is vir verdere studie. ¹¹⁴⁾ Hy sou daarvolgens vir die grootste gedeelte van 1878 in die

---

110. idem.

111. idem.

112. idem.

113. De Gereformeerde Kerkbode, 9 November 1878, 381.

114. P.8 Cirriculum Vitae. Moorreesstukke (K.K.A.).

buiteland vertoef het; aan die einde van 1878 na sy vaderland teruggekeer het en ná sy aankoms gelegitimeer word.¹¹⁵⁾ Genoemde feite van die Argief is foutief. Voorkeur moet aan die geboekstaafde feite van prof. Gerdener gegee word. Hy beskou 1878 as die jaar wat Adriaan sy Kweekskoolstudies voltooi het. Adriaan is volgens hom aan die einde van dieselfde jaar gelegitimeer om daarna vir 'n gedeelte van 1879 in Nederland te studeer.¹¹⁶⁾ Die weergawe van prof. Gerdener word gestaaf deur die feit dat Adriaan Moorrees op 'n groepsfoto van die Kweekskoolstudente van 1878 verskyn.¹¹⁷⁾ Dit dien as bewys dat hy in 1878 nog 'n Kweekskoolstudent was. 'n Vriend skryf op 15 Junie 1879 'n brief vanaf Edinburgh waarin hy melding maak van die besielende briewe wat Adriaan vanaf Nederland geskryf het.¹¹⁸⁾ Nog 'n vriend skryf op 24 November 1879 'n brief vanaf Utrecht en hy spreek weer sy blydschap uit dat Adriaan "goed en wel in ons vaderland" terug is.¹¹⁹⁾ Sy vader maak in 'n brief wat op 29 Januarie 1879 aan Adriaan geskrywe is, melding van 'n brief wat hy kort tevore van hom uit Londen ontvang het. Adriaan word versoek om die groete van sy vader aan almal oor te dra wat navraag doen.¹²⁰⁾

Adriaan het op Sondag 10 November 1878, volgens die gebruik van daardie tyd, die geleentheid gekry om 'n erediens in die Groote Kerk te lei. De Gereformeerde Kerkbode het soos volg berig: "Op Zondag, 10 November, werd de gemeente zeer gesticht door twee van die proponenten, onlangs gelegitimeerd: des morgens en des avonds door den Eerw. heer Adriaan Moorrees, zoon van den geachten leeraar

---

115. idem.

116. Gerdener: op.cit., 196.

117. Foto-gallery in die Kweekskoolgebou in Stellenbosch.

118. P.8 1/1 Inkomende Briewe 1872-1938. Brief van D.J. Pienaar aan A. Moorrees op 15 Junie 1879 (K.K.A.).

119. ibid., Brief van Henry aan A. Moorrees op 24 November 1879 (K.K.A.).

120. ibid., Brief van ds. J.C. le F. Moorrees aan Adriaan op 29 Januarie 1879 (K.K.A.).

te Malmesbury, die een ernstige taal met een goede voordracht vereenigde, en blijken gaf dat men in Zuid-Afirka onze schoone modertaal grondig kan leeren verstaan en spreken." ¹²¹⁾

Adriaan Moorrees was vanaf 1874 tot 1878 aan die Teologiese Kweekskool in Stellenbosch verbonde. Vier jaar van verrykende studie was agter die rug. Hy het aan die hand van bekwame leermeesters die wêreld van die teologie betree. Mense wat verder in die teologie wou studeer, was op die buiteland aangewese. Almal kon dit eenvoudig net nie bekostig nie.

Adriaan het wel van die geleentheid van 'n oorsese studie gebruik gemaak. Dit is nie bekend wie sy studiekoste betaal het nie. Heelwaarskynlik het sy vader van die koste gedra. Die moontlikheid is egter nie uitgesluit dat "mama Loedolff" ook 'n bydrae gelewer het nie.

3.2 Teologiese Opleiding te Utrecht

Adriaan Moorrees het na die voltooiing van sy studies op Stellenbosch in 1878, na die buiteland vertrek om aan die Universiteit van Utrecht vir bykans ses maande in die teologie te studeer.

3.2.1 Utrecht

Utrecht is geleë aan die Kromme Rhijn en die Vecht. Dit is 'n stad waarvan die geskiedenis tot die 2de helfte van die 1ste eeu teruggaan. Aanvanklik was dit 'n Romeinse nedersetting wat as een van die versterkings van Keulen tot aan die Noordseekus, beskerming gebied het aan die invalle van die Germane. Die Friese het aan die begin van die 3de eeu die plek verower en die Romeine het dit teen die einde van dieselfde eeu ontruim. ¹²²⁾ Ná die noordwaartse indringing van die

---

121. De Gereformeerde Kerkbode, 23 November 1878, 400

122. Grierson: Utrecht: Chambers Encyclopaedia, VOLUME XIV, 216.

Franke het dit 'n grensvesting geword waaroor daar baie jare tussen die Friese en die Franke getwis is.¹²³⁾ Die Franke het teen die einde van die 7de eeu beheer oorgeneem en omstreeks 1112-1128 het biskop Godebald stadsreg aan Utrecht verleen. Sedertdien het die kerstening van Noord-Nederland vandaar plaasgevind.¹²⁴⁾

Die eerste helfte van die 17de eeu word beskou as 'n tydperk van kulturele opbloei wat Utrecht beleef het. In 1636 is die Athenaeum in Utrecht as hoërskool (tans Ryksuniversiteit) erken.¹²⁵⁾ Utrecht het in die 19de eeu al meer die karakter van 'n bloeiende landstad gekry, veral sedert 1860 toe die eerste stadsuitleg tot stand gekom het.¹²⁶⁾

Adriaan het dus in 1879 'n stad betree wat in die teken van ontwikkeling gestaan het. Utrecht word nie sonder rede die stad van toring en brûens genoem nie.¹²⁷⁾ Reeds gedurende Adriaan se verblyf was die baie kerkgeboue kenmerkend van die stad. Hy het onder andere die volgende indrukwekkende geboue daar teengekom: die Gotiese domkerk met sy kenmerkende vrystaande toring van 112 meter hoog vanuit die 13de tot die 16de eeu; die kapittelkerk van St. Pieter wat uit die 11de eeu dateer; die St. Janskerk ook van die 11de eeu; die Romiaanse St. Nikolaikerk wat in die 12de eeu gebou is, die Geertekerk uit die 13de eeu; die sogenaamde Poushuis wat in 1517 vir Pous Adrianus VI gebou is; die stadshuis wat in 1824 opgerig is en talle kloosters en patrisiërswonings.¹²⁸⁾

Die jong Moorrees het die groot kontras tussen die klein dorpie Stellenbosch en die indrukwekkende Utrecht beleef. Selfs Kaapstad, waar hy 'n lang ruk woon-

---

123. Ensiklopedie van die Wêreld, DEEL 10, 72.

124. idem., 72.

125. idem., 72.

126. idem., 72.

127. Hunningher: "Utrecht": The World Book Encyclopedia VOLUME 20, 198.

128. Ensiklopedia Van Die Wereld, DEEL 10, 72.

agtig was, het nie naastenby met Utrecht vergelyk wat grootte en kultuurrykdom betref nie.

Sy geboorteland het op daardie stadium 'n geskiedenis van slegs twee en 'n kwart eeu gehad, terwyl die geskiedenis van die Nederlande tot voor die begin van ons jaartelling strek, toe Germaanse stamme in die gebied gewoon het. Adriaan Moorrees het 'n besondere liefde vir die kultuur en die geskiedenis gehad. 'n Mens kan jou voorstel hoedat hy hom in die kultuur- en geskiedenisrykdom van Nederland verlustig het. Mens sou graag 'n paar persoonlike indrukke van hom uit daardie tyd wil hê en beskikbare briewe sou die aangewese bronne van inligting wees. Ongelukkig het daar, sover bekend, geen briewe van hom uit daardie tyd behoue gebly nie.

3.2.2 Die Kerk in Nederland in die 19de Eeu

Dit is belangrik om die kerk en teologie in Nederland in die 19de eeu te peil. Op so 'n wyse kan perspektief verkry word op die invloede wat vormend op Moorrees in Nederland ingewerk het. Begrip vir die kerklike- en teologiese gebeure van die 19de eeu, vra egter 'n kort oorsig van die tyd wat die 19de eeu onmiddelik voorafgegaan het.

Die 16de eeu was ook vir Nederland die tyd van die hervorming. Enkele hoogtepunte was die Nederlandse Bybelvertaling van Jacob van Liesveld, die Nederlandse psalmberymings soos die van Petrus Datheen, die stigting van gemeentes deur die Calvinistiese predikante Guido de Bray en Petrus Datheen, die totstandkoming van die Nederlandse Geloofsbelydenis in 1561 aan die hand van Guido de Bray en die vertaling van die Heidelbergse Kategismus deur Petrus Datheen.¹²⁹⁾ Die Republiek van die Verenigde Nederlande het uiteindelik in 1581 tot stand gekom. In hierdie republiek het die gereformeerde protestantisme tot ongekende bloei ontluik en was "een bolwerk voor het in de volgende eeuwen herhaaldelijk bedreigde

---

129. Van den Akker en Smit: Beknopte Geschiedenis Van Het Christendom, 187.

protestantisme in Europa." ¹³⁰⁾

Die 17de eeu is ingelui met die strydpunt oor die leer van die uitverkiesing. Jacobus Arminius en Franciscus Gomarus huldig teenoorgestelde standpunte oor die uitverkiesing. ¹³¹⁾ Die volgelingen van Arminius dien 'n "remonstrantie" by die owerheid in waarin hulle standpunt uiteengesit word. Die Calviniste volg met 'n "contra-remonstrantie" waarin onder andere 'n versoek aan die owerheid gerig word om 'n nasionale sinode byeen te roep. ¹³²⁾ So het dit dan gebeur dat die belangrike Sinode van Dordrecht in 1618 vergader het en uitsluiters aan die kwessie in verband met die uitverkiesing gegee is. Die standpunt van die sinode is in die Vyf Reëls van die Sinode van Dordrecht verwoord. Dieselfde sinode het opdrag gegee dat die Bybel in Nederlands uit die grondtale vertaal word. Daar is ook 'n kerkorde opgestel waarin die kerkregtelike beginsels van die hervorming vervat is. Die helder stem van Dordrecht het egter vervaag namate die eeu gevorder het. Die gees van die hervorming het stelselmatig gekwyn en die rasionalisme het al hoe meer slagoffers begin eis.

Die 18de eeu word met die Verligting vereenselwig. Die wysgeer Immanuel Kant (1724-1804) het die wese van die Verligting beskryf toe hy gesê het dat die mens mondig geword het en nie meer die gesag en leiding van iets of iemand buiten die menslike rede nodig het nie. ¹³³⁾ Die gesag van die Heilige Skrif is aangetas en die verligtingsidees is deur teoloë van die universiteite van Leiden, Franeker en Utrecht lustig verkondig. ¹³⁴⁾ Die menslike rede is aangewend om te bepaal wat waar of onwaar is betreffende die mens se kennis van God en die Woord

---

130. ibid., 189.

131. ibid., 198

132. idem., 198.

133. Van Zuylen: "De Kerk in het Tijdperk der Verlichting" (G.P. van Itterzon en D. Nauta (redakteurs): Geschiedenis Van De Kerk, VII, 5

134. ibid., 21-22.

van God self.¹³⁵⁾ Botsing tussen wetenskap en geloof het plaasgevind. Die "verligting" van die eeue-oue juk van die geloof, is deur sommige as ideaal gestel. Pogings is aangewend om die Bybelse dogma met behulp van die menslike rede te sif; die leer van die uitverkiesing en die erfsonde en die regverdig-making en vrye genade het in die proses in die slag gebly.¹³⁶⁾ 'n Christendom sonder Jesus Christus is aan die wêreld verkondig. Sonde is gesien as die onvolmaaktheid van die mens. Derhalwe is die opvoeding en die vooruitgang van die mens, in teenstelling met die bekering, as oplossing gesien.¹³⁷⁾ Die Franse rewolusie het in 1789 uitgebreek en die Franse verligtingsidees het daartoe meegewerk dat die rasionalisme in Nederland sy hoogtepunt in die tweede helfte van die 18de eeu bereik het.

Napoleon Bonaparte was gedurende die eerste dekade van die 19de eeu met sy verwoestende oorloë besig. Hy is in 1815 te Waterloo verslaan. Dit het tot gevolg gehad dat daar 'n gees van gematigheid in Europa posgevat het. Dit het ook sy uitwerking in die teologie gehad. Die Berlynse hoogleraar, Friedrich Schleiermacher (1768-1834), het met die supranaturalisme as teenvoeter teen die rasionalisme na vore gekom.¹³⁸⁾ Hiervolgens is die hoofsaak in die godsdien nie die menslike rede nie, maar die hart of gevoel. Die subjektivisme van die supranaturalisme het egter afbreek aan die objektiewe openbaring van die Heilige Skrif gedoen. Die supranaturalisme het ook in Nederland sy voorstanders in die persoon van Muntinghe en andere gehad. Dit was eers die Réveilbeweging wat in alle erns probeer het om die gesag van die Heilige Skrif weer te herstel. Die beweging het in 1815 in Switserland ontstaan en het spoedig aanklank oor die hele Europa gevind.¹³⁹⁾ In Nederland was die Reveil "de godsdienstige tegen-

---

135. ibid., 6.

136. ibid., 11.

137. ibid., 6.

138. Van den Akker en Smit: op.cit., 230.

139. Van Veen: Eene Eeuw Van Worsteling, 472.

beweging, die met figuren als Bilderdijk, Da Costa en Capadose weer op harts-togtelijke wijze het door yskoude Aufklärungswinden bevroren stroombed van het religieuze leven van ons volk nieuwe, vloeiende bewogenheid trachte te geven."¹⁴⁰⁾ Groen van Prinsteren (1801-1876) het ook 'n belangrike rol in die Nederlandse Réveil gespeel. Die Réveil het nie net pragtige winspunte gehad nie. Die skadukant was die verwaarlosing van die kerkleer asook die oorbeklemtoning van die subjektiewe belewenis van die geloof. Die Réveil het ook nie daarin geslaag om in sy hervormingsoptredes die eenheid van die kerk te bewaar nie, want afskeidings van die bestaande kerk het skielik 'n werklikheid geword. Ds. Hendrik de Cock was predikant te Ulrum. Hy was in die Groninger teologie opgelei. Hy het mettertyd verander, nadat hy 'n studie van die Institusie van Calvyn gemaak het en ook noue omgang met regsinnige gemeentelede gehad het.¹⁴¹⁾ Hy het weer gereformeerd gepreek en hom verder teen die vrysinnige teologie verset. Die suiwer prediking van ds. Scholte tydens 'n besoek aan Ulrum was op die ou end die direkte oorsaak van die besluit van die kerkraad op 13 Oktober 1834 om van die Hervormde Kerk af te skei.¹⁴²⁾ Ds. H.P. Scholte volg 'n paar dae later met omtrent sy hele gemeente te Doeveren en Genderen.¹⁴³⁾ Die Afgeskeidenes rig in 1854 'n Teologiese Skool te Kampen op en in 1869 verenig die Afgeskeidenes onder die naam: "Christelijk Gereformeerde Kerk."

Die Modernisme het veral na 1840 gedy, veral as gevolg van die indrukwekkende prestasies van die natuurwetenskap in die 19de eeu.¹⁴⁴⁾ Die filosofie van die gees (idealisme) en die filosofie van die natuur (naturalisme) het meegewerk aan

---

140. Haitjema: De Richtingen In De Nederlandsche Hervormde keet, 50.

141. Kluit: Het Protestantse Réveil I Nederland En Daarbuiten, 252.

142. ibid., 255-256.

143. Honders: "De Gereformeerde Kerken na de Aufklärung" (G.P. van Itterzon en D. Nauta (redakteurs): Geschiedenis Van De Kerk, VIII, 39.

144. ibid., 22.

die sekularisering van die mens.¹⁴⁵⁾ 'n Moderne beskouing van die Christelike godsdiens het posgevat wat 'n groot en vername deel van die Christelike geloof as fabels verwerp het. Die teologiese opvattinge van die modernisme is in Nederland deur verskeie teoloë verbrei, waaronder J.H. Scholten (1811-1885). Hy het vroeg reeds in aanraking met die Groninger teologie gekom. Hofstede de Groot word as die vader van die Groninger teologie beskou. Hy het die karakteristieke van die rigting soos volg weergegee: "Het alles beheerschende grond denk beeld is dat dit in het Christendom het voornaamste is de openbaring en opleiding door God in Jezus Christus ons gegeven, om ons Gode steeds gelijkvormiger te maken... Het doel dezer openbaring en opleiding van God in en door zijnen Zoon is practisch, om ons door Christus tot God te brengen."¹⁴⁶⁾ Scholten en sy kollega, dr. A. Keunen, was later hoogleraars te Leiden. Ook vir hulle was die sonde maar 'n gebrek en tekortkoming by die mens, wat deur die liefde van God en menslike inspanning aangevul kan word. Isaac da Costa het in 1857 'n boek die lig laat sien waarin hy op vurige wyse die teoloë te Leiden beskuldig van "'n stelselmatige afdaling tot een plat rationalisme of socinianisme"¹⁴⁷⁾ Hy skryf van die "Godgeleerde ongeloof" van Leiden.¹⁴⁸⁾ Hy toon op indringende wyse in sy boek aan hoedat Scholten en sy geesgenote die triniteitsleer verwerp, die bonatuurlike geboorte van Christus ontken en die Openbaring van Johannes onder verdenking plaas.¹⁴⁹⁾ Scholten beoefen, volgens da Costa, 'n leer van pseudocalvinisme.¹⁵⁰⁾ Die Bybel is ten gevolge van hierdie moderne opvatting aan 'n kritiese ondersoek onderwerp wat tot gevolg gehad het dat die gesag van die

145. idem., 22.

146. Kluit: op.cit., 262.

147. Da Costa: Wat Er Door De Theologische Faculteit Te Leyden Al Zoo Geleerd En Geleverd Wordt, 20.

148. ibid., 27.

149. ibid., 15-17.

150. Rasker: op.cit., 120.

Skrif ondermyn is.¹⁵¹⁾

Die Utrechtse hoogleraars het in teenstelling met Leiden sterk verdedigend opgetree in die verwoestende invloed wat die rasionalisme op die teologie gehad het. Hierdie verdedigende optrede ten gunste van die historiese karakter van die Christendom, het aan hulle die benaming van die Apologetiese Skool gegee. Adriaan Moorrees het hom juis na die Universiteit van Utrecht gewend vir verdere teologiese opleiding. Dit kon ook nie anders nie, want die teologiese opvattinge van J.H. Scholten en andere het groot ontsteltenis aan die Kaap veroorsaak, terwyl die behoudende Utrecht hoër aansien geniet het.¹⁵²⁾ J.J. van Oosterzee (1817-1882), N. Beets (1814-1903) en J.I. Doedes (1817-1897) was die hoogleraars wat Moorrees te Utrecht aangetref het. Hulle was die manne wat as apologete vir die ware Christelike belydenis opgetree het. Moorrees was gelukkig om vir ongeveer 'n jaar met die Apologetiese Skool kennis te maak. Die modernistiese teologie van Leiden was nie meer duisende seemyle van hom geskei nie. Hy het die geleentheid gehad om meer eerstehandse kennis daaromtrent te verkry. Aan die ander kant het die standpunte van die Utrechtse hoogleraars vasste oortuigings by hom gelaat, sodat die gesag van die Skrif by hom sonder enige twyfel prioriteit nommer een geword het.

J.J. van Oosterzee is in 1862 tot hoogleraar van Utrecht benoem as opvolger van prof. Vinke.¹⁵³⁾ Hy het aanvanklik die Dogmatiese - en Praktiese Vakke as verantwoordelikheid gehad maar sedert 1876 het hy lesings in die Godsdienswysbegeerte, Inleiding Tot Die Nuwe Testament en Dogmageskiedenis gegee.¹⁵⁴⁾ Dit was in hierdie hoedanigheid dat Adriaan vir Van Oosterzee te Utrecht aangetref het. Van Oosterzee was 'n man met digterlike aanleg en hy was as spreker hoog

---

151. Honders: op.cit., 27.

152. Hanekom: Prof. Adriaan Moorrees: Leidende Figuur Op Meer As Een Gebied, 1. (K.K.A.)

153. Haitjema: De Nieuwere Geschiedenis Van Neerlands Kerk Der Hervorming, 212.

154. idem., 212.

aangeskryf; hy kon die Nederlandse taal meesterlik hanteer.¹⁵⁵⁾ Hy het daarna gestreef om as apologet die Christelike vryheid, Christelike waarheid en Christelike liefde op te tree.¹⁵⁶⁾ Hy het op die historiese en bo-natuurlike karakter van die Skrif sterk nadruk gelê. As eksegeet het hy sterk by die Duitse teoloog J.P. Lange aansluiting gevind.¹⁵⁷⁾ Wat sy Skrifbeskouing betref, het Van Oosterzee soveel nadruk op die onderskeiding tussen Bybel en Woord van God gelê, dat daar weinig ruimte vir die uitdrukking Skrifopenbaring oorgebly het.¹⁵⁸⁾ Hy het in teenstelling met die Calvinistiese Skrifbeskouing van iemand soos Kuyper, die begrip theopneustie misbruik omdat daar in sy Skrifbeskouing nie plek gemaak is vir die belangrike "testimonium Spiritus Sancti internum" nie.¹⁵⁹⁾ Theopneustie was vir hom geen blywende eienskap van die Skrif nie, maar slegs 'n louter geïnspireerdheid "als het natuurlik gevolg van deze hoogere bezieling en leiding der schrijvers."¹⁶⁰⁾ Die historiserende opvatting van die heilsgeschiedenis van die Utrechtse skool, het nie reg laat geskied aan die trinitariese karakter van die Godsleer in die ou verbond en van die plaasvervangende karakter van die heilsboodskap van die versoening deur Christus nie.¹⁶¹⁾ Die pneumatologiese karakter van die uitverkiesende handeling van God het ook nie tot volle klaarheid in sy teologiese denke gekom nie.¹⁶²⁾

Van Oosterzee staan hoog aangeskryf wanneer daar van die reaksie teen die

---

155. Van Veen: op.cit., 854.

156. idem., 854.

157. Honders: op.cit., 29.

158. Haitjema: De Nieuwere Geschiedenis Van Neerlands Kerk Der Hervorming, 213-214.

159. idem., 214.

160. idem., 214.

161. idem., 213.

162. idem., 213

modernisme in die teologie van die 19de eeu gepraat word. Sy rol as apologet vir die onvervalsde Woord word waardeur, maar daar moet bygevoeg word dat die Calvinisme nie ten volle in sy teologie gehandhaaf is nie.

Nicolaas Beets was vanaf 1874 tot 1884 as hoogleraar aan die Teologiese Fakulteit van die Universiteit van Utrecht verbonde.¹⁶³⁾ Hy het dr B ter Haar as hoogleraar opgevolg.¹⁶⁴⁾ Beets is al beskryf as "een Vroom man gematigd orthodox en van ethisch-irenische richting."¹⁶⁵⁾ Hy het hom as digter en prosaskrywer onderskei en het hom ná 1840 veral op stigtelike godsdienstige temas toegelê.¹⁶⁶⁾ Hy het nog voor sy toetrede tot die Teologiese Fakulteit te Utrecht, kontak met Réveilmanne soos da Costa, de Clercq en Koenen gehad en standpunt teen die modernisme ingeneem.¹⁶⁷⁾ Die teoloog D.C. de la Saussaye (1818-1874) neem in 1853 die inisiatief en stig 'n tweemaandelikse teologiese tydskrif, waarin aktuele teologiese onderwerpe bespreek word.¹⁶⁸⁾ Die tydskrif het net tot in 1858 bestaan. Gedurende hierdie tyd het Beets ook 'n belangrike aandeel daarin gehad. Hy het aanvanklik die hoofredaksie van die blad behartig en ook die naam "Ernst en Vrede" daaraan besorg.¹⁶⁹⁾ Die tydskrif het in die gees van die Réveil opgetree. Beets is as hoofredakteur benoem, aangesien La Saussaye gehoop het dat Beets as versoener sou optree tussen die etiese rigting van La Saussaye sr. en die apologetiese skool wat deur Doedes en Van Oosterzee verteenwoordig is op die redaksie.¹⁷⁰⁾

---

163. Rasker: op.cit., 134

164. Haitjema: De Nieuwere Geschiedenis ....., 209.

165. Smilde: "Nicolaas Beets" (F.W. Grosheide en G.P. van Itterzon (redakteurs): Christelijke Encyclopedie, VOLUME 1, 523.

166. idem., 523.

167. idem., 523.

168. Haitjema: De Nieuwere Geschiedenis ....., 204.

169. idem., 205.

170. ibid., 207

Beets het as geesteskind van die Réveil 'n leidende rol gespeel in die totstandbringings van die vervolgbundel van die evangeliese gesange. Benewens het hy ook vyf gesange tot die nuwe bundel bygedra.¹⁷¹⁾ Beets was derhalwe 'n behoudende teoloog wat geen vrede met die modernisme gehad het nie. Hy het baie van sy vriende teleurgestel omdat hy, na hulle mening, te gematigd was in sy optrede.¹⁷²⁾

Jacobus Isaak Doedes was vanaf 1859 tot 1888 hoogleraar te Utrecht waar hy onderrig gegee het in die eksegeese van die Nuwe Testament, hermeneutiek en kritiek, die "theologia naturalis" en ensiklopedie.¹⁷³⁾ Hy het talle geskrifte die lig laat sien wat polemies, apologeties en krities van aard was.¹⁷⁴⁾ Hy was deel van die apologetiese rigting, wat die grondwaarhede van die Skrif teen die moderne teologie verdedig het.¹⁷⁵⁾ Hy is deur La Saussaye as mederedaksielid van die tydskrif "Ernst en Vrede" benoem.¹⁷⁶⁾ Na sy toetrede tot die teologiese fakulteit as opvolger van prof. Bouman, het hy as dosent getrou gebly aan sy onwysgerige apologetiese metode, wat die historiese betroubaarheid van die Nuwe Testament langs die weg van redelikheid wou bewys.¹⁷⁷⁾

3.2.3 Studiejaar

Daar het, sover bekend, geen briewe van Moorrees uit die tyd van sy verblyf te Utrecht behoue gebly nie. Dit is dus nie moontlik om te weet wat sy indrukke van Nederland en sy inwoners was nie. Die andersoortige omgewing, die inwoners

---

171. ibid., 209.

172. Smilde: op.cit., 523.

173. Schram: "Jacobus Isaac Doedes" (F.W. Grosheide en G.P. van Itterzon (redakteurs): Christelijke Encyclopedie, 2, 445.

174. idem., 445.

175. idem., 445.

176. Haitjema: De Nieuwere Geschiedenis van....., 209.

177. ibid., 210.

en hulle lewensgewoontes het egter 'n belangrike bydrae gelewer tot sy lewenservaring.

Sy keuse om na die Universiteit van Utrecht te gaan, moet gesien word in die lig van die gunstige beeld wat Utrecht teenoor Leiden, by die Kaapse kerk gehad het. Utrecht was daarvoor bekend dat daar in die teologiese fakulteit sterk wal teen die moderne teologie gegooi is. Die feit dat Moorrees se Stellenbosse leermeesters afgestudeerdes van Utrecht was, het sekerlik geen onbeduidende rol in Moorrees se keuse gespeel nie. Benewens het sy vader ook aan dieselfde universiteit gestudeer.

Sy studiejaar in die buiteland het aan die jong Moorrees die geleentheid gegee om nader met die moderne teologie in Nederland kennis te maak. Dit het hom ook instaat gestel om 'n eie standpunt ten opsigte van die modernisme te verseker. Sodoende kon hy rekenskap van sy eie standpunt gee. Die apologetiese rigting het hom gehelp om waardevolle kennis op te doen in die verdediging van die grondwaarhede van die Skrif. Laasgenoemde rigting het egter nie die suiwer Calvinistiese weg van "sola fide" gevolg nie en eerder die openbaring van God langs die weg van redelikheid probeer bewys. 'n Teoloog soos Van Oosterzee het later 'n posisie tussen die moderne teologie en die sterker opkomende gereformeerde standpunt van Kuyper en ander ingeneem.¹⁷⁸⁾ Verdere ondersoek sal dit lonend maak om te bepaal watter invloed die apologetiese rigting op Moorrees gehad het. Dit sal interessant wees om 'n studie te maak van Adriaan Moorrees as teoloog, wat op die lange duur self 'n meningvormende rol in die kerk en teologie as hoogleraar in Suid-Afrika gespeel het.

3.3 Samevatting

Adriaan Moorrees het op Stellenbosch vir die eerste keer met die teologie kennisgemaak. Sy leermeesters was manne wat te Utrecht studeer het. Hulle het

---

178. Honders: op.cit., 30.

hul as teenstanders van die vrysinnige elemente in die Europese teologie onderskei. Hulle was evangelies-gerig. Die invloed van die Réveil het nie ongemerk by hulle verbygegaan nie. Hulle het sterk aksent op die persoonlike verhouding met God gelê en 'n hoë premie op persoonlike vroomheid geplaas. Dit was veral die Skotse-puriteinse agtergrond van prof. John Murray. Beide prof. Murray en prof. Hofmeyr se verbintenisse met die studenteverenigings SECOR DABAR en ELTHETO het sterk oortuigings oor Christelike vroomheid tot gevolg gehad. Hierdie studenteverenigings was behoudende ankers teen die mag van ongeloof en ligsinnigheid. Terselfdertyd het dit die nadelige geneigdheid gehad om die dogma gering te skat en op die gevaarlike syspoor van die subjektivisme te beweeg.¹⁷⁹⁾ Hiermee word geensins beweer dat die Stellenbosse hoogleraars die kerklike dogma gering geskat het nie. Dit staan egter wel vas dat Moorrees aan die voete van leermeesters gesit het wat hulle toegelê het op die ontwikkeling van die geloofslewe na die gees van die Réveil. Dit was belangrik dat Moorrees juis aan die invloed van dergelike leermeesters blootgestel was, omdat die liberale teologie van Europa reeds toe al 'n invloed in Suid-Afrika gehad het. Boonop het Adriaan gedurende sy laerskooljare in 'n huis gewoon waar die liberalisme sy merk in die persoon van H.H. Loedolff gemaak het.

Na sy teologiese opleiding te Stellenbosch, is Moorrees na Utrecht vir verdere opleiding. In Nederland het hy homself in die felle stryd teen die vrysinnige teologie bevind. Hy was meer as ooit tevore genoodsaak om rekenskap van sy eie standpunt te gee. Hy het kennis met die apologetiese rigting van die Utrechtse hoogleraars gemaak wat die Skrifwaarhede langs die weg van die menslike rede wou bewys. Daar was dus 'n skerp teenstelling tussen die gees in Utrecht, waar die rede geseëvier het, en die gees in Stellenbosch, waar 'n hoë premie op die geloof geplaas is. Verdere studie sal aantoon wat die gevolge van die verskillende invloede op Moorrees was en watter vaste oortuigings by hom posgevat het.

---

179. Hanekom: Die Liberale Rigting In Suid-Afrika, 297.

HOOFSTUK 4GEMEENTELIKE BEDIENING

Adriaan Moorrees het ongeveer in die helfte van 1879 na sy vaderland teruggekeer, na 'n verblyf van bykans ses maande in die buiteland. Hy is ná sy koms na Malmesbury, waar hy vir 'n geleentheid gewag het om tot die gemeentelike bediening toe te tree.

Die Kerkraad van die gemeente Noorder-Paarl was die eerste om 'n roepstem na hom uit te bring. Proponent Moorrees is op 2 Junie 1879 beroep om as hulpleraar tydelik in die gemeente diens te verrig.¹⁾ Die gemeente Drieankerbaai het op 2 September met dieselfde versoek na hom gekom.²⁾ Adriaan het oortuig gevoel dat hy in die Noorder-Paarl sy eerste tree in die bediening moes gee.

4.1 Noorder-Paarl

Die Paarl is in die Drakensteinvallei geleë. Theal beskryf dit as: "...the fairest of all South African vales."³⁾ Die Drakensteinvallei was die wieg van eenwording tussen Hugenoot en Geus.⁴⁾ Die eerste gemeente in die Paarl is in 1691 gestig met Pierre Simond as leraar. Noorder-Paarl was die tweede gemeente, wat bykans twee eeue later eers tot stand gekom het. In teenstelling met die rustige natuurskoon in die vallei, het die gemeente 'n minder rustige ontstaan gehad.

Die aanloop tot die stigting van die gemeente was die verengelsingsbeleid van die Kaapse owerheid. Dié beleid het veral ná die jaar 1850 'n sterk momentum gekry as gevolg van die toename van die Engelssprekende deel van die bevolking. Engels het ook in die handel sowel as skole voorrang geniet.⁵⁾ 'n Gevoel van

---

1. G.42 1/1 Noorder-Paarl Notule 1875-1912, 59 (K.K.A.).

2. P.8 1/1 Beroepsbriewe 1879-1895 (K.K.A.).

3. Smit: Eupees by die Toringkerk, 1875-1975, 5.

4. idem., 5.

5. Cillie: Die Stigting van die Gemeente Noorder-Paarl en die Stigting van die G.R.A., 7.

nasionalisme het onder die Hollandssprekendes posgevat. Die beleid van die Engelse owerheid jeens die Boererepublieke asook die inbesitname van die diamantgebied in die Vrystaat het hierdie gevoel versterk. ⁶⁾

Ds. G.W.A. van der Lingen was vanaf 1831 leraar in die Paarl. Hy was 'n man wat nie net die Groot Trek goedgesind was nie, maar ook 'n kampvegter vir die Hollandse taal. ⁷⁾ Dit was deur sy ywer dat "Het Paarl'sch Gymnasium" in 1858 gestig is; 'n vrye Christelike skool waar Hollands sonder inmenging van die owerheid gebruik kon word. ⁸⁾

Hy is na sy afsterwe in 1869 deur ds. G. van de Wall opgevolg wat nie dieselfde sentimente as sy voorganger gehad het nie. ⁹⁾ Van de Wall is in 1874 na Kaapstad beroep. Hy was slegs tien maande hier werksaam, toe hy 'n beroep terug na die Paarl aangeneem het. ¹⁰⁾

Daar was tweespalt in die Paarlgemeente. Enersyds, was daar die Van der Lingen-groep wat sy sentimente voortgedra het. Andersyds het die Van de Wall-groep die teenoorgestelde sentimente gekoester. Laasgenoemde het pogings aangewend om proponent S.J. du Toit, 'n oud-leerling van die Gimnasium en Van der Lingen-man, as leraar te verkry. Dié geleentheid is benut toe ds. Van de Wall na Kaapstad verhuis het. ¹¹⁾ Ná sy terugkoms is gepoog om 'n tweede leraarspos te skep, wat ook misluk het. Daar is toe vir afstigting propaganda gemaak. ¹²⁾

Die gevolg was dat die gemeente Noorder-Paarl op 26 Julie 1875 gestig is en Ds.

6. ibid., 12.

7. ibid., 14.

8. Smit: op.cit., 5.

9. Cillié: op.cit., 22.

10. Smit: op.cit., 17.

11. ibid., 7.

12. ibid., 17.

S.J. du Toit op 28 September as leraar bevestig is.¹³⁾ Die Genootskap van Regte Afrikaners is kort tevore, nl. op 14 Augustus 1875, gestig.¹⁴⁾

Die gemeente Noorder-Paarl het 'n vesting van Afrikanernasionalisme geword. Ds. S.J. du Toit het 'n weersin in Engels gehad, hy was egter nie net gekant teen Engels nie, maar ook 'n vurige voorstaander van Afrikaans.¹⁵⁾ Op sy graf by Kleinbos in die Paarl staan tereg geskrywe: "Vader van die Afrikaanse Taal". Hy was die eerste redakteur van Die Patriot en het as kampvegter vir die Afrikanerbelange opgetree. Ds. du Toit het in 1879 in so 'n mate aan 'n keelaandoening gely as gevolg van vele verpligtinge en spanning, dat die kerkraad in Junie-maand besluit het om aan hom ses maande siekteverlof toe te staan.¹⁶⁾

Proponent Adriaan Moorrees het ingewillig om as hulpleraar gedurende du Toit se afwesigheid diens te doen. Ds. J.H. Neethling was die konsulent van die gemeente. Nadat Moorrees die beroep aangeneem het, het ds. Neethling reëlins getref vir ordening met handeoplegging.¹⁷⁾ Die groot geleentheid het op Woensdag 29 Oktober 1879 plaasgevind. Ds. Neethling het die bevestigingsrede na aanleiding van Johannes 1:1-4 gelewer.¹⁸⁾ Ds. Krige van Franschoek het die formulier geles. Ds. S.J. du Toit het ook die geleentheid bygewoon. Benewens hom, het die volgende persone aan die hande-oplegging deelgeneem:- di. J.H. Neethling, P.E. Faure, Krige, C.W. du Toit, Büchner, P. Faure van Clamwilliam en die sendelinge Dampers en Botha van die Paarl. Dominee Adriaan Moorrees het dieselfde middag sy intreepreek gelewer met 1 Timoteus 1 vers 12 as teks.¹⁹⁾

---

13. Scholtz: Ds. S.J. du Toit As Kerkman en Kultuurleier, 37 en 38.

14. Smit: op.cit., 23.

15. Scholtz: op.cit., 71.

16. G.42 1/1 Noorder-Paarl Notule, 1875-1912, 59 (K.K.A.).

17. ibid., 62.

18. De Gereformeerde Kerkbode, 8 November 1879, 383.

19. idem., 383.

Moorrees is aanvanklik net vir Oktober en November as hulpleraar in diens geneem.²⁰⁾ Sy verblyf was egter nie van so 'n korte duur nie. Die Kerkraad het op 4 November 1879 besluit om ds. du Toit se verlof tot aan die einde van 1879 te verleng, nadat 'n skriftelike versoek in hierdie verband van hom ontvang is.²¹⁾ Sy gesondheid het egter nie verbeter nie. Die Kerkraad het gevolglik op 8 Desember 1879 besluit om vanaf Januarie 1880 'n addisionele ses maande verlof toe te staan, wat die leraar instaat sou stel om 'n oorsese reis te onderneem.²²⁾ Moorrees is toe genader om ook vir dié tydperk in die gemeente te bly.²³⁾ Om twee leraars te onderhou het die kerkraad genoop om 'n spesiale kollekte te hou.²⁴⁾

Die finansiële verantwoordelikheid van 'n hulpleraar was dit werd gewees. Ds. Adriaan Moorrees was 'n ywerige predikant en hy het met oorgawe opgetree. Vir Moorrees was dit eweneens voordelig om in die Paarl te kon wees. Sy verblyf was wel net vir bykans tien maande in die Paarl en tog was die vormende invloed van dié vallei en sy mense gewis. Die Paarl omgewing getuig van pragtige natuurskoon. Die gemeenskap aan die voet van die Paarlrots was ook die woonplek van manne wat hul vir die regte van die Hollandse taal en die geboorte van 'n eie taal beywer het. Mense soos Arnoldus Pannevis, Gideon Malherbe en D.F. du Toit het hier gewoon waar hulle met die ander lede van die Genootskap van Regte Afrikaners die taalstryd gevoer het. Adriaan het ds. du Toit afgelos en was ook teen die verengelsingsbeleid gekant, maar hy het hom nooit met 'n "eie taal" as skryftaal vereenselwig nie. Vir hom sou Hollands die skryftaal, asook die verkieslike taalmedium vir die onderwys en die opvoedkunde bly. Dit kan sonder twyfel aanvaar word dat sy ywer vir die Hollandse taal, wat later sterk in die bedrywig-

---

20. G.42 1/1 Noorder-Paarl Notule, 1875-1912, 59 (K.K.A.).

21. G.42 1/1 Noorder-Paarl Notule, 1875-1912, 66 (K.K.A.).

22. *ibid.*, 68.

23. *idem.*, 68.

24. *ibid.*, 72.

hede van die Taalbond na vore sou tree, 'n sterk stimulus in die Paarl gekry het.

Ds. Adriaan Moorrees het in die Paarl as kampvegter vir die Boererepublieke opgetree. Sir Theophilus Shepstone het op 12 April 1877 die proklamasie van die anneksasie van die "Zuid-Afrikaansche Republiek" op kerkplein in Pretoria voorgelees. Vise-president S.J.P. Kruger en die staatsprokureur, dr. E.J.P. Jorissen, het dadelik na Engeland vertrek om die volk se reg vir onafhanklikheid te verdedig.²⁵⁾ Hul sending na Engeland was alles behalwe suksesvol. Lord Carnarvon was die minister van kolonies en het die indruk geskep dat die meerderheid van die Transvalers verkies het om onder die Union Jack te leef. Kruger moes na sy terugkoms bontstaan om gewapende optrede van die Transvalers te verhoed. Hy het aangevoer dat Carnarvon onder verkeerde insigte verkeer het, omdat hy deur Shepstone en die Britse pers mislei is.

Kruger en Piet Joubert was gewillig om die Engelse owerheid met behulp van versoekskrifte van hulle verkeerde insigte te gaan oortuig. So het dit dan gebeur dat Kruger en Joubert in 1878 'n tweede sending namens die Transvalers na Engeland onderneem het.²⁶⁾ Sir Michael Hicks-Beach was die opvolger van Carnarvon. Hy het die afgevaardigdes verseker dat hul pogings om die anneksasie opgedaan te maak nie sou slaag nie.

'n Nie-amptelike versoek is in 1897 tot gemeentes gerig om biddae te reël vir die onafhanklikheid van Transvaal.²⁷⁾ Sommige gemeentes was onwillig, maar 'n biddag is wel in Noorder-Paarl gehou.²⁸⁾ Ds. Moorrees het twee dienste in die kerkgebou en een in die Gimnasiumsaaal gehou.²⁹⁾ Die preek in die kerkgebou het

---

25. Mouton: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk en die Eerste Vryheidsoorlog, 49.

26. ibid., 55.

27. ibid., 61-62.

28. ibid., 63.

29. idem., 63.

soveel byval gevind, dat Die Afrikaanse Patriot versoek het dat dit gepubliseer moes word.³⁰⁾

Verdere verwikkelings was die konfederasieplan wat Gladstone vir Transvaal, die Kaapkolonie en Natal beoog het. Paul Kruger en Piet Joubert is in 1880 na Kaapstad gestuur om die planne te probeer stuit.³¹⁾ Die besoek was onsuksesvol. Die Eerste Vryheidsoorlog was in sig. Hulle het hul terugreis na Transvaal in die Paarl onderbreek. Op 16 Mei 1880 het hulle die oggenddiens in Noorder-Paarl bygewoon, wat deur ds. Moorrees gelei is.³²⁾ Die middagete van die daaropvolgende Dinsdag is by Moorrees genuttig.³³⁾ Met hulle vertrek na die Noorde is 'n afskeidsadres aan hulle oorhandig wat deur ds. Moorrees en ander Paarliete onderteken is.³⁴⁾

Die gevolgtrekking word gemaak dat Moorrees reeds as jongman nouliks sy patriotisme en nasionaliteitsgevoel kon verberg.³⁵⁾ Moorrees was nie een van die sogenaamde Engelsgesinde predikante nie. Geen wonder nie dat Kruger later aan hom 'n staatspos in Transvaal aangebied het.

Moorrees is op 5 April 1880 na die gemeente Troe-Troe beroep.³⁶⁾ Hy het die beroep bedank, maar 'n tweede het spoedig gevolg. Die gemeente Richmond het hom op 24 Mei beroep.³⁷⁾

Hy het byna 'n volle maand gewag voordat hy, na die ontvangs van die beroep, 'n brief na Richmond gepos het. Hy skrywe op 26 Junie 1880 'n brief aan die

---

30. idem., 63.

31. ibid., 65.

32. ibid., 67.

33. idem., 67.

34. ibid., 69.

35. idem., 69.

36. P8 1/1 Beroepsbriewe, 1879-1895 (K.K.A.).

37. G.26 1/4 Richmond Notule, 1879-1903, 19 (K.K.A.).

Kerkraad, waarin hy verduidelik dat hy nie so lank gewag het om te antwoord vanweë geringskatting van die beroep nie, maar juis vanweë die gewig wat die beroep by hom gedra het.³⁸⁾ Hy verduidelik dat hy geaarsel het om tot 'n besluit te kom, omdat hy homself die volgende vraag afgevra het. "...ben ik wel geschikt voor de gemeente."³⁹⁾ Hy skrywe verder dat hy elke keer wanneer hy die aansig van die Here gesoek het, die volgende antwoord verneem het: "Mijne genade is u genoeg."⁴⁰⁾ Hy sluit die brief af met die mededeling dat hy die beroep na Richmond aanneem, wetende dat dít die wil van God is; hy vertrou op God se krag en bystand en vra die gemeente se voorbidding.⁴¹⁾

Drie dae ná die skrywe van laasgenoemde brief, word daar op 29 Junie 1880 'n buitengewone kerkraadsvergadering in die gemeente Noorder-Paarl gehou, as uitvloeisel van 'n gemeentevergadering. Die Kerkraad besluit om ds. Moorrees te versoek om sy bediening in die gemeente Noorder-Paarl voort te sit teen 'n traktement van £350 per jaar vir drie jaar gewaarborg.⁴²⁾ Hierdie besluit is geneem in weerwil van 'n brief van 'n lidmaat wat op 28 Junie 1880 geskrywe is. Daarin is die Kerkraad versoek om op die vergadering van 29 Junie ernstig te besin alvorens daar op aanbeveling van die gemeente-vergadering besluit word om ds. Moorrees vir 'n vasgestelde tyd aan te stel. Hy was bevrees dat dit tot gevolg sou hê dat ds. du Toit, teen sy sin, vir 'n aantal jare uit die gemeente sou wees.⁴³⁾ Sô 'n besluit sou volgens sy mening, 'n besluit wees wat die Here vooruitloop, asook 'n daad van ongeloof.⁴⁴⁾

---

38. G.26 3/1 Richmond Inkomende Briewe. Brief van ds. A. Moorrees aan die Kerkraad op 26 Junie 1880. (K.K.A.).

39. idem.

40. idem.

41. idem.

42. G.42 1/1 Noorder-Paarl Notule, 1875-1912, 77 (K.K.A.).

43. G.42 2/1 Noorder-Paarl Inkomende Briewe. Brief van J. Eksteen aan die Kerkraad op 28 Junie 1880 (K.K.A.).

44. idem.

Wat laasgenoemde brief betref, asook die gemeentevergadering is dit duidelik dat daar twee groepe mense in die gemeente was: die groep wat ds. Moorrees langer in die gemeente wou hê en die ander groep wat miskien nie teen die gedagte was dat Moorrees langer moes vertoef nie, maar wat wel daarteen was dat hy vir 'n vasgestelde tydperk van drie jaar aangestel word. Laasgenoemde het dit egter nie teen die persoon of bediening van Moorrees gehad nie. Hulle het eerder daarteen gewaak dat ds. du Toit minder gunstig behandel word. Na hulle mening sou dit wel die geval wees indien die plaasvervanger se tydperk verleng word, sonder dat ds. du Toit daarvoor gevra het.

Die Kerkraad van Noorder-Paarl se besluit gee 'n aanduiding dat die groep wat Moorrees langer by hulle wou hê in die meerderheid was. Onwillekeurig vra mens jouself na die oorsaak hiervan af en dan kan 'n paar moontlikhede genoem word.:

- * die besorgheid oor 'n siek en geliefde leraar;
- * ongeduld vanweë die uitgerektheid van die siekte;
- * 'n onverdraagsaamheid van sommige lidmate jeens ds. du Toit as gevolg van slegte gerugte wat oor hom versprei is, ten spyte daarvan dat die uitspraak van die Ring ten gunste van ds. du Toit was;⁴⁵⁾
- * die hoë premie wat op die bediening van Moorrees geplaas is, vanweë die warm en getroue wyse waarmee hy sy werk gedoen het.

Moorrees het homself in 'n uiters moeilike situasie bevind. Hy het die beroep na Richmond na 'n redelike worstelstryd aangeneem, om pas daarna te verneem dat Noorder-Paarl hom versoek om 'n addisionele drie jaar by hulle te bly. 'n Ander interessante gebeurtenis was die beroep wat hy na Lindley ontvang het. Die beroep is op hom uitgebring op 28 Junie 1880, dit wil sê twee dae nadat hy op die beroep na Richmond geantwoord het en 'n dag voordat die Kerkraad van Noorder-Paarl sou vergader en besluit om hom te versoek om langer by hulle te

---

45. Scholtz: op.cit., 49-50.

vertoef. 46)

Moorrees het die beroep na Lindley bedank, maar die aangeleentheid rondom die versoek van Noorder-Paarl was nie so maklik om mee te handel nie. Hy skryf op 7 Julie 1880 aan die Kerkraad van Richmond 'n brief met die volgende inhoud: 47)

Hy deel hulle mee dat hy, nog voordat hy die brief van 26 Junie 1880 kon versend, 'n versoek van die gemeente Noorder-Paarl ontvang het, waarin hy gevra is om sy besluit insake die beroep na Richmond uit te stel, aangesien planne beraam was om hom langer in Noorder-Paarl te hou. Hy deel aan hulle die uiteindelijke besluit van die Kerkraad van Noorder-Paarl mee. Hy verduidelik dat Noorder-Paarl in 'n moeilike posisie verkeer aangesien hulle onseker is of ds. du Toit sy bediening in Noorder-Paarl sal kan hervat. Indien hy dit wel sal kan hervat is daar twyfel of hy met die werk sal kan volhou. Hy vertel dat toe hy in die gemeente as hulpleraar begin het, hy onderneem het om te help solank as wat dit vir hom moontlik sou wees. Laasgenoemde belofte dwing hom om sy verblyf so lank as moontlik uit te rek. Hy bely dat Richmond se belange sedert die aanname van die beroep ook sy belange is en daarom wil hy spoedig oorkom. Hy verkeer dus in 'n tweespalt. As hy sê dat hy dadelik na Richmond vertrek, sonder om te probeer om langer in Noorder-Paarl te bly, is hy aan die verbreking van 'n belofte skuldig. As hy aan die anderkant vra om langer in Noorder-Paarl te bly, is hy ontrou aan die gemeente Richmond aan wie hy diensbaar geword het sedert die aanname van die beroep.

Hy sluit die brief af deur die hele aangeleentheid in die hande van die Kerkraad van Richmond te plaas. Die Kerkraad ken nou die omstandighede van Richmond en hulle is ook van hulle eie omstandighede bewus. Hy sal langer

---

46. P.8 1/1 Beroepsbriewe, 1879-1903, (K.K.A.).

47. G.26 3/1 Richmond Inkomende Briewe. Brief van ds. A. Moorrees aan die Kerkraad op 7 Julie 1880 (K.K.A.).

in die Paarl bly indien die Kerkraad voel dat sy diensaanvaarding in Richmond nie so dringend is nie. Hy sal aan die ander kant nie aarsel om dadelik na Richmond te vertrek as dit die wens van die Kerkraad is nie.

Die erns waarmee Moorrees die brief geskryf het en sy opregte begeerte dat die Kerkraad aan hom leiding moet gee asook sy wens dat die saak gou afgehandel moet word, blyk uit die slotsin van sy brief: "In afwachting van een spoedig antwoord." (Moorrees se onderstreping).

Intussen is daar twee dae tevore, dit wil sê op 5 Julie 1880 'n ander brief in die Paarl geskryf. Hierdie keer was dit die skriba van die gemeente Noorder-Paarl wat aan ds. du Toit, wat toe in die buiteland was, 'n brief geskrywe het waarin hy van die besluit van die kerkraad van 29 Junie ingelig is.⁴⁸⁾ Dit is duidelik in die brief aan ds. du Toit gestel dat die besluit uit 'n gemeentelike vergadering voortgevloei het en dat dit die oogmerk van die Kerkraad was om aan hom 'n langer tydperk vir herstel te gee.⁴⁹⁾

Die Kerkraad het gou 'n antwoord op hulle brief gekry. Ds. du Toit skryf op 11 Augustus uit Haarlem dat sy gesondheid in so 'n mate verbeter het, dat hy spoedig sal terugkeer om sy ampspligte te hervat.⁵⁰⁾ Dit blyk uit die notuleboek dat hy reeds twee maande later terug in die gemeente was, aangesien hy op 5 Oktober 1880 weer as voorsitter van 'n kerkraadsvergadering opgetree het.⁵¹⁾

Moorrees het twee dae ná sy skrywe aan Richmond dat hy die beroep aanvaar het, op 9 Julie 1880 ook die Kerkraad van Noorder-Paarl skriftelik van sy besluit verwittig. Hy meld voorts dat hy graag langer by hulle wil bly tot tyd en wyl

---

48. G.42 2/1 Noorder-Paarl Uitgaande Briewe. Brief van die skriba aan ds. du Toit op 5 Julie 1880 (K.K.A.).

49. idem.

50. G.42 2/1 Noorder-Paarl Inkomende Briewe. Brief van ds. S.J. du Toit aan die Kerkraad op 11 Augustus 1880 (K.K.A.).

51. G.42 1/1 Noorder-Paarl Notule, 1875-1912 (K.K.A.).

ds. du Toit weer geskik vir die bediening is. ⁵²⁾ Hy deel hulle ook mee dat hy hom deur die gemeente van Richmond sal laat lei oor wanneer hy daar diens moet aanvaar. ⁵³⁾

Die eerste brief wat Moorrees hierna aan die Kerkraad van Richmond skryf, is gedateer 27 Julie 1880. ⁵⁴⁾ In hierdie brief stel hy voor dat hy op 29 Augustus in Richmond bevestig moet word. ⁵⁵⁾ Hieruit word die afleiding gemaak dat hy spoedig 'n antwoord van die Kerkraad van Richmond ontvang het waarin hy gevra is om so gou moontlik sy bediening daar te begin.

Die tweede brief aan die Kerkraad was maar twintig dae na die eerste brief geskryf waarin hy die aanname van die beroep bevestig het. Dit kon ook nie ds. du Toit se skrywe aan die Kerkraad van Noorder-Paarl gewees het wat hom beïnvloed het nie, aangesien du Toit se brief eers op 11 Augustus in Haarlem geskrywe is.

Daar is geen brief van Richmond in hierdie verband wat behoue gebly het nie, maar dit is tog duidelik dat Moorrees se vertrek na Richmond as dringend beskou is. Stellig is daar deur die Kerkraad van Richmond geredeneer dat Richmond herderloos was terwyl Noorder-Paarl darem 'n leraar gehad het.

Die aanvanklike getalm van Moorrees om oor die beroep na Richmond te besluit kan in 'n ondeurdagte oomblik aan 'n persoonlikheidseienskap van besluitloosheid toegeskryf word. Die feite dui egter daarop dat Moorrees se huiwering eerder op sy groot sin vir verantwoordelikheid dui. Hy het inderdaad in 'n tweespalt verkeer omdat hy tegelyk deur twee gemeentes benodig is. Hy wou nie enigeen van die twee gemeentes teleurstel, of enigsins onverantwoordelik optree nie. Alles

---

52. G.42 1/1 Noorder-Paarl Notule, 1875-1912, 81 (K.K.A.).

53. idem.

54. G.26 3/1 Richmond Inkomende Briewe. Brief van ds. A. Moorrees aan die Kerkraad van Richmond op 27 Julie 1880 (K.K.A.).

55. idem.

dui daarop dat hy nie iemand was wat halsoorkop oor sake besluit het nie.

Die vraag kan gestel word of ds. du Toit gelukkig oor die tussentydse reëlins van die hulpleraar was. Dit kan aanvaar word dat hy dankbaar was vir die geleentheid wat aan hom gebied is om van sy ongesteldheid te herstel. Hy het nie beswaar teen die aanstelling van Moorrees gehad nie, en was ook by Moorrees se ordening teenwoordig. Hy was egter minder gelukkig oor 'n deel van Moorrees se optrede in die gemeente. Hy laat by die kerkraadsvergadering van 11 Oktober 1880 notuleer dat Moorrees sonder sy toestemming as voorsitter van die kerkraadsvergaderings tydens sy afwesigheid opgetree het en dat Moorrees ook sonder sy toestemming voornemende lidmate tot belydenisaflegging toegelaat het.⁵⁶⁾ Al die kerkraadslede was nie gediend met sy besware nie. Ouderling Sparenburg verklaar op die vergadering van 11 Januarie 1881 dat hy en ander kerkraadslede ontevrede is oor die opmerking in die notule, omdat dit daarop neerkom dat die Kerkraad onwettig opgetree het.⁵⁷⁾ Ds. du Toit se verweer was dat hy geensins die Kerkraad van onwettige optrede wou beskuldig nie, maar dat hy gemelde aantekening in die notule laat maak het "om in voorkomende gevalle te vrywaren."⁵⁸⁾

Daar hoef nie daaraan getwyfel te word dat Moorrees 'n gewaardeerde leraar in die Noorder-Paarl was nie. Sy gewildheid word bewys deur die feit dat hy lateraan 'n gunsteling kandidaat was om na Noorder-Paarl beroep te word, nadat ds. du Toit permanent uit die gemeente vertrek het. Daar is vier beroepsvergaderings gehou voordat ds. A.A. Louw van Murraysburg die beroep na Noorder-Paarl aangeneem het. In drie van die gevalle het Moorrees se naam op 'n tweetal

---

56. G.42 1/1 Noorder-Paarl Notule 1875-1912, 89 (K.K.A.).

57. ibid., 91

58. idem., 91

verskyn.⁵⁹⁾

Die Kerkraad van Noorder-Paarl het by geleentheid van 'n buitengewone vergadering op 11 Augustus 1880 besluit om akte van demissie aan Moorrees te verleen.⁶⁰⁾

4.2 Richmond

Die Kerkraad van Richmond het ds. Adriaan Moorrees op 24 Mei 1880 beroep, nadat hy 'n tweetal met ds. J.H. Hofmeyr gevorm het.⁶¹⁾

Moorrees het voor sy vertrek uit die Paarl 'n belangrike reis na Malmesbury onderneem. Op 3 Augustus 1880 het 'n groot dag in sy lewe aangebreek toe hy alhier met 'n nooi van dié geweste in die huwelik getree het.⁶²⁾ Adriaan is 15 dae voor sy 25ste verjaardag met Maria Magdalena Smuts getroud.⁶³⁾ Die bruid was volgens die huweliksregister 22 jaar oud.⁶⁴⁾ Die huwelik is deur ds. J.C. le F. Moorrees voltrek. Die plegtigheid het in die Swartlandse pastorie plaasgevind.⁶⁵⁾

Ds. Adriaan Moorrees en sy jong bruid het op Maandag 23 Augustus 1880 op Paarlstasie die trein vir die eerste deel van hul reis na Richmond bestyg.⁶⁶⁾ Moorrees het vooraf die Kerkraad van Richmond per skrywe in kennis gestel dat hy weinig of geen meubels saam sou neem nie, omdat hy van plan was om eerder in Oktober van dieselfde jaar tydens die sinodesitting in die Kaap die nodige aan

---

59. ibid., 105, 109, 111, 112.

60. ibid., 84.

61. G.26 1/4 Richmond Notule 1879-1903, 19 (K.K.A.).

62. C.O. 4591 Proceedings Matrimonial courts, VOLUME 20, 1880, 340 (Kaapse Staatsargiefbewaarplek, Kaapstad).

63. idem.

64. G.5 5/6 Swartland Huweliksregister, 1878-1892 (K.K.A.).

65. idem.

66. G.26 3/1 Inkomende Briewe Richmond. Brief van ds. A. Moorrees aan die Kerkraad op 27 Julie 1880 (K.K.A.).

te skaf.⁶⁷⁾ Hy wou eers 'n geruime tyd in die pastorie woon voordat hy meubels aanskaf.⁶⁸⁾ Hy het die Kerkraad versoek om 'n paar vertrekke in die pastorie tot Oktobermaand te meubileer.⁶⁹⁾ Hierdie optrede van Moorrees lewer bewys daarvan dat hy reeds as jongman iemand was wat met groot omsigtigheid gehandel het.

Die egpaar het op Dinsdag 24 Augustus per trein op Beaufort-Wes arriveer, waar hulle volgens voorafreëlings op die stasie deur een of meer verteenwoordigers van die gemeente Richmond ontmoet is.⁷⁰⁾ Dit is onseker of hulle dieselfde dag na Richmond per kar vertrek het en of hulle eers die volgende dag die tweede deel van hul reis aangepak het. Hulle moes egter tenminste een nag op pad oornag het, want hulle het eers op Vrydag 27 Augustus Richmond bereik.⁷¹⁾ 'n Groep gemeentelêde het met ongeveer veertig waens en karre die egpaar by Liebeksfontein op die Murraysburgpad ontmoet.⁷²⁾ Die stoet het die dorp teen 17h00 bereik.⁷³⁾ 'n Adres is namens die gemeente deur 'n ouderling aan ds. Moorrees oorhandig.⁷⁴⁾

Die naweek se verrigtinge was soos volg:⁷⁵⁾

Vrydag 27 Augustus: Die ontmoeting en aankoms;

Saterdagmiddag 28 Augustus: 'n Kerkdiens wat deur ds. G. van Niekerk van Britstown gelei is;

Sondag 28 Augustus: 'n Biduur;

---

67. idem.

68. idem.

69. idem.

70. idem.

71. De Christen, 10 September 1880, 349.

72. idem., 349.

73. idem., 349

74. idem., 349

75. idem., 349

Sondagoggend 29 Augustus: Die bevestiging met die konsulent, ds. A.A. Louw van
Murraysburg as prediker;

Sondagmiddag 29 Augustus: Die intreepreek van ds. Moorrees.

Sondagaand 29 Augustus: Die afskeidspreek van die konsulent;

Maandag 30 Augustus: Die oorhandiging van £38 1s.6d. as geskenk aan ds. Louw;

Ds. Louw het tydens die bevestiging 1 Kor. 14:12 as teks geneem: "Dat gij onvervloedig zijn tot stichting der gemeente."⁷⁶⁾

Ds. Moorrees het Fil. 3:10 as teks vir sy intreepreek gebruik: "Opdat ik Hem kenne, en de kracht zijner opstanding."⁷⁷⁾

Adriaan Moorrees het op hierdie noot 'n baie belangrike fase van sy lewe begin. Hy het welliswaar nege maande lank as hulpleraar in die gemeente Noorder-Paarl diens gedoen, maar in Richmond sou hy in die volle sin van die woord met die ampspligte van 'n leraar begin.

Die dorp Richmond is op die hoogste plato in die Kaapprovinsie geleë op die oewers van die Ongersrivier.⁷⁸⁾ Die inwoners van die veldkornetskapwyke Uitvlugt en Winterveld het in 1843 die bal aan die rol gesit vir die stigting van 'n gemeente.⁷⁹⁾

Die bywoning van die eredienste is deur die lang afstande bemoeilik. Die naaste dorpe aan die genoemde wyke was Graaff-Reinet, Colesberg en Beaufort-Wes.⁸⁰⁾ Die versoek om die nuwe gemeente te stig is deur die Ring goedgekeur. Daarna het die goewerneur op 2 November 1843 approbasie verleen aan die Ring se aanstelling

76. idem., 349.

77. idem., 349.

78. Oberholster: Eufoes-Gedenkboek Richmond, K.P., 6.

79. ibid., 2.

80. ibid., 1.

van die Kerkraad.⁸¹⁾ Die kerkgebou van klip en baksteen is op Sondag 28 Februarie 1847 plegtig ingebruik geneem.⁸²⁾

Die kerkgebou is op die plaas Driefontein gebou, waar daar tegelyk 'n dorp ontstaan het. Die nedersetting is dan ook Driefontein genoem. In 1844 is die naam na Richmond verander, nadat pogings skipbreuk gely het om aan die plek die naam Maitland te gee.⁸³⁾

Die pastorie, waarin ook Moorrees later gewoon het, is in 1845 gebou.⁸⁴⁾ Dit was 'n dubbelverdiepinghuis met 'n ringmuur rondom die erf.⁸⁵⁾ Groot veranderings en verbeterings is aan die huis in 1875 gedoen.⁸⁶⁾ Die ou pastorie bestaan vandag nie meer nie. Daar is in 1949 in die plek daarvan, op die hoek van die huidige Kerk- en Pienaarsstraat, 'n nuwe pastorie gebou. Die ou pastorie was, net soos die huidige, baie sentraal geleë. Die egpaar Moorrees het dus nie net volgens aanduidings in 'n redelike doeltreffende huis vir daardie tyd gewoon nie, maar die huis was ook baie na-aan die kerk geleë. Ds. Moorrees het net sowat 100 meter nodig gehad om na die kerkgebou te stap. Die kerkgebou het in ds. Moorrees se bedieningstyd heelwat anders as vandag daar uitgesien. Die gebou is eers in 1908 vernuwe. By daardie geleentheid is eers die volgende toevoegings gemaak: die toring met die horlosie, die wit en groen geverfde staaflafon, die gekleurde vensters, die besondere kateder voor die kansel en die nagmaals-tafels.⁸⁷⁾ Die kenmerkende drie wit gewels is ook eers in 1908 opgerig.⁸⁸⁾

---

81. ibid., 5.

82. ibid., 11.

83. ibid., 6.

84. ibid., 17.

85. idem., 17.

86. ibid., 45.

87. ibid., 73.

88. idem., 73.

Moorrees se onmiddellike voorganger was dr. J.J. Kotze, wat vir 17 jaar predikant van die gemeente was.⁸⁹⁾ Hy was 'n gewaardeerde predikant in Richmond, alhoewel sy bediening in 'n mate die kenmerke van botsings met lidmate gehad het.⁹⁰⁾ Mens kry die indruk dat baie van die botsings uit sy beginselvastheid gespruit het en dat hy tog die ondersteuning van die Kerkraad geniet het.⁹¹⁾ Moorrees het dus iemand opgevolg wat redelik lank in Richmond was en diep spore daar getrap het. Vir die gemeentedele het die nuwe jong predikant aanpassing geverg. Die nuwe leraar moes self ook 'n aanpassingstyd beleef in die proses om 'n staanplek in die gemeente te verkry. Hy het dit gelukkig getref om 'n beginselvasste voorganger op te volg. Dr. Kotze het sterk standpunt teen die liberalisme in die teologie ingeneem.⁹²⁾ Hy het sterk op die Skrifbeginsels gestaan. Die jong Moorrees kon met vrug daarby aansluiting vind en daarop voortbou. Kotze se bediening het op 'n goeie noot geëindig en Moorrees kon onbelemmerd sy bediening in Richmond begin.

Die gemeente was uitgestrek en het op die hoofroete na die Noorde gelê. Die Oranjerivier was aanvanklik die noordelike grens van die gemeente. Gelukkig was Britstown en Nieu-Bethesda in Moorrees se tyd reeds afgestig.⁹³⁾ Die gemeente De Aar is eers in 1913 gestig, wat meegebring het dat Moorrees se arbeidsveld tot by die huidige De Aar gestrek het.⁹⁴⁾ Die gemeente se sieletal was 1610 en 1880 en die belydende lidmatetal was 759 in dieselfde jaar.⁹⁵⁾

---

89. Oberholster: op.cit., 48.

90. idem., 48.

91. ibid., 48.

92. ibid., 32.

93. ibid., 47 en 48.

94. ibid., 75.

95. R 9/7 Staat der Godsdienst, Ring van Albanie, Beaufort en George, 1883-1885, 167 (K.K.A.).

Die gemeente was groot en uitgebreid. Die jong predikant moes dus lang afstande met die gebrekkige vervoermiddele van daardie tyd, oor swak paaie aflê. Die klimaat van die Karoo was ook 'n nuutjie vir hom en sy vrou.

Mens sou verwag dat hy die lidmate minder gereeld sou besoek. Die godsdienstverslae vertel 'n ander storie. Hy het slegs by twee geleenthede in die twaalf jaar se tyd, nie al die lidmate besoek nie. In 1884 is daar van ongekwalifiseerde omstandighede melding gemaak wat hom in die wiele gery het.⁹⁶⁾ In 1889 moes hy 'n reis in Ringsbelang na Kenhardt onderneem; hy was ook op 'n besoek na die "bovenland".⁹⁷⁾

Sy eerste jaar in Richmond was die jaar toe eerste skote in die Eerste Vryheidsoorlog weerklink het. Vrystaters en Kaaplanders het tot die stryd toegetree. Die leed van 'n oorlog het na Richmond se kant gekom, toe 'n aantal van die Richmonders die wapen opgeneem het. Moorrees was om een of ander rede verhinder om die vertrekkendes te groet. Hy het gevolglik op 5 Desember 1880 'n brief aan hulle geskryf.⁹⁸⁾ Dit blyk uit die brief dat daar toe reeds een van die lidmate op die slagveld gesneuwel het.⁹⁹⁾ Hierdie feit kon as sterk prikkeldien vir die skrywe van die brief, maar terselfdertyd dien die brief ook as bewys van die sterk verantwoordelikeidsbesef in wat hy in sy bediening aan die dag gelê het. Hy verseker hulle in die brief dat hy sal bid dat God dit so sal beskik dat hulle veilig na Richmond sal terugkeer.¹⁰⁰⁾ Hy skryf verder:

"Maar nog meer dan voor dezen vrees ik voor u de gevaren der ziel. O! Broeders, het leven dat gij nu te leiden hebt, het gezelschap waarvan gij

---

96. RA 1/2 Verslag van den Staat der Godsdienst en art. 52.

97. Almanak voor de Nederduitsche Gereformeerde kerk in Z.A., 1880, 45.

98. De Christen, 22 April 1881, 189.

99. idem., 189.

100. idem., 189.

omringd zijt, de woorden die gij hebt aan te hooren, dat alles zal eenen verderflijken invloed op uwe zielen uitoefenen, en de Satan zal trachten u te ziften als tarwe. Maar Gode zij dank, ook tot u komt het woord van den Heere Jezuz: "Maar ik heb voor u gebeden dat uw geloof niet ophoude!" Houdt u nabij den Heere, laat in het ruwe leven, in de hitte des strijds, vooral des avonds wanneer gij slapen gaat, en des morgens wanneer gij opstaat, laat altoos en overal uw oog geslagen zijn op den Oversten Leidsman en Voleinder des Geloofs.

Laat Hij uw Leidsman zijn in het toneel des oorlogs. Hij ook zij uw Leidsman om u in veiligheid terug te voeren op Zijnen tijd!"¹⁰¹⁾

Hy vervolg deur sy spyt uit te spreek oor die verlies van die lewe van een van die manne. Hy sien daarin 'n ernstige oproep van God dat hulle almal gereed moet wees, aangesien niemand die dag en uur van die koms van die Seun van die Mens ken nie.¹⁰²⁾ Hy maan die lesers van die brief tot dapperheid en skryf: "Gedraagd u zoo, dat bij uwe terugkomst, uwe vrienden niet over u blozen moeten, uw district zich over u kan verheugen, bovenal uw God met u moge tevreden zijn."¹⁰³⁾

Hier was 'n pastor aan die woord; 'n man wat hom vereenselwig het met sy lidmate en volksgenote. Die brief getuig van:

- * sy meelewende betrokkenheid as pastor met die lotgevalle van sy gemeentelede;
- * sy troosvolle bediening van God se Woord aan die noodlydendes;
- * sy vermanende bediening van die Woord, wanneer hy die lidmate van

---

101. idem., 189.

102. idem., 189.

103. R. 9/8 Acta, Verslage, Art. 52, Al de Ringen, 1885-1887, 516-517 (K.K.A.).

Richmond waarsku teen die versoekings wat hulle op die slagveld te beurt mag val;

- * die hoë premie wat hy op 'n Christelike lewenswandel plaas.
- * die duidelike verkondiging van die genade van God, soos in Jesus Christus geopenbaar.

Baie van die burgers van Richmond het na die gevegsfronte vertrek. Vrouens en kinders is vir lang tye alleen gelaat. Die leraar en gemeente moes vir hulle versorging instaan.

'n Ernstige droogtetoestand het in die jare 1881 en 1882 geheers, sodat 'n biddag vir reent op 15 Januarie 1882 gehou is.¹⁰⁴⁾ Moorrees het hom in 'n gebied bevind waar die natuur hoë eise aan die gemeenskap gestel het. Die lidmate was oorwegend boere wat die klimaatsuiterstes van die Karoo moes verduur. Hoë eise is derhalwe aan die bediening van die jong predikant gestel, wat die Woord duidelik in 'n beproewende situasie moes laat spreek.

In 1886 is goud in Transvaal ontdek. Dit het 'n stroom spekulante en fortuinsoekers tot gevolg gehad. Baie van hulle het by Richmond aangedoen. Afgesien van ander kwade invloede het die kerk veral 'n spekualsiegees by talle lidmate opgemerk.¹⁰⁵⁾

Op Dinsdag 20 Junie 1885 is Adriaan se vader in Malmesbury oorlede.¹⁰⁶⁾ Wit en bruin het op 23 Junie in Malmesbury vergader om rou te betoon.¹⁰⁷⁾ Die vrouens het vooraf sitplekke in die kerkgebou ingeneem, terwyl 1400 manspersone die stoet na die kerkgebou gevolg het.¹⁰⁸⁾ Die begrafnis is deur die gemeenteleraar, ds.

---

104. idem., 516-517.

105. RA 1/2 Verslag van den Staat der godsdienst en art. 52., Al de Ringen, 1889, 190 (K.K.A.).

106. De Kerkbode, 26 Junie 1885, 293.

107. idem., 293.

108. idem., 293.

Rabie gelei.¹⁰⁹⁾ Prof. Hofmeyr van die Kweekskool het ook 'n woord gespreek.¹¹⁰⁾ Hy het besondere troosvolle woorde tot Adriaan gerig.¹¹¹⁾ Adriaan was 29 jaar oud toe sy vader op 78-jarige leeftyd oorlede is.

In 1886 was daar die witseerkeelepidemie wat die dorp en distrik fel getref het. Dit was die jaar toe goud in Transvaal ontdek is. Moorrees skryf in die godsdiensverslag van 1887 ondermeer die volgende:

"Aan mening hart zijn wonden geslagen die zich niet spoedig laten genezen..."

"Van het begin des jaar tot diep in het volgende stond de engel des doods met uitgetrokken zwaard in ons midden en er zijn weinige woningen waar hij zijne slachtoffers niet heeft neergeveld. De akelige ziekte bekend onder den naam Diphtheritis, woedde met eene te voren ongekende felheid en noodlottigheid, veral onder de kinderen der gemeente, totdat bijna elke huisgezin zijn offer aan den dood had gebracht."¹¹²⁾

Die besoeker aan die dorpsbegraafplaas sien vandag nog die tekens van die tragedie wat die gemeenskap getref het. Slegs 'n enkele grafsteen is in die tyd opgerig. Die res is hopies grond. Die grafsteenlose kol in die begraafplaas is die stille getuie van die groot getal sterftes wat die gemeenskap in 'n plaagvloed getref het.

Nog 'n hartseergeval wag op jou wanneer jy die kerkterrein in die hoofstraat betree. Links van die swierige, wit kerkgebou is daar 'n kindergraf teen die swart tralieomheining van die terrein. 'n Rooibessiestruik staan agter die wit

---

109. idem., 293.

110. idem., 293.

111. idem., 293.

112. R. 9/8 Acta, Verslage, Art. 52. Al de Ringen, 1885-1887, 516-517 (K.K.A.).

marmersteentjie. Gedurende die ysige Karoo wintermaande is die graffie met 'n laag rooi bessies bedek. Dit is asof die natuur verfraai en versier en 'n warm rooi gloed versprei oor hierdie akkertjie, waar daar nie meer ouers is om 'n kransie te lê nie. Die graf is met 'n netjiese swart traliewerk omhein. Op die steen staan geskrywe:-

Daniel Jacobus Moorrees

Geb. 15 November 1885

Overl. 16 Maart 1887

Kort geleefd is kort geleden

Vroeg gestorven, vroeg bij God

Die jaartal van afsterwe dien sterk as aanduiding dat die seuntjie ook 'n slagoffer van Diphtheritis was. Die siekte het tot in 1887 in Richmond gewoed. So het die "engel des doods met uitgetrokken zwaard" ook die pastorie betree. Die man wat ander mense in hul leed bygestaan het, het self by die graf van 'n dierbare gestaan. Van toe af was hy nog beter toegerus om ander mense se leed te begryp.

Die Moorrees-egpaar het buiten Daniel Jacobus, nóg vyf kinders gehad, waarvan vier in Richmond gebore is:

Anna Catharina, gebore op 18 September 1882; ¹¹³⁾

Adriaan, gebore op 27 Junie 1884; ¹¹⁴⁾

Maria Clara, gebore op 6 April 1890; ¹¹⁵⁾

Helena Sofia, gebore op 10 Februarie 1892; ¹¹⁶⁾

Franciscus Dionysius is op 9 Januarie 1895 te Kaapstad gebore. ¹¹⁷⁾

---

113. RA 4/61 Doopregister van Ring van Albanie, Beaufort, 1882-1884, 578. (K.K.A.).

114. G.26 16/3 Doopregister Richmond 1873-1917. (K.K.A.).

115. R 4/75 Doopregisters, A-Z, 1889-1890, 1153 (K.K.A.).

116. R 4/76 Doopregisters, 1891, 1826 (K.K.A.).

117. RA 4/78 Doopregisters, A-Z, 1893-1895, 2060 (K.K.A.).

Moorrees se gemeentelike bediening word deur die godsdiensverslae weerspieël wat hy self in sy eie handskrif opgestel het. Die eredienste is goed bygewoon. ¹¹⁸⁾ Die vrouebidure sowel as die bidure in die buitewyke het goeie belangstelling geniet, maar die mansbidure het veel te wense oorgelaat. ¹¹⁹⁾ Die Pinksterbidure is goed bygewoon. ¹²⁰⁾ Sedelike toestande was oor die algemeen goed, maar Moorrees het nie gehuiwer om hier, soos ook in die ander gemeentes wat hy sou bedien, die kerklike tug toe te pas nie. ¹²¹⁾ Hy was besorg oor verwaarloosing van oggendhuisgodsdiens. Die aandhuisgodsdiens was egter nie vir hom 'n kwelling nie. ¹²²⁾

Jeugwerk was vir die jong dominee van groot belang. Die Christelike Jongliede-vereniging het kort voor sy koms die hoop uitgespreek dat hy "haar bloei zal helpen bevorderen." ¹²³⁾ Die hoop is nie beskaam nie. Daar is spoedig met die ywer van Moorrees 'n saal gebou wat hoofsaaklik vir die gebruik van die C.J.V. bedoel was, alhoewel ander gemeentelike bedrywighede ook daar plaasgevind het. ¹²⁴⁾ Die grond waarop die saal gebou is, is deur 'n lidmaat, mnr. Philip van der Merwe, geskenk. Die lampe en die verhoog is deur mnr. J.H. Viljoen en mnr. McIntyre geskenk. ¹²⁵⁾ Die saal het £460 gekos. 'n Dag na die opening is daar

---

118. RA 1/1 Verslagen van Staat der Godsdienst en art. 52. Al de Ringen, 1889 (K.K.A.).

119. R 9/1 Notulen Ringen Graaff-Reinet, Albanie, Beaufort, 1880-1882, 380 (K.K.A.).

120. RA 1/3 Verslagen van den Staat van Godsdienst van al de Ringen, 1891-1902, 123 (K.K.A.).

121. R 9/1 Notulen Ringen Graaff-Reinet, Albanie, Beaufort, 1880-1882, 299 (K.K.A.).

122. RA 1/2 Verslag van den Staat der Godsdienst en art. 52. Al de Ringen, 1889, 189 (K.K.A.).

123. De Christen, 20 Augustus 1880, 320.

124. Oberholster: op.cit., 53-54

125. ibid., 53-54.

met 'n basaar £447 vir die C.J.V. ingesamel.¹²⁶⁾ 'n Lewensgrote potret van ds. Moorrees is by dié geleentheid verskeie male opgeveil.¹²⁷⁾

Moorrees het in Richmond kinderdienste begin hou, wat baie goed bygewoon is.¹²⁸⁾ Daar is op sy versoek, kort na sy aankoms besluit dat die katkisasie in die vervolg drie weke sou duur. Voorts lees die notule "dat geen jongeliede zal toelaten tot het lidmaatskap der kerk tenzij zij zonder fout kunne lezen, de vragen goed kunnen opzeggen en minstens de geschiedenissen in den kinderbijbel goed kennen."¹²⁹⁾ Daar is aan die leraar die reg verleen om in dringende gevalle uitsonderings te maak.¹³⁰⁾ Hy het met vrymoedigheid kort voor sy vertrek uit Richmond getuig van die vooruitgang van die Sondagskool en C.J.V.¹³¹⁾

Moorrees het baie vir die onderwys in Richmond gedoen. Daar was 'n seuns- en 'n meisieskool op die dorp. Met die meisieskool het dit minder goed gegaan in Moorrees se tyd.¹³²⁾ Pogings om die twee skole te amalgameer het uiteindelik geslaag.¹³³⁾ Intussen is daar ook 'n privaatskool in 1884 op die dorp gestig.¹³⁴⁾ Ds. Moorrees het nog voor die amalgameer beloof om in alles in belang van die onderwys in die stryd te werp. Hy het sy voorgenome poging met die Engelse generaal vergelyk wat sy vlag aan die mas laat spyker het om nie oor te gee nie.¹³⁵⁾ Hy het voortdurende 'n wakende oog gehou dat Hollands in die

---

126. idem., 53-54.

127. ibid., 54.

128. De Christen, 25 Februarie 1881.

129. G.26 1/4 Richmond Notule, 1879-1903, 56 (K.K.A.).

130. idem, 56.

131. R 9/7 Staat van Godsdiens. Ring van Albanie, Beaufort, George, 1883-1885, 219 (K.K.A.).

132. Oberholster: op.cit., 126.

133. idem., 126.

134. idem., 126.

135. idem., 126.

onderwys nie afgeskeep word nie.¹³⁶⁾ Die onderwys in Richmond het gedurende Moorrees se tyd weens verskillende faktore 'n nuwe tydperk betree. Moorrees se aandeel daarin moet nie onderskat word nie. Hy het alles in die stryd gewerp om te voorkom dat ouers hul kinders na skole buite die distrik stuur.¹³⁷⁾ Daar is in sy bedieningstyd 'n gebou vir die doeleindes van 'n koshuis aangekoop, aangesien die ou gebou ondoeltreffend was.¹³⁸⁾ Die hoofbestuur van die S.A. Taalbond het pryse vir Hollands uitgelooft. In 1891 is die eerste en die tweede pryse deur leerlinge van Richmond verower.¹³⁹⁾

Gedurende sy Richmondse verblyf het hy 'n lewendige belangstelling in die sending getoon. Hy was bekommerd toe daar vir 'n ruk nie 'n werkkrag in die plaaslike sendingakker was nie.¹⁴⁰⁾ Dit het hom ontstel dat die misbruik van sterk drank soveel afmetings onder die gekleurde deel van die bevolking van die dorp uitgemaak het.¹⁴¹⁾ Hy was die mening toegedaan dat die stadige beweeg na finansiële selfstandigheid van die gekleurdes ten opsigte van kerk en skool, 'n groot probleem was.¹⁴²⁾

Die gemeentelike geldsake was nie altyd so rooskleurig nie. Die langdurige droogtetoestande het probleme geskep. Kort voor lank is daar probleme ondervind om die predikant se traktement te betaal. Daar is toe dadelik besluit om 'n sustensasiefonds te stig.¹⁴³⁾ Kerkbasaars is ook georganiseer om die geldelike

---

136. idem., 127.

137. idem., 127.

138. ibid., 128.

139. idem., 128.

140. R 9/1 Notulen Graaff-Reinet, Albanie, Beaufort, 1880-1882, 297 (K.K.A.).

141. idem., 297.

142. RA 1/2 Verslag van den Staat der Godsdienst en art. 52. Al de ringen, 1889, 189 (K.K.A.).

143. G.26 1/4 Richmond Notule, 1879-1903 (K.K.A.).

las ligter te maak.¹⁴⁴⁾ Moorrees het selfs by geleentheid aangebied om slegs 'n gedeelte van sy traktement te ontvang.¹⁴⁵⁾ Die kerkraad het egter nie kans gesien om sy aanbod te aanvaar nie.¹⁴⁶⁾

Moorrees het op Rings- en Sinodale vlak aktiewe deelname getoon. Die Ring van Beaufort het hom op 10 Oktober 1881 tot ringskriba verkies.¹⁴⁷⁾ Tot met sy vertrek uit Richmond het hy as ringskriba opgetree. Sy bydrae was onder andere sekere wysigings aan die vorm van verslaggewing aan die Ring, teneinde die ringsittings meer sinvol te maak.¹⁴⁸⁾

Moorrees het op die Sinode van 1886 'n sterk standpunt ingeneem teen pogings om die gebruik van sterk drank op grond van die Bybel te veroordeel.¹⁴⁹⁾ Die hoë finansiële kostes van sinodesittings het hom ontstel. Hy skryf vóór die sinodesitting van 1886 in 'n brief aan "De Kerkbode" dat dit vir hom duidelik is dat dit noodsaaklik geword het om die hoë koste van sinodalevergaderings te besnoei. Hy beveel 'n Synodus Contracta aan wat sou meebring dat daar elke 5 of 6 jaar sinodesittings sou wees in plaas van elke 3 jaar; dat die personeel van die Sinodale Kommissies uitgebrei moes word met verteenwoordiging uit elke Ring. Hy bepleit 'n uitbreiding van die verantwoordelikhede en werk van die Sinodale Kommissie om sodoende die werksaamhede van die Sinode te verminder.¹⁵⁰⁾

---

144. idem., 103.

145. ibid., 109.

146. ibid., 113.

147. R 9/1 Notulen Ringen Graaff-Reinet, Albanie, Beaufort, 1880-1882, 285 (K.K.A.).

148. R 9/10 Acta van Ringen, 1889, 191-193 (K.K.A.).

149. De Kerkbode, 5 November 1886.

150. ibid., 20 Augustus 1886, 272.

Hy het die Sinode met 'n dergelike beskrywingspunt gedien. Dit is deur die Sinode aanvaar, met die wysiging dat die Sinode steeds driejaarliks moes vergader met magtiging om die vergadering te kan uitstel indien die fondse te kort skiet.¹⁵¹⁾

Dit is dus duidelik dat Moorrees van die begin af die kerk in wyer verband gedien het. Hy was bekwaam genoeg om duidelike leiding te gee. Dit is opmerklik dat die Bybel in al sy oorwegings 'n toonaangewende rol gespeel het.

Die Suid-Afrikaanse Taalbond het baie van die tyd en daadkrag van Moorrees geveerg terwyl hy in Richmond was. Daar is reeds melding gemaak van die wyse waarop hy die Hollandse taal vir die onderwys in Richmond beskerm het. Sy ywer vir Hollands het nie net tot Richmond beperk gebly nie.

In 1890 skryf hy in De Volksbode en De Zuid-Afrikaan en bepleit gelyke regte vir Hollands teenoor Engels. Hy skryf dat so 'n strewe geen afbreek hoef te doen aan lojaliteit aan die owerheid nie.¹⁵²⁾ Op 6 en 8 Mei skryf hy in De Zuid-Afrikaan en stel openlik die stigting van 'n Taalbond voor.¹⁵³⁾

Ds. A.A. Louw van die Paarl het die bal daadwerklik aan die rol gesit met die reëling van 'n vergadering op 20 Junie 1890 in die Paarl.¹⁵⁴⁾ Die eintlike taalkongres is op die ou end vir 1 November 1890 in Kaapstad gereël.¹⁵⁵⁾ Die

151. ibid., 3 Desember 1880, 398.

152. De Villiers: Die Hollandse Taalbeweging in S.A., 130.

153. ibid., 131.

154. Olivier: Die Suid-Afrikaanse Taalbond, 1890-1965, 2.

155. idem., 2.

datum is so gekies dat die kongres sou saamval met die sinodesitting wat aldaar plaasgevind het.

Artikel 2 van die statuut van die Taalbond, wat toe gebore is, het soos volg gelui: "Het doel van de Vereeniging is: Bevordering van de kennis der volkstaal en aankweeking van een ontwikkelde nationaliteitsgevoel".¹⁵⁶⁾ Die statuut het verder bepaal dat die Taalbond sou sorg vir die verspreiding van geskikte lektuur en skoolboeke wat in Hollands geskryf is; toekenning van pryse vir skryfwerk in Hollands of vertalings in Hollands; samewerking met die regering en Afrikanerbond. Die kerk sou versoek word om die doel van die Taalbond te bevorder.¹⁵⁷⁾ Die keuse van die woord "volkstaal" in die statuut was nie toeval lig nie. Daar was op die Taalkongres voorstanders van die Afrikaanse Taalbeweging sowel as diegene wat die stryd eerder vir Hollands wou aanknoop. 'n Kompromie is aangegaan dat dit aan die toekoms oorgelaat sou word oor watter vorm die "volkstaal" in Suid-Afrika eendag sou aanneem.¹⁵⁸⁾ Die Taalbond het egter in die praktyk die kampvegter vir Hollands gebly. Dit het in so 'n mate plaasgevind dat die Taalbond telkens in geskifte oor die Afrikaanse Taalbeweging as remskoen voorgehou is.¹⁵⁹⁾ Afrikaans was onstuitbaar en het in 1924 amptelike erkenning gekry.

Die latere professor A. Moorrees was vanaf 1907 tot 1926 voorsitter van die Taalbond.¹⁶⁰⁾ Hy het by 'n vergadering van die hoofbestuur in 1919 sy vrees uitgespreek dat Hollands in Suid-Afrika sal doodbloei. Hy het verder gesê dat die Taalbond nie Afrikaans kan of wil keer nie, maar dat dit nie wil sê dat die

---

156. *idem.*, 2.

157. *ibid.*, 3.

158. *ibid.*, 4.

159. *ibid.*, 82.

160. Olivier: "S.A. Taalbond" (Standard Encyclopaedia of Southern Africa, VOLUME 10, 397.

Taalbond Afrikaans moet bevorder nie.¹⁶¹⁾ Dr. Anna de Villiers skryf dat die stigters van die Taalbond reeds teen 1895 begin insien het dat die taal van Holland 'n onmoontlike en onnatuurlike voertuig vir die uiting van die Afrikaner se gedagtes was, maar dat hulle nie kon of nie wou insien dat Afrikaans die enigste skryfvorm van die volk kon wees nie.¹⁶²⁾ Adriaan Moorrees was een van hulle gewees en daarom sou hy ook sy hele lewe lank in Hollands skryf en preek.

Moorrees se Afrikanernasionalisme en sy simpatie met sy volksgenote in die boererepublieke asook sy bekwaamheid het by iemand soos president Paul Kruger nie verbygegaan nie. Kruger het by hom aangedring om verantwoordelikheid vir die onderwyssake in Transvaal te aanvaar en die aanbod het groot finansiële voordeel vir Moorrees ingehou.¹⁶³⁾ Hy het egter verkies om evangeliedienaar te bly.

Moorrees het gedurende sy bediening in Richmond dertien beroepe ontvang.¹⁶⁴⁾ Hy is onder andere na plekke soos Potchefstroom, Fraserburg, Murraysburg, Prieska, Kruisvallei (2 keer) en Dordrecht beroep.¹⁶⁵⁾ Nadat hy die beroep na Murraysburg bedank het, het die kerkraad op Saterdagmiddag 3 Maart 1883 hul opwagting by die pastorie gemaak. 'n Adres en 'n "beurs" van £60 is aan hom oorhandig.¹⁶⁶⁾ Die Sondagskool het die volgende dag £8 aan hom oorhandig.¹⁶⁷⁾ Hierdie gebaar toon die gehegtheid, en erkentlikheid en dankbaarheid van die gemeente vir die leraar se toegewyde werk. Die groot aantal beroepe getuig van Moorrees se bekendheid en die begeerte van baie gemeentes dat hy hulle predikant moes word.

---

161. Olivier: Die S.A. Taalbond, 1890-1965, 65.

162. De Villiers: op.cit., 164.

163. Malan: op.cit., 78.

164. Malan: "Kort Lewenskets van Prof. Adriaan Moorrees" (Jaarboek van die Ned. Geref. Kerke in S.A., 1940, 76

165. P8 1/1 Beroepsbriewe, 1879-1963, (Moorreesstukke) (K.K.A.).

166. De Christen, 16 Maart 1883, 123.

167. idem., 123.

Die gemeente Kaapstad het Moorrees op 23 Mei 1892 beroep.¹⁶⁸⁾ Op die nominasielys was name soos: prof. J.I. Marais, ds.J.P. van Heerden van Tarkastad, ds. C. Rabie van Swartland asook ds. A. Murray van Wellington.¹⁶⁹⁾ Dr. J.J. Kotzè van Kaapstad het nog dieselfde dag 'n telegram met die volgende bevoording aan Moorrees gestuur: "Elected by large majority."¹⁷⁰⁾

Moorrees het op 25 Mei aan die Kerkraad van Kaapstad geskryf en hul voorbidding gevra "in de gewichtige keuze waartoe ik geroepe worde."¹⁷¹⁾ Hy vervolg dan:

"Tevens zal het mij aangenaam zijn indien ik eenige inlichtingen bekomen kan aangaande het gedeelte der gemeente waartoe het herderlijk werk van den derden leeraar zich meer bijzonder bepalen zal, de wijze waarop de diensten geregelen worden, en verdere zoodanige informatie als volgens het oordeel des kerkeraads noodig mocht zijn. "¹⁷²⁾

Die beroep moes die Richmonders onrustig gestem het, want hul het Moorrees se voorganger, dr. J.J. Kotzè, ook aan Kaapstad afgestaan.

Die skriba van Kaapstad het spoedig Moorrees se navrae per brief beantwoord. Alle twyfel is daarmee uit die weg geruim. Die beroep na Kaapstad is aanvaar.

Ds. en mev. Moorrees het twaalf jaar in Richmond gewoon. Hulle het waardevolle diens gelewer. Hulle was deel van die gemeenskap. Die Richmonders se verlies sou beslis groot wees.

---

168. G.1 1/37 Notulenboek Kaapstad 1890-1892, 458-459 (K.K.A.).

169. idem., 123.

170. P.8 1/1 Telegramme (Moorreesstukke) (K.K.A.).

171. G.1 Bijlagen tot de Notulen 1892. Brief van ds. A. Moorrees aan die Kerkraad van Kaapstad op 25 Mei 1892 (K.K.A.).

172. idem.

Hulle sou sy prediking mis. Hy was immers die predikant wat al bekend geword het vir sy welsprekendheid en sy besielende prediking.¹⁷³⁾ Hulle was daaraan gewoond dat sy preke van goeie Skrifuitleg getuig het.¹⁷⁴⁾ Hulle het hom geken toe daar tye van nood in die gemeenskap was. Hy het hulle getrou bygestaan want hy het die gawe gehad om die Woord toe te pas in die konkrete omstandighede van mense.¹⁷⁵⁾ Hy was vir 'n ieder en 'n elk 'n kragtige stut in tye van nood en angs.¹⁷⁶⁾ Hulle het hom ook geken as iemand wat nie gehuiwer het om hulle ernstig te vermaan indien omstandighede dit vereis het nie.

Hulle was trots op hulle dominee wat ook buite Richmond bekendheid verwerf het. Hy het in 1891 op die Parlementêre Onderwyskommissie gedien.¹⁷⁷⁾ Hy was 'n stigterslid van die Taalbond. Die gemeenskap van Richmond het ook in hom 'n oortuigde kampvegter vir die Hollandse taal gehad.

Maria Magdalena Moorrees het haar eggenoot deur lief en leed bygestaan.¹⁷⁸⁾ Richmond moes 'n harde leerskool vir haar gewees het. Sy was maar 22 jaar oud en drie weke getroud toe sy langs die sy van haar man in Richmond gaan staan het. Sy moes met jeugdige onervarendheid tegelyk die rol van pastorievrou vervul en boonop huweliksaanpassing doen. Vyf van haar kinders is in Richmond gebore waarvan die jongste slegs drie maande oud was toe die beroep na Kaapstad uitgebring is. Benewens het sy haar derde kind hier aan die dood afgestaan.

Die afskeidsnaweek was onafwendbaar. Die verrigtinge het die Vrydagaand van 2 September 1892 begin toe die Christelike Jongelingsvereniging afskeid geneem

173. Gerdener: Bouers van Weleer, 202-203.

174. Möller: Prof. Adriaan Moorrees as Prediker, 62.

175. ibid., 63.

176. Oberholster: op.cit., 59.

177. G.26 1/4 Richmond Notule, 1879-1903, 199 (K.K.A.).

178. Gerdener: op.cit., 197.

het.¹⁷⁹⁾ Die kerkgebou was op Sondag 4 September stampvol toe ds. van der Merwe van Bristown die oggenddiens gelei het en uit 2 Kor. 6 : 1 gepreek het.¹⁸⁰⁾ Die kerkgangers is diep getref deur die Woordverkondiging van die konsulent.¹⁸¹⁾ Ds. Moorrees het na afloop van die preek, vir oulaas 'n aantal jongmense belydenis van geloof laat aflê.¹⁸²⁾ Die Sondagskool het daarna 'n adres en "beurs" aan hom oorhandig, by welke geleentheid hy 'n afskeidswoord tot hulle gerig het.¹⁸³⁾ Die afskeidspreek is dieselfde middag gelewer. Matteus 17 : 8 is aan die orde gestel. Sy preek het as tema gehad: Jesus Alleen.¹⁸⁴⁾ Dit het die volgende onderafdelings gehad:-

Jesus as die Onveranderlike;

Jesus as die Onmisbare;

Jesus as die Algenoegsame.¹⁸⁵⁾

Die gemeente het die preek droewig gehoor.¹⁸⁶⁾ Ds. Moorrees het na afloop van die preek voor die kansel gaan staan. Ds. van Wyk het namens almal in die gemeente aan hom 'n adres en beurs oorhandig.¹⁸⁷⁾ Die "Zending Gesticht" het Maandagaand van hom afskeid geneem. Eerwaarde de Villiers het by dié geleentheid 'n adres namens die gemeente aan hom oorhandig.¹⁸⁸⁾

---

179. De Kerkbode, 16 September 1892, 299.

180. idem., 299.

181. idem., 299

182. idem., 299.

183. idem., 299.

184. idem., 299.

185. idem., 299.

186. idem., 299.

187. idem., 299.

188. idem., 299.

Die vertrekdatum is op Dinsdag 6 September vasgestel.¹⁸⁹⁾ Gemeentelede met 'n twintigtal rytuie het die Moorreesgesin 'n end uit die dorp begelei.¹⁹⁰⁾

Op so 'n wyse is die geseënde bediening van ds. Adriaan Moorrees in Richmond beëindig. Die mense van die Onderveld sou hom nog lank daarna onthou en sy verdere loopbaan met belangstelling volg. Selfs vandag nog leef sy herinneringe voort in die gesprekke van Richmonders, wat almal ná sy tyd gebore is.

4.3 Kaapstad

Die Kerkraad van die gemeente Kaapstad het by die vergadering van 4 Julie 1892 ds. Moorrees se skriftelike antwoord op die beroep, gedateer 20 Junie 1892, in ontvangs geneem.¹⁹¹⁾ Hy skrywe dat hy onder leiding van die groot Herder besluit het om ~~het om~~ die beroep aan te neem en vra die voorbede van die Kerkraad en gemeente.¹⁹²⁾ Hy deel die Kerkraad ook in die brief mee dat hy nie sy weg oopsien om voor die einde van Augustus te vertrek nie.¹⁹³⁾ By dieselfde vergadering het 'n voorstel gedien dat daar vir die nuwe dominee met sy koms 'n "teameeting" gehou moes word. Die voorstel is om een of ander onbekende rede afgestem.¹⁹⁴⁾

Die finale reëlins in verband met die koms van die nuwe dominee is by die kerkraadsvergadering van 15 Augustus 1892 beklank.¹⁹⁵⁾ Moorrees het die Kerkraad in 'n brief versoek dat sy meubels deur die "gouvernement" teen verminderde tarief vervoer moet word. Hy het daarby gevoeg: "Het spreekte

---

189. idem., 299.

190. idem., 299.

191. G.l 4/35 Bijlagen tot de Notulen Kaapstad, 1892, vergadering van 4 Julie 1892, bylaag 13 (K.K.A.).

192. idem.

193. idem.

194. G1 1/37 Notule Kaapstad, 1890-1892, 484 (K.K.A.).

195. idem., 508.

vanzelf dat het groter deel mijnen meubelen zal verkocht worden."¹⁹⁶⁾

Die bevestiging sou op Sondag 11 September 1892 plaasvind. Die Kerkraad het besluit dat traktement vanaf 1 September aan ds. Moorrees betaal sou word.¹⁹⁷⁾

Die Moorreesgesin het per trein vanaf Beaufort-Wes gereis. Hulle is op Kaapstadstasie deur die volgende kerkraadslede verwelkom:- J.A. Smuts, P. Lindenberg en P.J. Bosman.¹⁹⁸⁾ Die ontmoeting het op Woensdag 7 September plaasgevind.¹⁹⁹⁾ Intussen het die Kerkraad besluit dat daar tog wel 'n "teameeting" vir die nuwe dominee en sy eggenote gehou moes word.²⁰⁰⁾ Hierdie geselligheid het na alle waarskynlikheid op een of ander tydstop tussen Woensdag 7 September en Sondag 11 September plaasgevind.

Die Groote Kerk was op die 11de September met meer as 2000 mense gevul vir die bevestiging van ds. Adriaan Moorrees as derde leraar van die gemeente.²⁰¹⁾ Die twee medeleraars, dr. J.J. Kotze en ds. A.J. Steytler, was teenwoordig asook di. P. Roux, Turnbull, Van der Spuy, Roos, Mostert, Botha van St. Stephengemeente en J.M. Zahn van die Lutherse Kerk.²⁰²⁾ Dr. Kotze het die verrigtinge begin met die lees van Psalm 122 waarna hy 'n gebed gedoen het. Ds. Steytler het voortgegaan om die bevestigingsrede te lewer.²⁰³⁾

Sy tekskeuse was Romeine 10 : 7 en hy het sy preek soos volg begin:-

"Ik wil de verrichtingen van dezen dag niet noodeloos rekken, en zal u dus

196. G.1 4/35 Bijlagen tot die Notulen Kaapstad, 1892. Vergadering van 17 Augustus 1892, bylaag 2 (K.K.A.).

197. G.1 1/37 Notulenboek Kaapstad, 1890-1892, 508 (K.K.A.).

198. idem., 508.

199. idem., 508.

200. ibid., 495.

201. De Kerkbode, 16 September 1892, 299.

202. idem., 299.

203. idem., 299.

niet vermoeien door eene lange inleiding. Daar wij heden gereed staan den Broeder die tot 3den leraar dezer gemeente beroepen is in uw midden te bevestigen, zoo wenschte ik uwe aandacht slechts voor eenige oogenblikken te bepalen bij het hooge gewicht der Evangelie prediking. Dat straal door in het woorden van den Apostel, dat het geloof waardoor wij zalig worden, door het gehoor is en het gehoor door 't Woord Gods."²⁰⁴⁾

Hy vervolg met die mededeling dat prediking by die protestante en veral by die gereformeerdes sterk op die voorgrond staan. Dit is 'n kragtige instrument van die Heilige Gees wat selfs instaat is om die hardste hart te vermorsel.²⁰⁵⁾

Skrifgedeeltes word aangehaal waarin die krag van die gepredikte Woord geïllustreer word. Hy noem die tegnologiese wonders van die tyd, soos elektrisiteit en die krag van stoom wat geensins dieselfde wonder kan verrig soos die gepredikte evangelie nie. Die middeleeue word genoem as vrug van die gepredikte Woord wat op die agtergrond geskuif is, terwyl die Hervorming die vrug van die herstel van die gepredikte Woord was. Die onvermoë van die filantropie om mense met God te versoen, is breedvoerig gestel. Die Woord wat vlees geword het as Borg en Middelaar tot die redding van mense, vorm 'n hoogtepunt van die preek. Die prediker verwelkom hierna ds. Moorrees as iemand wat aggegee het op die dringende roepstem uit die hoofstad om juis die evangelie daar te kom verkondig. Die rustige plattelandse gemeente is vir die woelige Kaapstad verruil. Die hoop word uitgespreek dat die liefde van gemeentelede, plaaslike leraars en ringsleraars daarvoor sal vergoed. Eendragtige voorbidding, simpatie, medewerking en ondersteuning word die nuwe leraar belowe.²⁰⁶⁾

Ds. Moorrees het na die aanhoor van die preek voor die kansel gaan staan om die

---

204. idem., 299.

205. idem., 299.

206. ibid., 300.

bevestigingsformulier aan te hoor en op die vrae te antwoord.²⁰⁷⁾ Die aanwesige leraars het hom hierna verwelkom, waarna die gemeente Psalm 134 : 3 gesing het.²⁰⁸⁾ Hy het daarna die kansel betree, terwyl 'n pragtige koorstuk onder die leiding van die heer Ashley en mej. Searle gesing is.²⁰⁹⁾

Die nuwe leraar het direk daarna sy intreepreek na aanleiding van Romeine 1 vers 16 gelewer:-

"Want ik schaam mij des Evangelie, van Christus niet; want het is eene kracht Gods tot zaligheid een iegelijk, die gelooft, eerst den Jood, en ook den Griek."²¹⁰⁾

Moorees het oor die algemeen in sy preke van drie verdelings gebruik gemaak, met hier en daar 'n uitsondering van twee of vier verdelings.²¹¹⁾ Sy intreepreek in Kaapstad was een van die uitsonderings en die verdelings was oos volg:-²¹²⁾

Die wonderbare krag van die evangelie;

Die Goddelike oorsprong van die evangelie;

Die saligende invloed van die evangelie;

Die algemene bestemming van die evangelie.

Hy het gewys op die krag van die evangelie wat veranderings in sondaarlewens kan teweegbring, tenspyte van al die spot en hoon wat dit al moes verduur.²¹³⁾ Die Goddelike oorsprong van die evangelie word bewys deur die oorwinning daarvan oor alle menslike teenstand.²¹⁴⁾ Die krag van die evangelie is 'n krag tot

207. idem., 300.

208. idem., 300.

209. ibid., 299.

210. idem., 299.

211. Möller: Professor Adriaan Moorrees as Prediker, 33.

212. De Kerkbode, 16 September 1892, 301.

213. idem., 301.

214. idem., 301.

saligheid en heil en hierdie krag is bestem vir die hele wêreld.²¹⁵⁾

Hy het ná die lewering van die preek ondermeer die volgende aan die gemeente gesê:²¹⁶⁾

Dat evangelie u te prediken van den kansel, en te brengen tot uwe woningen, uwe ziekenkamers, uwe sterfbedden; dat evangelie te prediken door woord, zoowel als door wandel, daartoe heb ik mij op dezen dag aan u verbonden en daartoe help mij de Almachtige God."

Hy het die gemeente meegedeel dat hy bewus was van die probleme wat aan die bediening van die gemeente verbonde was, maar dat hy moedig met die evangelie as 'n krag van God, tot die bediening aldaar toetree.²¹⁷⁾

Hy het ook gesê:-

"Wat myself betref, veel heb ik u niet te geven. Ik bezit niet het goud eener groote geleerdheid, noch het zilver eener buitengewone welsprekendheid; ik ben een mensch van gelijke bewegingen als gij, een mensch die zijne zwakheden en gebreken heeft; maar wat ik heb - hoe weinig het, dat geve ik u geheel en van ganscher harte: Ik geve u myself zooals ik ben".²¹⁸⁾

Hy het voorts die gemeente se voorbidding, agting en liefde gevra. Hy het die eensame oomblikke wat 'n predikant soms beleef, beskrywe. Juis sulke tye dors die predikant na die voortdurende liefde en trou van sy gemeente: "dan is elke betoening van dat gevoel hem als een druppel koud water voor een dorstige ziel."²¹⁹⁾ Daarteenoor het hy gesê dat dit nie beteken dat hy hul guns sou probeer wen deur hul sonde goed te noem nie, want hy het hom voorgeneem om

---

215. idem., 301.

216. idem., 301.

217. idem., 301.

218. idem., 301.

219. idem., 301.

rondborstig en vrymoedig te vermaan waar nodig.²²⁰⁾

Moorrees het graag van die topiese metode van verdeling in sy preke gebruik gemaak, 'n metode wat ook deur een van sy leermeesters, prof. van Oosterzee van Utrecht, toegepas is.²²¹⁾ Die topiese verdeling maak vir die volgende verdelings voorsiening:-

Metafisiese trilogie (oorsaak, wese en doel);

Temporele kategorieë (verlede, hede en toekoms);

Etiese kategorieë (plig, deug en geluk);

Logiese kategorieë (kwantiteit, kwaliteit, relasie en modaliteit).²²²⁾

Moorrees het in sy intreepreek van die metafisiese trilogie gebruik gemaak. Hy het blykbaar in die meeste gevalle van hierdie metode gebruik gemaak, alhoewel indelings volgens die ander kategorieë ook in preke van hom gevind word.²²³⁾ Hoekstra bepleit verdelings in preke terwille van die ordebeginsel, want "een verward betoog past in de preek niet."²²⁴⁾ Niemand kan Moorrees van verwarrende en onordelike preke beskuldig nie. Hy het nie net 'n boeiende preekstyl gehad nie, maar die samestelling van sy preke was van so 'n aard dat die hoorders dit met gemak en boeiende aandag kon volg. Dit het meegebring dat hy nie net op die kansel nie, maar by ander geleenthede 'n boeiende spreker was. Een van die talle bewyse hiervan is die brief wat sy eggenote baie jare later na sy afsterwe van die Stellenbosse stadsraad sou ontvang. Daarin staan ondermeer geskryf: "Niemand wie die voorreg gehad het om hom as redenaar te hoor sal ooit sy heldere uiteensettings en sy welsprekendheid vergeet nie."²²⁵⁾

---

220. idem., 301.

221. Möller: op.cit., 35.

222. Hoekstra: Gereformeerde Homelities, 407-408.

223. Möller: op.cit., 35-36.

224. Hoekstra: op.cit., 402.

225. P.8 A. Moorrees. Inkomende Briewe, 1872-1938. Brief van Stellenbosse stadsklerk, W. Blersch aan mevrou Moorrees op 14 Februarie 1938 (K.K.A.).

Moorrees het talle briewe ontvang van mense wat nouliks hulle vreugde kon bedek oor die feit dat hy na die gemeente Kaapstad gegaan het. In een van die briewe word die mening uitgespreek dat daar op daardie tydstip niemand anders was wat die bekwaamheid van Moorrees gehad het om in die "hoofstad van die land" die kerk te verteenwoordig nie.²²⁶⁾ In genoemde brief lees mens ook die volgende: "Ook denk ik aan uwe lieve gade en weet niet of zy het zoo goed zal uithouden in de vaak benevelde atmosfeer van de Kaapstad, als in de frissches versterkende lucht van Richmond."²²⁷⁾

Die vertrek na Kaapstad was vir die Moorreesgesin in meer as een opsig 'n omwenteling. Dit is duidelik dat mevrou Moorrees nie goeie gesondheid geniet het nie. Die verhuising na Kaapstad het stellig hoë eise aan haar gestel. Vir ds. Moorrees was dit 'n aanpassing van die platteland na die stad met die verskil in die bedieningspatroon wat onvermydelik was. Die gemeente Kaapstad was in daardie dae die "toonaangewendste" en selfs "belangrikste" gemeente in die oë van die predikante en lidmate van die kerk. Die leraars van die Groote Kerk is gesien as mense wat 'n groot invloed op die kerk kon uitoefen.

Kaapstad het in 1892 aansienlik anders gelyk as die plek waarin Moorrees as student in die sewentiger jare gewoon het. Redelike uitbreiding het intussen plaasgevind. Die spoorwegstasiegebou is in Augustus 1892 geopen en daar is reeds in 1890 begin met die bou van die nuwe poskantoorgebou wat eers in 1897 voltooi is.²²⁸⁾ Die sakegeboue van twee verdiepings is in dié tyd aangevul met geboue van vyf tot ses verdiepings.²²⁹⁾ Die winkelgebou van Garlicks, wat die eerste was wat met 'n hysbak en groot vertoonvensters kon spog, het in Adderley-

---

226. ibid., Brief van W.P. de Villiers aan ds. A. Moorrees op 29 Mei 1892 (K.K.A.).

227. idem.

228. Laidler: The Growth and Government of Cape Town, 359-360.

229. idem., 360.

straat sy verskyning gemaak.²³⁰⁾ Die Heynes Mathew-gebou met drie hysbakke is in 1894 opgerig.²³¹⁾ Die grammofoon wat in 1891 uitgevind is het spoedig vanaf Engeland sy weg na Kaapstad gevind.²³²⁾ Elektriese ligte het die eens donker Kaapse strate vanaf 13 April 1895 verlig toe die burgemeester op die balkon van die Wachthuys op Groentemarkplein die skakelaar gedruk het.²³³⁾

Kaapstad het 'n heterogene bevolking gehad van Engelse, Afrikaners en gekleurde inwoners. Daar was armoede onder die Kleuringe en sommige van die blankes. Die arm blankes is beskrywe as: "...compelled to live among the coloured people and who are sinking, sinking, sinking into the social conditions of the snuff-and-butter coloured population."²³⁴⁾ Armoede bring ook dikwels lae morele standaarde teweeg. So word daar in 1890 reeds melding gemaak dat die Kaap 'n inwonertal van 50,000 gehad het; die getal prostitute was so hoog dat daar vir elkeen van die 85 konstabels twee prostitute was om mee rekening te hou.²³⁵⁾ Drankmisbruik was geen ongewone verskynsel nie.

Dit is te begrype waarom ds. Moorrees met sy intreerede ondermeer melding gemaak het van die wete dat "er eigenaardige moeielijkheden aan den arbeid in deze gemeente verbonden zijn..."²³⁶⁾ Kaapstad het inderdaad vir hom voor 'n nuwe uitdaging gestel.

Die gemeente het uit 5,500 siele bestaan, waarvan 2500 belydende lidmate was. Daar is kort voor Moorrees se koms besluit dat die Kerkraad in die vervolg uit 6

230. Picard: Grand Parade, 94.

231. Laidler: op.cit., 361.

232. ibid., 362.

233. Picard: op.cit., 96.

234. The Argus, 21 Desember 1892.

235. Pichard: op.cit., 93.

236. De Kerkbode, 16 September 1892, 301.

ouderlinge en 8 diakens sou bestaan.²³⁷⁾ Daar was 6 Sondagskole wat deur plusminus 750 kinders besoek is.²³⁸⁾

Skriftelike inligting oor die gemeente is vooraf aan ds. Moorrees op sy versoek aan hom gestuur. Daaruit het geblyk dat elkeen van die drie leraars 'n derdedeel van die gemeente sou kry waar huisbesoek en siekebesoek gedoen moes word.²³⁹⁾ Elkeen was geregtig om, soveer kere wat hy wou, lidmate in enige ander deel van die gemeente te besoek.²⁴⁰⁾ 'n Mens wonder of so 'n reëling bevorderlik vir die kollegaskap van die leraars in die gemeente was?

Sewe Hollandse dienste en een Engelse diens is elke Sondag gehou. Eerwaardes Smeer en Minnaar het met die behartiging daarvan gehelp.²⁴¹⁾ Die drie leraars sou beurtelings in die Groote Kerkgebou preek. Daar is nie van die leraars verwag om meer as twee preekbeurte per Sondag waar te neem nie.²⁴²⁾

Die Sondagskole, bidure, doopgeleenthede en kerkraadsvergaderings is deur onderlinge skikking beurtelings deur die leraars behartig, alhoewel daar ruimte gelaat is dat 'n leraar op spesiale versoek 'n huwelik- of doopgeleentheid kon lei.²⁴³⁾

Die gebied Hanoverstraat, Papendorp en Soutrivier het voor Moorrees se koms na Kaapstad 'n afsonderlike wyk geword. Dit is aanvanklik deur ds. J.H. van Wyk as hulpprediker behartig.²⁴⁴⁾ Na ds. van Wyk se vertrek in 1892 is dié wyk onder

237. Almanak voor de Nederduitsche Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, 1892, 38.

238. G.l 16/2 Verslae Staat van Godsdiens, 1875-1896, 99 (K.K.A.).

239. G.l 4/35 Bijlagen tot de Notulen Kaapstad, 484 (K.K.A.).

240. idem., 484.

242. idem., 484.

243. idem., 484.

244. Hopkins: Die Moeder van ons Alma, 233.

die sorg van ds. Moorrees geplaas.²⁴⁵⁾ Ds. van Wyk wat as predikant na Swellendam is, het van Moorrees 'n brief ontvang waarin inligting oor die gemeente gevra is. Hierdie brief is geskryf voordat Moorrees die beroep na Kaapstad aangeneem het.

Ds. van Wyk het 'n somber prentjie aan hom voorgehou:²⁴⁶⁾ Die Hanoverstraatwyk is die vuilste wyk in die stad en daarby uitgestrek. Daar woon baie arm mense wat dikwels lae standarde handhaaf. Die lidmate in die gebied is wel 'n aangename werkkring. Huisbesoek en prediking is hier noodsaaklik. Gekleurdes en blankes woon in die gebied en sendingwerk is noodsaaklik. Moorrees word gewaarsku teen moontlike jaloesie, agterdog en selfs teenkanting van sy kollegas in die gemeente, veral as hulle sou agterkom dat die nuwe predikant meer geliefd en populêr as hulle is. Ds. van Wyk skryf dat hy dit so ondervind het. Hy beskou die Kerkraad, op één uitsondering na, as 'n biddelose klomp mense. Hy kan nie glo dat die beroep onder biddende opsien plaasgevind het nie. Hy skryf dat hy dankbaar is dat die Here hom van die ellendige lewe in die stad verlos het. Hy is van mening dat hy nie bekwaam vir die gemeente was nie, maar beskou ds. Moorrees wel as bekwaam genoeg. Hy verwag dat die twee mede-leraars deur moedswillige blindheid en traagheid Moorrees se werk sal belemmer. Hy meen dat Moorrees met sy groot huisgesin nie die duur stadlewe sal oorleef met die £544 per jaar wat hy sal ontvang nie. Dit is vir hom 'n uitgemaakte saak dat hy, sonder 'n addisionele inkomste, armoedig sal lewe.

Dit gebeur seker min dat 'n mens só 'n somber prentjie van 'n gemeente ontvang waarheen jy beroep is. Daar was min pluspunte waaroor Moorrees hom enigsins kon verheug. Nogtans het hy die beroep aangeneem. Dis wel 'n ope vraag of ds. van Wyk 'n werklikheidsgetroue beeld van die gemeente weergegee het. Miskien was hy

---

245. idem., 233.

246. P.8 1/1/ A. Moorrees. Inkomende Briewe, 1873-1938. Brief van ds. J.H. van Wyk van Swellendam aan ds. A. Moorrees op 30 Mei 1892 (K.K.A.).

maar net nie vir die stadsmilieu geskik nie, of het die oorsaak van die slegte kollegaskap by hom gelê.

Die feit bly staan, dat die aanname van die beroep 'n getuienis is van die sterk roepingsgevoel wat Moorrees vir die bediening in Kaapstad gehad het. Terselfdertyd is dit wel waar dat Hanoverstraat 'n wyk was wat hoë eise aan hom sou stel. Daar is aanduidings dat hy op die lange duur dit inspannend gevind het om die wa deur die drif te trek.

Veelseggend is sy afskeidspreek in die gemeente in 1895. De Kerkbode berig dat hy gesê het dat dit die roeping van die evangeliedienaar is om siele na die ware fondament te bring en daarop voort te bou en dat dit bereik word deur die prediking en die persoonlike omgang met mense.²⁴⁷⁾ De Kerkbode vervolg: "En, zei z.-eerw., omdat hij dit laatste onder bestaande omstandigheden niet behoorlijk alhier verrichten kon, daarom verliet hij de Kaapstad."²⁴⁸⁾ Betekenisvol is ook die feit dat hy slegs drie jaar predikant van die gemeente was, terwyl predikante in daardie tyd oor die algemeen langer in gemeentes gebly het. Van 'n wanverhouding met sy kollegas is daar nie tekens nie. Hy het in sy afskeidspreek die wens uitgespreek dat die band van liefde tussen hom en di. Kotze en Steytler sou voortduur.²⁴⁹⁾

Ds. van Wyk van Swellendam was gelukkig darem nie die enigste persoon wat vir ds. Moorrees geskryf het oor die beroep na Kaapstad nie. Sy vriend, ds. Daan Pienaar het vanaf Bedford 'n kostelike brief aan hom geskryf:

"De N.G. Kerk in de Kolonie is gelijk aan eene vrouw, die op haren rug ligt. Haar hoofd, de Kaapstad is koud, en aan het sterven; hare twee armen: Groenepunt en Simonstad zijn verdord. De andere leden van dit lichaam, Gode zij dank, zijn nog levend en warm. Het bloed vloeit nog.

---

247. De Kerkbode, 27 Junie 1895, 399.

248. idem., 399.

249. idem., 399.

Gelukkig het hart van de vrouw, nl. Stellenbosch klopt nog goed. De Kerk of de vrouw sterft niet van haar voeten af, maar van haar hoofd. De invloeden van andere Kerkgenootschappen zijn hier onder nog niet zoo oorweldigend. Broeder, de Heere roept u om het eeuwig redmiddel aan dat stervend hoofd te gaan toedienen. En Hij die u roept, is getrouw, die het ook doen zal. Onze eigene kerk is bezig om de moeder in Adderleystraat te vermoorden. Gij zijn de man! Ga, de Heere zal met u gaan. Ik zal voor u bidden."²⁵⁰⁾

Hy vestig Moorrees se aandag ook op die feit dat die sinodale kommissies saamgestel word uit manne wat naby Kaapstad woon. Moorrees het ook daar 'n geleentheid om diens te lewer, want die kommissies "brouwt als men wil, en wij moeten knollen voor citroenen opvreten."²⁵¹⁾

Die Moorreesgesin se verhuising na Kaapstad het ook 'n naorstigtelike gesoek na huisvesting opgelewer, wat alles behalwe gemaklik was, nadat hulle soveel jare aan 'n gerieflike pastorie in Richmond gewoond was. Dit het reeds in 1857 geblyk dat die Moedergemeente die enigste gemeente sonder pastorie was.²⁵²⁾ Daar is in 1858 besluit om 'n huistoelaag aan die leraars te betaal. Na 'n redelike lang soektog deur Moorrees self, het die Kerkraad op 7 November 1892 'n kommissie benoem om die leraar behulpsaam te wees, waarna daar 'n huurhuis gevind is.²⁵³⁾ Die Moorreesgesin moes in 1894 die huurhuis ontruim. Toe eers is 'n woning genaamd "Monte Rosa" in Faurestraat as pastorie aangekoop.²⁵⁴⁾ Die jare van pastorieloosheid kan toegeskryf word aan 'n minder gunstige finansiële posisie waarin die gemeente verkeer het. Die uitgawes is in 1894-1895 verder

---

250. P.8 1/1 A. Moorrees. Inkomende Briewe, 1873-1938. Brief van ds. D. Pienaar aan ds. Moorrees op 26 Mei 1892. (K.K.A.).

251. ibid.

252. Hopkins: op.cit., 265.

253. G.1 1/38 Notuleboek Kaapstad, 1892-1895, 9 (K.K.A.).

254. Hopkins: op.cit., 265-266.

verhoog as gevolg van die pastorie wat £3000 gekos het en kantore wat teen 'n koste van £4000 gebou is terwyl die Groote Kerk vernuwe is.²⁵⁵⁾

Ds. Moorrees was nie lank in Kaapstad nie, toe hy die Kerkraad se aandag gevestig het op die wenslikheid om op 'n gereelde grondslag kinderdienste te hou.²⁵⁶⁾ Hy was, net soos in Richmond, besorg oor die kerkjeug. Dit was vir hom van belang dat die jeug ook voordeel uit die prediking moes put.

Die gebruik is in die gemeente gevolg dat die predikante maandeliks van hulle huisbesoek by die Kerkraad verslag moes doen. Die skriftelike verslae het ook oor siekebesoeke gehandel. Moorrees se ywer blyk uit die feit dat hy gedurende die eerste tien dae van sy bediening in Kaapstad 44 besoeke afgelê het.²⁵⁷⁾ Die hoogste besoeksyfer was in Maart 1893 toe hy 251 besoeke afgelê het, waarvan 20 siekebesoeke was. Wat die res betref, is 200 in Woodstock en 31 in Hanoverstraat afgelê.²⁵⁸⁾

Moorrees het ook as kampvegter vir die Hollandse taal in Kaapstad opgetree. Die Kerkraad het reeds in 1889 die Hollandse aandiens met 'n Engelse diens vervang. Dit het voortgespruit uit die feit dat Engels onder die ou Kaapse families toegeneem het en baie van die jeug 'n Engelse opvoeding gekry het.²⁵⁹⁾ Daar was mense wat graag 'n tweede Hollandse diens wou hê. In 1892 is 'n poging aangewend om so 'n diens vir Sondag om 17h00 ingestel te kry. Die voorstel het skipbreuk gelei, as gevolg van die feit dat ds. Moorrees hom teen so 'n moontlike reëling uitgespreek het. Hy was van mening dat die Hollandsprekendes veronreg sou voel met 'n middagreëling.²⁶⁰⁾ Die Kerkraad was nie bereid om die

---

255. ibid., 207.

256. G.1 1/37 Notuleboek Kaapstad, 1890-1892, 545 (K.K.A.).

257. G.1 17/1 Verslagen Huisbezoek (K.K.A.).

258. ibid.

259. Hopkins: op.cit., 261 en 262.

260. G.1 1/38 Notulenboek Kaapstad, 1892-1895, 15-16 (K.K.A.).

Engelse aandiens te laat vaar nie. Gevolglik het die reëling voortbestaan tot in 1899 toe die Hofmeyr-bemaking die kerkraad verplig het om die Engelse diens met 'n Hollandse diens te vervang.²⁶¹⁾ 'n Voorstel van ds. Moorrees is op 4 Desember 1893 aangeneem, waarvolgens besluit is dat daar op Kersfees 'n aandiens in die Hollandse taal gehou sou word.²⁶²⁾

Robbeneiland was deel van die gemeente Kaapstad. Dit was destyds die plek waar melaatses in afsondering verpleeg is. Daar is mettertyd besef dat 'n spesiale leraarspos vir die bediening aan die melaatses nodig geword het. Daar was in 1893 500 melaatses op die eiland, waarvan 157 kerklike verband met die Ned. Geref. Kerk gehad het.²⁶³⁾ Moorrees het 'n belangrike aandeel gehad in die voorbereiding en realisering van so 'n leraarspos. Hy skryf in 1893 'n brief aan die kerkraadslede en lidmate van die Ring van Kaapstad waar hy hulle lot as volg beskrywe:

"...dat het leven van den melaatsche betrekkelijk kort is, en zij dien korten tijd dienen te gebruiken ter hunnen voorbereiding voor de eeuwigheid, dat het Evangelie van den Heere Jezus het groote middel is waardoor hun droevig lot eenigzins verzacht kan worden."²⁶⁴⁾

Ds. C.S. Morgan van Bloemfontein is op 26 Junie 1893 beroep en het as vierde leraar van die gemeente nog dieselfde jaar diens aanvaar.²⁶⁵⁾

Die godsdiensverslae van die gemeente is opvallend nie deur Moorrees geskryf nie. Dit was nie so deeglik en uitgebreid soos dié van Richmond nie. Die verslae getuig van kerkdienste wat bevredigend bygewoon is in al die wyke. Weeklikse bidure is in die Groote Kerk, Hanoverstraat en Roggebaai gehou.

261. Hopkins: op.cit., 262.

262. G.1. 1/38 Notulenboek Kaapstad, 1892-1895, 186 (K.K.A.).

263. G.1. 16/2 Verslae Staat en Godsdiens, 1875-1896 (K.K.A.).

264. R 9/14 Acta van al de Ringen met Bijlagen 1893, 31 (K.K.A.).

265. G.1 1/38 Notulenboek Kaapstad, 1892-1895, 85 (K.K.A.).

Sondagskole is in die Groote Kerk, Hanoverstraat, Papendorp, Roggebaai en Zeepunt getrou deur die kinders besoek.²⁶⁶⁾

Die sending het ook hier die aandag van ds. Moorrees vereis. Daar was in 1893 'n getal van 2600 lidmate in die gemeente waarvan tussen 600 en 700 Kleurlinge was; 300 van die 760 Sondagskoolleerlinge was Kleurlinge en daar was 120 Kleurlinge in die katekisasieklasse.²⁶⁷⁾ Die kerkskole het uit wit en bruin leerlinge bestaan.²⁶⁸⁾ Die kerkskole was dus ook sendingskole gewees.²⁶⁹⁾ Die kerkskole te Papendorp, Roggebaai en Hanoverstraat is deur minder gegoede kinders besoek.²⁷⁰⁾ Moorrees was verplig om, soos ds. J.H. van Wyk nog voor die beroepsaanneme aan hom verduidelik het, sendingwerk is veral die Hanoverstraatwyk te doen. Sy gemeentewyk het blankes en Kleurlinge as inwoners gehad. Afsonderlik bediening was nog 'n rariteit. Kleurlinge het by Nagmaal aan dieselfde tafel as die blankes gesit.²⁷¹⁾ Sy bediening was in hierdie opsig meer kompleks as wat hy in die platteland ervaar het. Daar het in sy gemeentewyk wit- en bruinmense gewoon; die maatskaplike toestand was nie van die beste nie en daar was onder wit en bruin baie moontlikhede vir sendingwerk.

Die Episcopaaalse Kerk het intussen ook sy verskyning in Papendorp gemaak en Kleurlinge as lidmate gewerf. Moorrees is op 1 Mei 1893 as lid van 'n kommissie benoem wat die opdrag ontvang het om die Kleurlinge van Papendorp te ontmoet, ten einde hulle aan te spoor om nie hul lidmaatskap van die N.G. Kerk prys te gee

266. G.1 16/2 Verslae Staat van Godsdiens, 1875-1896 (K.K.A.).

267. Hopkins: op.cit., 236

268. idem., 236.

269. idem., 236.

270. G.1 16/2 Verslae Staat van Godsdiens, 1875 en 1896, 101 (K.K.A.).

271. Hopkins: op.cit., 237.

nie.²⁷²⁾ Die uiteinde van die samesprekings is onbekend, maar die gebeure onderstreep Moorrees se besorgdheid oor die anderkleuriges in sy gemeente.

Dit is interessant dat daar nog gedurende sy tyd van Papendorp in die kerklike dokumente melding gemaak word. Dié gebied het in 1809 plaaslike bestuur gekry. Die oorwegende vissersbevolking het toe by geleentheid in die Woodstock Hotel vergader en besluit dat hul woonplek die naam van hulle gunsteling bymekaarkomplek moes ontvang.²⁷³⁾

Diens van Barmhartigheid in so 'n komplekse maatskaplike opset soos die gebied waar Moorrees werkzaam was, is vanselfsprekend. Hy het egter nie die nood in die platteland vergeet nie. Hy en ds. B.P.J. Marchand van Rondebosch het die inisiatief geneem in die oprigting van 'n "Inrichting voor Arme Blanken".²⁷⁴⁾ Dit was 'n nywerheidsskool waar 19 seuns van die platteland ambagte kon aanleer en saans onderwys kon ontvang het.²⁷⁵⁾ Die gebou was op die hoek van Bree- en Kerkstraat en is op 7 Augustus 1894 amptelik geopen.²⁷⁶⁾ Ds. Moorrees het by die ingebruikneming van die skool ook die woord gevoer, maar dit was sir David Tennant wat die amptelike rede gelewer het.²⁷⁷⁾ Die leraar het in sy toespraak verwys na die talle probleme wat opgeduik het in die totstandbringings van die skool.²⁷⁸⁾ Vooroordeel by ouers het sake bemoeilik om leerlinge vir die skool te werf. Hy het met dankbaarheid getuig dat £420 van die £1600 wat die gebou tesame met die reparasieswerk gekos het, op daardie tydstip reeds betaal is.²⁷⁹⁾

---

272. G.1 1/38 Notulenboek Kaapstad, 1892-1895, 66 (K.K.A.).

273. Laidler: op.cit., 402.

274. Hopkins: op.cit., 239.

275. idem., 239.

276. idem., 239.

277. De Kerkbode, 10 Augustus 1894, 697.

278. idem., 697.

279. idem., 697.

Moorrees het hom hiermee bewys as iemand wat die opheffing van sy mense swaar op die hart gedra het.

Sy bekwaamhede is in wyer kerkverband al hoe meer benut. Hy het gedurende die volle tydperk van sy bediening in Richmond as skriba van die Ring van Beaufort opgetree. Hy het nie in hierdie hoedanigheid in die Ring van Kaapstad opgetree nie, maar sy bekwaamhede is wel op 'n ander wyse benut. Hy het reeds by die eerste sitting van die Ring van Kaapstad wat hy bygewoon het, die geleentheid gekry om saam met drie ander ringsleraars die Ring toe te spreek oor "Gebed en die Gemeente".²⁸⁰⁾ Hy is by dieselfde vergadering tot lid van die Ringskommissie verkies.²⁸¹⁾ Die ringsitting wat in 1893 te Stellenbosch plaasgevind het, het vir 'n verrassing gesorg. Dr. J.J. Kotze is in 1892 tot voorsitter van die Ring verkies, maar in 1893 is ds. A. Moorrees tesame met dr. Kotze vir die voorsitterskap genomineer en met die stemming is Moorrees met 13 stemme, teenoor 11 vir dr. Kotze, tot voorsitter verkies.²⁸²⁾ Bekwaamheid het klaarblyklik die deurslaggewende rol by dergelike verkiesings gespeel. Daar moet veel meer in Moorrees se verkiesing tot voorsitter geles word. Hy het al hoe sterker as kerklike leier op die voorgrond getree. Dit was by die ringsitting van 1893 dat hy 'n sterk pleidooi vir die versorging van die melaatses te Robbeneiland gelewer het.²⁸³⁾ Sy leierskap op kerklike gebied is 'n stap verder gevoer toe hy by die Sinode van 1894 saam met ds. A. Murray vir moderator genomineer is. Ds. A. Murray is egter met 95 stemme teenoor 87 stemme vir Moorrees tot moderator verkies. Moorrees is hierna tot assessor van die Sinode verkies.²⁸⁴⁾ Die geringe meerderheidstemme wat op ds. Murray verenig is asook Moorrees se

---

280. R. 9/13 Acta van al de Ringen in 1892 met Bijlage, 4 (K.K.A.).

281. ibid., 13.

282. R 9/14 Acta van al de Ringen met Bijlagen, 1893, 2 (K.K.A.).

283. ibid., 31.

284. Acta Synodi, 1890-1893, 5.

verkiesing tot assessor, toon dat Moorrees goed bekend was onder die afgevaardigdes. Sy bekwaamheid het nie ongesiens by hulle verbygegaan nie.

Wat beroepe betref, het Moorrees die interessante ondervinding gehad dat hy, agt dae na sy bevestiging in die gemeente Kaapstad, na sy vorige gemeente Richmond op 19 September 1892 terug beroep is.²⁸⁵⁾ Richmond het inderdaad met moeite van hulle vorige leraar afgesien! Hy het gedurende sy verblyf in Kaapstad ook twee beroepe na die gemeente Bloemfontein gehad. Hy was 'n jaar in Kaapstad toe hy op 29 September 1893 vir die eerste keer na Bloemfontein beroep is.²⁸⁶⁾ Na die bedanking van die beroep het die Kerkraad van Kaapstad die hoop uitgespreek dat hy "nog een lange reeks van jaren sal mogen arbeiden in deze gemeente".²⁸⁷⁾ Hy is op 12 Maart 1894 vir die tweede keer na Bloemfontein beroep.²⁸⁸⁾ Mens kan maar net raai watter interessante wending sy lewensverhaal sou neem indien hierdie man, met sy sterk nasionale gevoelens en lotsgebondenheid met sy mense in die noorde, 'n beroep na die Vrystaat sou aanneem.

Sy verblyf in Kaapstad was nie van lange duur nie. Die Kerkraad van die gemeente Paarl het op 1 April 1895 vergader om iemand in die plek van ds. van de Wall te beroep, wie se gesondheid nie meer na wense was nie. Die keuse het op ds. Moorrees geval.²⁸⁹⁾ Die Kerkraad van Kaapstad het by die vergadering van 13 Mei 1895 van hulle leraar verneem dat hy die beroep na die Paarl aanvaar het.²⁹⁰⁾

Die gemeente het op Sondag 23 Junie 1895 van ds. Moorrees afskeid geneem.²⁹¹⁾

285. P.8 1/1 Beroepsbriewe 1879-1903 (K.K.A.).

286. idem.

287. G.1 1/38 Notulenboek Kaapstad, 1892-1895, 156 (K.K.A.).

288. P.8 1/1 Beroepsbriewe 1879-1903 (K.K.A.).

289. idem.

290. G.1 1/37 Notulenboek Kaapstad, 1890-1892, 399 (K.K.A.).

291. De Kerkbode, 27 Junie 1895, 399.

Die kerkgebou was vol mense wat na sy afskeidspreek gaan luister het.²⁹²⁾ Sy tekskeuse was 2 Tim. 2 : 19:-

"Evenwel het vaste fondament Gods staat, hebbende dezen zegel: De Heer kent degenen die de zijnen zijn, en, een iegelijk die den naam van Christus noemt, sta af van ongeregtigheid."

Hy het in sy preek van die volgende twee verdelings gebruik gemaak:-²⁹³⁾

- * Het vaste fondament;
- * Het veel beteekenend opschrift;

Dit was gedurende hierdie preek dat hy gesê het dat die evangeliedienaar iemand moet wees wat rekenskap moet gee van siele en dat hy "onder bestaande omstandigheden" nie rekenskap kan gee nie en Kaapstad derhalwe verlaat.²⁹⁴⁾

Die Moorreesgesin het nie dadelik na die Paarl vertrek nie. Moorrees het op 27 April 1895 'n brief aan die Kerkraad van die gemeente Paarl geskryf waarin hy sy voorneme te kenne gegee het om na 'n geruime tyd van onverpoosde en vermoeiende arbeid in die stad, eers vir drie weke te rus.²⁹⁵⁾ Die keuse vir 'n rusplek het op Melkbosstrand geval.²⁹⁶⁾

Die bediening in die stad moes gewis 'n indruk op Moorrees gemaak het. Die teenstelling tussen Richmond en Kaapstad was groot. Boonop het hy 'n veeleisende arbeidsgebied van die stad as predikantswyk gekry. Hy het in Kaapstad met die naakte werklikheid van die stadslewe kennis gemaak. Hy het armoede onder blankes en Kleurlinge teengekom. Die mense van die hawestad was aan 'n groot verskeidenheid invloede en prikkels blootgestel. Die stad het groter uitdagings

292. idem., 399.

293. idem., 399.

294. idem., 399.

295. G. 3/2/11 Paarl Briewe. Diverse (K.K.A.).

296. De Kerkbode, 27 Junie 1895, 399.

en geleenthede as die platteland gebied. Tegelykertyd het dit hoër eise aan Moorrees gestel.

Ds. Moorrees het as dinamiese prediker 'n veel groter gehoor in Kaapstad gehad. Meer mense het die geleentheid gehad om voordeel uit sy prediking te put. Hy het die mense getrou by hulle huise besoek en die pastorale sorg nie verwaarloos nie. Hy het in die stadsdeel wat aan sy sorg toevertrou is, die geleenthede vir sending en diens van barmhartigheid benut. Wat die onderwys betref, is dit veral die Nywerheidsskool vir seuns wat met hom vereenselwig word. Hy was steeds 'n kampvegter vir die Hollandse taal. Die Taalbond het in die tydperk 1890 tot 1899 'n insinking beleef, omdat daar geen vordering gemaak is om amptelike erkenning van Hollands deur veral die Onderwysowerhede te verkry nie.²⁹⁷⁾ Die doelstelling van die Statuut van 1890 om die Taalbond tot landswye organisasie uit te brei, is nie naastenby verwesenlik nie.²⁹⁸⁾ Moorrees het sedert 1890 nog altyd meegedoen as lid van die Hoofbestuur van die Taalbond.²⁹⁹⁾ Hy het gedurende sy verblyf in die gemeente Kaapstad 'n steeds groter leidende rol gespeel in die werksaamheid van die kerk in wyer verband. Dit was voorwaar 'n unieke gebeurtenis toe hy op 39-jarige ouderdom tot assessor van die Sinode verkies is.

4.4 Paarl

Ds. Moorrees het, nog voordat hy die beroep na die Paarl aangeneem het, 'n brief van sy voorganger in die Paarl, ds. Van de Wall ontvang. Hy is in die brief meegedeel dat hy by die beroepingsvergadering op die twee-tal met ds. W.A. Joubert van Riversdal was en dat hy met 21 teen 12 stemme beroep is.³⁰⁰⁾ Van de

---

297. Olivier: op.cit., 45.

298. ibid., 46.

299. ibid., 33. (Ds. Moorrees se verslag aan die Hoofbestuur van die Taalbond).

300. P.8 Inkomende Briewe, 1872-1938 (K.K.A.).

Wall het hom meegedeel dat hy hom graag in Kaapstad wil besoek om oor die beroep te gesels, maar dat die Christelike versigtigheid hom daarvan weerhou.³⁰¹⁾

Die Moorreesgesin het ná die rustyd in Melkbosstrand eers na Malmesbury gegaan voordat hulle in die Paarl ontvang is. Die Kerkraad van die Paarl het vir vervoer vanaf Malmesbury gereël, waarvoor lidmaat Koos Retief 'n perdekar beskikbaar gestel het.³⁰²⁾ Ongeveer 150 rytuie het die Moorreesgesin op Dinsdag 23 Julie 1895 op die hoogte bo Wateruintjiesgat op die Malmesburypad ingewag.³⁰³⁾ Lidmate van beide die Paarlgemeentes was teenwoordig.³⁰⁴⁾ Die rytuie is in een groot sirkel getrek met twee openinge regoor mekaar. Die Moorreesgesin het presies om 15h00 arriveer. Hulle het tot in die middel van die sirkel gery, terwyl die "Amateur Muziekbende" onder leiding van die gemeente-orrelis, R.C. de Villiers, die bekende Psalm 146 gespeel het.³⁰⁵⁾ Ds. Moorrees het afgeklim en di. van de Wall en Louw en lede van die Kerkraad met 'n handdruk gegroet.³⁰⁶⁾ Moorrees het daarna geantwoord en gesê dat daar gewigtige redes was waarom hy die beroep aangeneem het; andersins sou hy in die Kaap gebly het, waarvan hy aangename herinneringe het.³⁰⁷⁾ Die aanwesiges het daarop "Dat's Heeren zegen op hem dale" gesing, waarna die egpaar sitplekke op die rytuig van die heer Jac. J. (Koos) Retief ingeneem en na die pastorie gereis het.³⁰⁸⁾ Die Sondagskoolkinders het by hul aankoms die lied "Brenge mij de oude tijding" gesing, waarna die heer Izak Marais namens die Sondagskoolkinders 'n

301. idem

302. G.3 1/7 Paarl Notule, 1895-1917, 20 (K.K.A.).

303. The Paarl, 25 July 1895. (bladsynommers ontbreek in koerant).

304. idem.

305. De Kerkbode, 1 Augustus 1895, 482.

306. The Paarl, 25 July 1895.

307. idem.

308. idem.

adres voorgelees het.³⁰⁹⁾ Die verrigtinge is beëindig na toesprake van di. Moorrees en Louw en die sing van Psalm 146 vers 1.³¹⁰⁾

Die Moorreesgesin het dit baie gelukkig getref dat die susters van die gemeente gesorg het vir die uitpak van die huishoudelike ware wat selfs die dominee se boeke ingesluit het. Ook die spens was met die nodige voorsien.³¹¹⁾

Die bevestiging en intreepreek het op Donderdag 25 Augustus 1895 plaasgevind: Ds. van de Wall het as voorganger van Moorrees in die gemeente, die bevestigingsrede gelewer na aanleiding van 1 Kor. 16 : 10:-³¹²⁾

"Ziet, dat hij buiten vrees bij u zij; want hij werkt het werk des Heeren."

Sy preek het die volgende twee verdelings gehad:-

- * Den plicht des leeraars teenover de gemeente;
- * Den plicht der gemeente teenover den leraar.

Hy het na aanleiding van die tweede verdeling van die preek, die gemeente herinner aan hul taak om die leraar met liefde te versorg en aan hom samewerking te gee. Hy het sy preek afgesluit met verwysing na die feit dat ds. van der Lingen in 1831 in dieselfde kerkgebou bevestig is en dat hy (ds. van de Wall) vanaf 1870 tot 1895 leraar van die gemeente was.³¹³⁾

Ds. Louw het as konsulent die bevestigingsformulier gelees. Die volgende predikante het ná die bevestiging die nuwe leraar van die gemeente die hand gereik:- Di. van de Wall, Rabie, Neethling, Albertyn, Buchner, van Aarde, Hauman, Roos en Roome.³¹⁴⁾ Die koor van Rocco de Villiers het verskeie kere

309. idem.

310. idem.

311. De Kerkbode, 1 Augustus 1895, 482.

312. idem., 482.

313. idem., 482-483.

314. idem., 483.

gedurende die plegtigheid gesing.³¹⁵⁾

Ds. Adriaan Moorrees het in die namiddag sy intreepreek gelewer. Hy het Rigters 6:14(b) as Skrifwoord gebruik: "Heb Ik u niet gezonden?" Hy het van die volgende verdelings en onderverdelings gebruik gemaak:-

1. Welke eischen die goddelijke zending voor den Evangeliedienaar stelt?

- De Evangeliedienaar moet gevoelen voor den nood der lydende mensheid;
- Hij moet verlangen naar de zichtbare tegenwoordigheid Gods;
- Hij moet hebben eene besliste overtuiging zijner goddelijke zending.

2. Wat eischt die zending van den kant der Gemeente? Die prediker het onder die tweede afdeling van die preek gewys op die sluimerende kragte van die gemeente wat soos 'n Gideonsbende rondom die Evangeliedienaar moet vergader. Onwilligheid van gemeentelede om mede-arbeiders te wees, doen meer skade aan die saak van die Here as die vyande van God.

Hy het sy preek afgesluit deur die versekering te gee dat hy baie aandag aan die jeug sou gee.³¹⁶⁾

Dit is nie raadsaam om 'n preek te beoordeel wanneer jy nie oor die volledige teks van die preek beskik nie. Die gegewens wat De Kerkbode verstrek, toon dat die prediker met die uitleg van die teks goed verband met die teks gehou het: Gideon wat 'n gestuurde van die Here. Hy kon ten alle tye staatmaak op die drie honderd man (Gideonsbende) wat hom in sy roepingsvervulling bygestaan het. Die evangeliedienaar moet sekerheid hê van sý roeping as gestuurde van die Here. Sy roeping plaas op die gemeente die verantwoordelikheid om ten alle tye mede-arbeiders te wees. Die evangeliedienaar moet die sluimerende kragte van die gemeente as 'n Gideonsbende om hom vergader en die gemeentelede moet die gewilligheid tot samewerking hê.

Daar is al aangedui dat Moorrees met preke uit die Ou Testament nie altyd

---

315. idem., 483.

316. G.3 1/7 Paarl Notule, 1895-1917, 18 (K.K.A.).

christosentries was nie. Met die gegewens wat De Kerkbode verstrek, wil dit voorkom asof dit ook in dié preek die geval kon wees. Dit blyk egter asof die preek verder teologies korrek was. Hy het weereens van die topiese verdeling gebruik gemaak en wel volgens die logiese kategorie.

Die nuwe leraar van die Paarl het op 'n dinamiese noot met sy bediening begin. Hy het by die eerste kerkraadsvergadering wat hy in die Paarl bygewoon het sy voorneme uitgespreek "om ter spoedigste de gemeenteleden van huis tot huis te bezoeken." Die Kerkraad het by dieselfde geleentheid besluit dat die leraar met sy huisbesoek aan die bo-punt van die dorp moes begin en dat die "zaaiplaatsen" voor die saaiyd besoek moes word.³¹⁷⁾

Hy het by dieselfde vergadering voorgestel dat daar gereeld aanddienste en kinderdienste in die gemeente gehou moes word en die Kerkraad het hulle instemming daarmee betuig.³¹⁸⁾ Die Kerkraad het ook met hul leraar saamgestem dat daar 'n behoefte was aan 'n ander katkisasieboek, as dié van Van Hellenbroek.³¹⁹⁾ Daar is ook op Moorrees se versoek besluit dat die kerkgangers gevra sou word om 'n paar oomblikke in stilte te wag, alvorens die kerkgebou verlaat word.³²⁰⁾

'n Hele paar sake is so by die eerste kerkraadsvergadering van Moorrees in die Paarl aangeroe. Die nuwe leraar het geen geringe rol gespeel nie. 'n Paar veranderings het plaasgevind as regstreekse uitvloeisel van Moorrees se invloed. Die gevolgtrekking word gemaak dat hy nie daartoe geneë was om eers 'n geruime tyd in die gemeente te bly, alvorens hy met voorstelle vir veranderings gekom het nie. Moorrees was, op 6 dae na, 40 jaar oud toe hierdie vergadering gehou

---

317. idem., 18.

318. idem., 18.

319. ibid., 19.

320. idem., 19.

is. Sy optrede kan dus nie aan jeugdige voortvarendheid toegeskryf word nie. Die rede moet eerder in sy dinamiese persoonlikheid gesoek word. Hy was sestien jaar predikant en het 'n eie bedieningstyl ontwikkel. Daar was beginsels wat hy na jare in die bediening nie maklik sou prysgee nie. Ons sien in Moorrees se voorstelle en optrede die ywer en doelgerigtheid waarmee hy die bediening in die Paarl begin het; dit, ten spyte van die feit dat dit met Noorder-Paarl inbegrepe, die vierde gemeente was waarvan hy predikant was.

Sy getroue pastorale sorg is deur sy ywer vir huisbesoek weerspieël; die waarde wat hy aan die prediking geheg het, deur sy voorstel in verband met aanddienste; die jeuggerigtheid van sy bediening, deur sy voorkeur aan kinderdienste en 'n beter kategesehandboek.

Ds Moorrees het £400 per jaar as traktement ontvang.³²¹⁾ Die Kerkraad het op 18 Januarie 1898 die bedrag na £500 per jaar verhoog.³²²⁾ Die pastoriegronde was groot en die Kerkraad het ten tye van die beroepsvergadering op 1 April 1895 besluit dat die opbrengs van die wingerd deur die leraar vir eie rekening geneem kan word.³²³⁾ Die besluit is later gewysig. Daar is op 12 Augustus 1895 besluit dat die wingerd tot die voordeel van die Kerkraad sou bly, maar dat die Moorreesgesin die reg tot onbelemmerde gebruik van die vrug van die wingerd sou hê.³²⁴⁾ Laasgenoemde besluit is geneem by die eerste vergadering wat Moorrees as leraar van die gemeente bygewoon het. Die rede vir die besluitwysiging is onbekend. Die moontlikheid is sterk dat dit Moorrees was wat die aanvanklike aanbod van die Kerkraad, wat aan hom 'n ekstra inkomste sou besorg, van die hand gewys het.

---

321. ibid., 8.

322. ibid., 70.

323. ibid., 8.

324. ibid., 20.

Die gemeente het in 1896 uit 2700 siele en 1350 belydende lidmate bestaan.³²⁵⁾ Dit het oor 'n groot geografiese gebied gestrek. Moorrees moes langer afstande reis as wat in Kaapstad die geval was; ongeveer soos in die geval van Richmond. Die besef het al in 1898 begin posvat dat die leraar 'n hulp nodig gehad het.³²⁶⁾ Die gedagte is eers in 1906 gerealiseer. Dis interessant om te weet dat Proponent G.B.A. Gerdener eerste genader is om as hulpleraar diens te aanvaar.³²⁷⁾ Hy het egter nie sy weg oopgesien nie. Proponent J.G. Perold is toe op 25 Julie 1906 as hulpleraar bevestig.³²⁸⁾

Die Godsdiensverslae van die gemeente vertel onder andere die gemeenteverhaal van eredienste wat goed bygewoon is, biduurbywoning wat nie na wense was nie, kommer by die leraar omdat huisgodsdiens deur sommige lidmate nie meer soggens gehou is nie en die leraar wat met die Pinkster van 1897 "De Heiligmaking" as onderwerpreeks geneem het.³²⁹⁾ Moorrees het ook met die probleem van drankmisbruik by sommige lidmate in die wynland te doen gekry. Hy skryf in die godsdiensverslag van 1895 oor die verderflike invloed van die "publieke bars".³³⁰⁾

In die godsdiensverslag van 1898 word van die ongesteldheid van die leraar melding gemaak. Dit was van so 'n aard dat hy vir 'n geruime tyd gedurende 1897 nie met sy arbeid kon voortgaan nie.³³¹⁾ In 1899 word daar in die verslag gemeld van langdurige krankheid wat in die huisgesin van die leraar voorgekom het. Dit het tot gevolg gehad dat hy vir 'n groot deel van 1898 nie sy

---

325. Almanak voor de Ned. Geref. Kerk in Zuid-Afrika, 1895.

326. RA 1/3 Verslagen van den Staat van Godsdienst Van al de Ringen, 1891-1902, 1819 (K.K.A.).

327. G.3 1/7 Paarl Notule, 1895-1917, 227 (K.K.A.).

328. De Kerkbode, 2 Augustus 1906, 371.

329. RA Verslagen van den Staat van Godsdienst van al de Ringen, 1891-1902, 1550 (K.K.A.).

330. ibid., 1086

331. ibid., 549.

verpligtinge kon nakom nie.³³²⁾ Daar is derhalwe gedurende 1897 en 1898 slegs oor 'n klein gedeelte van die gemeente, herderlike besoeke gedoen.³³³⁾ Daar kan met 'n redelike mate van sekerheid aanvaar word dat die krankheid in die huisgesin gedurende 1899 dié van mevrou Moorrees was. Sy het voortdurende las van haar gesondheid ondervind, maar die aard van die gesondheidsprobleme is onbekend.

'n Interessante verwikkeling gedurende Adriaan Moorrees se bedieningstyd in die Paarl was die stigting van drie verenigings. Die "Christelike werkers Vereniging" is gestig. Die lede het hulle daarop toegespits om besoeke by siekes en verwaarloosdes af te lê en om "onkundiges te onderrig."³³⁴⁾ Die "Vereniging voor Christelike Streven" was die tweede vereniging wat van stapel gestuur is.³³⁵⁾ Ds. Moorrees het 'n leidende aandeel gehad in die stigting van die Paarlsche Christelike Jongelings Vereniging op 14 September 1896 waarvan hy van die staanspoor die voorsitter was.³³⁶⁾ Dié vereniging het Donderdagaande in die Publieke Jongens School vergader. Dit was gerig op die kerkjeug van die ouderdom 15 jaar en ouer.³³⁷⁾ Die voorsitter was veral vir die Bybellesing verantwoordelik.³³⁸⁾ Moorrees het sy belofte wat hy by sy intreepreek gemaak het, nl. dat hy baie vir die jeug sou doen, nagekom.

Daar is gedurende sy bedieningstyd in die Paarl besondere aandag aan die sending gegee. In die godsdiensverslag van 1895 is gerapporteer dat die plaaslike sendingwerk besig was om te kwyn.³³⁹⁾ Die sendingakker beleef in 1897 steeds

---

332. ibid., 1819.

333. idem., 1819.

334. ibid., 1821.

335. idem., 1821

336. G.3 17/2 Paarl C.J.V. Notule, 1 (K.K.A.).

337. ibid., 1 en 4.

338. ibid., 3-37.

339. RA 1/3 Verslagen van den Staat van Godsdienst van al de Ringen, 1891-1902, 1086 (K.K.A.).

geringe opkomste by byeenkomste. Die Kerkraad van die gemeente Paarl was oor die feit besorg dat slegs een persoon vir die sendingwerk verantwoordelik was.³⁴⁰⁾ Die Ring het egter in 1899 verneem dat dit beter met die sendingwerk gegaan het en dat toenemende belangstelling geopenbaar is.³⁴¹⁾ Die gemeentesusters het aansienlike somme geld vir Buitelandse- en Binnelandse Sending bymekaar gemaak.³⁴²⁾ Sendingwerk is in hierdie tyd na Klapmuts en Klein-Drakenstein uitgebrei.³⁴³⁾

Ds. Moorrees het wat die onderwys betref hom beywer vir die amalgamasie van die Gimnasium en die "publieke school", wat op die ou end skipbreuk gelei het.³⁴⁴⁾ Hy was voorsitter van die skoolkomitee van die "Jongens Hooger School", en het 'n bydrae gelewer tot die oprigting van 'n nuwe skoolgebou.³⁴⁵⁾ Dié skool is eers in April 1901 begin met 75 dagskoliere, waarvan 7 kosgangers was.³⁴⁶⁾

In 1896 verskyn Ons Tijdschrift as amptelike orgaan van die Taalbond.³⁴⁷⁾ Die redaksie het uit die volgende persone bestaan van wie byna almal in die Hoofbestuur van die Taalbond gedien het:- ds. A. Moorrees, ds. E. de Beer, dr. W.J. Viljoen, mnr. M.J. Stucki en prof. P.J.G. de Vos.³⁴⁸⁾ Die eerste uitgawe het 'n voorwoord van die redaksie gehad waarin ondermeer geskryf is:-

"Om leeslust bij ons volk op te wekken en aan te kweeken, om de sluimerende gaven die er zijn, te voorschijn te roepen door aan onze

---

340. ibid., 2551.

341. ibid., 1820-1821.

342. ibid., 1552.

343. G.3 1/7 Paarl Notule, 1895-1917, 202 (K.K.A.).

344. De Zuid-Afrikaan, 5 Februarie 1898 (byvoegsel).

345. G.3 16/3 Minute Book. Boys High School, 1898-1907 (K.K.A.).

346. idem.

347. Olivier: op.cit., 43.

348. idem., 43.

landgenooten de gelegenheid te bieden tot schrijven in hun eigen taal en voor hun eigen volk, weten wij geen beter middel dan de uitgawe van een Geïllustreerd Tijdschrift."³⁴⁹⁾

In dieselfde uitgawe word in die artikel "Den Lezer Heil" geskryf dat "dit is onder anderen noodig dat er voor Afrikaners meer geschreven en door Afrikaners meer gelezen worde."³⁵⁰⁾

A. Moorrees skryf in die sewende uitgawe van die tydskrif onder meer die volgende:

"Zooals de zaken thans staan, wordt er, na alles wat er in den laasten tijd gedaan is om een beteren toestand in het leven te roepen, op onze scholen weinig of niets aan de beoefening der Nederlandsche letteren, en stellig niet genoeg aan die der taal gedaan. Het gevolg kan men waarnemen bij het opkomend geslacht. Men spreekt, schrijft, leest, denkt in het Engelsch, en iemand behoeft waarlijk geen profeet te zijn om te kunnen voorzien, dat als het zoo blijft voortgaan, de taal der vaderen geheel uitsterven zal, en zowel op maatschappelijk als op kerkelijk gebied door de Engelsche zal worden verdrongen."³⁵¹⁾

Die Taalbondksamens is in 1896 ingestel om die Afrikaner se belangstelling in die lees en die skryf van die Nederlandse taal te stimuleer.³⁵²⁾ Adriaan Moorrees se aandeel in Ons Tijdschrift dien as bewys daarvan dat hy ná die verhuising na die Paarl, nog steeds aktief in die bedrywighede van die Taalbond was. Trouens, sy Hollandse taalstrewe sou basies nooit eindig nie. Die amptelike bedrywighede van die Taalbond het in 1900 tot 'n stilstand gekom. Dit

---

349. Ons Tijdschrift, 1896 (Eerste uitgawe. Maand onbekend), 1 (K.K.A.).

350. idem., 5.

351. Ons Tijdschrift, November 1897, 217 (K.K.A.).

352. Olivier: op.cit., 46.

het voortgeduur tot in 1903, toe daar 'n heroprigting van die Taalbond plaasgevind het.³⁵³⁾ Die uitbreek van die Tweede Vryheidsoorlog was die oorsaak van die stilstand van die Taalbond.³⁵⁴⁾

Ds. Adriaan Moorrees se bedieningstyd in die Paarl het saamgeval met die stryd tussen Boer en Brit wat op 11 Oktober 1899 begin het toe krygswet in Transvaal afgekondig is deur middel van 'n proklamasie van president S.J.P. Kruger.³⁵⁵⁾ 'n Manifes is deur president M.T. Steyn uitgevaardig waarmee die burgers van die Oranje-Vrystaat tot die stryd opgeroep is om hul by die susterrepubliek te skaar.³⁵⁶⁾

Na talle oorwinnings aan boerekant, begin lord F.S. Roberts op 11 Februarie 1900 met 'n opmars van 30,000 man na die noorde.³⁵⁷⁾ Die boeremagte het ongemaklike verliese gely. Generaal Piet Cronje word op 27 Februarie 1900 met 4000 manskappe deur die Engelse magte by Paarlberg gedwing om die wapens neer te le.³⁵⁸⁾ Generaal Buller behaal in dieselfde maand oor generaal Botha en sy manskappe 'n oorwinning in Natal.³⁵⁹⁾ Op 13 Maart 1900 bereik lord Roberts en sy manskappe Bloemfontein en die stad word sonder weerstand beset.³⁶⁰⁾ Groot-Brittanje was vasbeslote om die onderwerping van die republieke deur te voer.³⁶¹⁾ 'n Deputasie bestaan uit A.D.W. Wolmarans, Abraham Fisher en C.H. Wessels word in Maart 1900 na Europa afgevaardig in 'n poging om Europese lande

---

353. ibid., 48.

354. ibid., 47.

355. De Kock: "Die Anglo-Boere-Oorlog, 1899-1902 (C.F.J. Muller (red.): Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 293).

356. idem., 293.

357. idem., 293.

358. ibid., 303.

359. idem., 303.

360. ibid., 304.

361. idem., 304.

te probeer oorreed om in die stryd tussen Boer en Brit tussenbeide te tree.³⁶²⁾

Die stryd het intussen nie ongesins by die Afrikaners in Kaapstad verbygegaan nie. Hulle was in die posisie dat hulle 'n keuse moes maak tussen vriende en bloedverwante in die Republieke en die lojaliteit wat hulle verplig was om aan die koningin van Engeland te betoon.³⁶³⁾ Baie van hulle het daarvoor geywer om, deur konstitusionele kanale, hulle tot Engeland te wend met oproepe dat die oorlog beëindig moet word.³⁶⁴⁾ 'n Groot steun in hierdie verband was die Engelsman, Ernest T. Hargrove, wat teen die einde van 1899 besoek hier afgelê het.³⁶⁵⁾ Hy was die plaaslike krag agter die beweging "De Suid-Afrikaanse Versoeningskomitee" wat deur Frederick Mackarness in Londen gestig is.³⁶⁶⁾ Die doel was om te ywer vir die herstel van vrede in Suid-Afrika op grondslag van die behoud van die onafhanklikheid van die Republieke.³⁶⁷⁾

Op talryke plekke in Kaapstad is takke gestig en vergaderings gehou om die openbare mening in Brittanje te beïnvloed.³⁶⁸⁾ Die grootste vergadering onder die beskerming van die Versoeningsbeweging het op 31 Mei 1900 te Graaff-Reinet plaasgevind.³⁶⁹⁾ Dié vergadering is deur 1500 persone, waaronder Olive Schreiner, bygewoon.³⁷⁰⁾ Dis by hierdie byeenkoms dat daar onder andere besluit is om 'n deputasie na Engeland te stuur met die opdrag om besluite van die

---

362. ibid., 305.

363. Snyman: "Die Afrikaner in Kaapland, 1899-1902 (A.N. Pelzer (voorsitter Argiefkommissie): Argiefjaarboek vir S.A. Geskiedenis, Jaargang 42, Deel II, 32).

364. idem., 32.

365. idem., 32.

366. idem., 32.

367. idem., 32.

368. ibid., 33.

369. ibid., 34.

370. ibid., 35 en 36.

vergadering en die omstandighede in Suid-Afrika aan die Britse volk oor te dra.³⁷¹⁾ 'n Volkspetisie wat op daardie tydstip landwyd gesirkuleer is, moes aan die Britse volk bekend gestel word.³⁷²⁾ 'n Komitee is ook aangestel met die opdrag om die afgevaardigdes aan te wys.³⁷³⁾

J.H. Snyman noem in sy "Afrikaner in Kaapland 1899-1902" die name van die volgende persone wat afgevaardig is: professor P.J.G. de Vos, D.J. de Wet, M. du Plessis en R.P. Botha.³⁷⁴⁾ Hy laat egter die naam van ds. Adriaan Moorrees weg. Feit is egter dat Moorrees ook afgevaardig is. Die Kerkraad van die gemeente Paarl, het op 15 Junie 1900 'n spesiale vergadering gehou ten einde aan ds. Moorrees verlof toe te staan ten einde "blijvende en eervollen vrede gesloten te krijgen."³⁷⁵⁾ Hy sou minstens vier maande uit die gemeente afwesig wees.³⁷⁶⁾ Professor N.J. Hofmeyr skryf op 21 Augustus 1900 'n brief aan Moorrees waarin hy hom vra om sy seun, wat in Skotland in die Medisyne studeer en weens gesondheidsreëlins na sy vaderland moet terugkeer, behulpsaam te wees.³⁷⁷⁾ Prof. Hofmeyr het reëlins getref dat sy seun saam met ds. Moorrees die terugreis moes onderneem.³⁷⁸⁾ Hy verseker Moorrees van sy voorbidding vir die belangrike vredesending.³⁷⁹⁾

Moorrees se benoeming as afgevaardigde was sekerlik gegrond op sy bekwaamheid, sy bekendheid as uitstekende redenaar asook sy simpatie met die Boererepublieke.

---

371. ibid., 37.

372. idem., 37.

373. idem., 37.

374. ibid., 38.

375. G.3 1/7 Paarl Notule, 1895-1917, 111 (K.K.A.).

376. idem., 111.

377. P.8 1/1 Inkomende Briewe, 1872-1938 (Moorreesstukke). Brief van prof. N.J. Hofmeyr aan ds. Moorrees op 21 Augustus 1900 (K.K.A.).

378. idem.

379. idem.

Die afgevaardigdes was veronderstel om vergaderings in Engeland toe te spreek, ten einde die openbare mening in Engeland ten gunste van die Boererepublieke te beïnvloed. Moorrees was daarvoor by uitnemendheid die geskikte persoon. Die stelsel van konsentrasiekampe het eers in die laaste maande van 1900 Britse oorlogsbeleid geword.³⁸⁰⁾ Daar was nogtans aansienlike leed en bloedvergieting wat die patriotisme van Moorrees aangevuur het om as vredesgesant op te tree.

Die predikant van die gemeente Paarl was fel in sy teenstand teen die Engelse beleid jeens die Afrikaner. Naamlose briewe wat hy ontvang het, getuig daarvan dat nie almal met sy optrede genoeë geneem het nie. Iemand skryf in Januarie 1900 na aanleiding van 'n preek en gebed ondermeer die volgende: "Zelfs uw preek en gebed toonde hoe uw bloed opsteeg; want een christen blyf ook nog een nationaal mensch."³⁸¹⁾ Die skrywer vervolg deur die mening uit te spreek dat Moorrees 'n gees van wraak eerder as 'n gees van verootmoediging geopenbaar het.³⁸²⁾ Hy versoek Moorrees om met kinderlike berusting God se wil te aanvaar tenspyte van teenspoed en dat hy die gesindheid van 'n biddende tollenaar aan die dag moet lê.³⁸³⁾ Iemand anders skryf: "You are nothing less than a traitor to your country. Astonished at your undertaking, you will never, no never reach England."³⁸⁴⁾

Die geselskap het Donderdagmiddag 21 Junie 1900 na Europa per skip vertrek.³⁸⁵⁾ Moorrees skryf vanaf die skip aan die Kerkraad van die Paarl 'n brief op 30

380. De Kock: op.cit., 311.

381. P.8 1/1 Inkomende Briewe, 1872-1938 (Moorreesstukke). Naamlose brief aan ds. Moorrees op 14 Januarie 1900 (K.K.A.).

382. idem.

383. idem.

384. P.8 1/1 Inkomense Briewe, 1872-1938. Naamlose brief aan ds. Moorrees in die jaar 1900 (K.K.A.).

385. De Kerkbode, 21 Junie 1900, 391.

Junie, toe hulle noord van die Kaap Verdiese Eiland gevaar het.³⁸⁶⁾ Hy deel hulle mee dat die see rustig is en dat die vervelige dae ter see ideaal is vir iemand wat rus nodig het; mevrou Moorrees was enkele dae in die bed vanweë koue wat sy opgedoen het.³⁸⁷⁾

Die besoekers aan Engeland het kort na hul aankoms van James Bryce verneem dat 'n afspraak met sir. H. Campbell-Bannerman van die Liberale Party gemaak is en dat die ontmoeting te Port Place 54 sou plaasvind.³⁸⁸⁾ Gesprekke is ook met predikante en ander sleutelfigure in Londen gevoer. Soms is 'n mate van simpatie en begrip verkry, maar talle van dié mense het dit duidelik gestel dat hulle nie hul menings durf uitspreek nie.³⁸⁹⁾

Twee van die afgevaardigdes, nl. de Wet en du Plessis, het reeds teen Oktober na Suid-Afrika teruggekeer en die nuus meegdeel dat hul vergaderings toegesprek het en privaatgesprekke gevoer het.³⁹⁰⁾ Die sending het met betogers te doen gekry. Hulle stemme is by vergaderings doodgeskreeu en hulle is met klippe en ander voorwerpe bestook, sodat hulle vir hul veiligheid skuiling moes soek.³⁹¹⁾ Emily Hobhouse was nie daarvoor te vinde dat die afgevaardigdes moes tou opgooi nie. Sy bemoedig hulle met die woorde: "The more I think of you throwing it all up to early in the campaign the more distressed I feel."³⁹²⁾ In 'n ander brief

---

386. G.3 2/11 Paarl Briewe. Diverse. Brief van ds. Moorrees aan die Kerkraad van Paarl op 30 Junie 1900 (K.K.A.).

387. idem.

388. P.8 1/1 Inkomende Briewe, 1872-1938 Brief van James Bryce aan die deputate (K.K.A.).

389. Snyman: op.cit., 45.

390. ibid., 38.

391. idem, 38.

392. P.8 1/1 Inkomende Briewe, 1872-1938 (Moorreesstukke). Brief van Emily Hobhouse aan ds. Moorrees in Sept. 1900 (K.K.A.).

skryf sy: "I am very sorry about it all, but being a woman, I like the last word and being obstinate also I cling to my opinion that it is a mistake to stop."³⁹³⁾ Intussen het Moorrees 'n brief van Geo S. Malan, die aflosleraar in die Paarl ontvang, waarin hy Moorrees verseker dat die gemeente hom op die hart dra en dat Moorrees die innige liefde en agting van die gemeente geniet.³⁹⁴⁾

Ds. Adriaan Moorrees en sy eggenote het op Dinsdag 6 November 1900 vanaf Europa teruggekeer. Die daaropvolgende dag is hulle hartlik deur die gemeente terugverwelkom.³⁹⁵⁾ Die besoek aan Engeland was nie so suksesvol as wat daar gehoop is dat dit sou wees nie. Nogtans kan die sending nie as heeltemal nutteloos beskou word nie. Dit is duidelik dat veral die privaatgesprekke wat met vooraanstaande mense gevoer is, wel ander insigte by sommige van hulle tuisgebring het. Prof. de Vos het as leier van die sending opgetree, maar dit wil nie sê dat Moorrees 'n geringe aandeel in die sending gehad het nie. Hy het, net soos prof. de Vos, langer in Europa vertoef. Dit dien as bewys dat hy, in ooreenstemming met die wense van Emily Hobhouse, nie gou tou opgegooi het nie. Getrou aan sy doelgerigtheid en sy ywer, sou Adriaan Moorrees sy uiterste bes gelever het.

'n Volkskongres is op 6 Desember 1900 te Worcester gehou waar prof. de Vos verslag gedoen het.³⁹⁶⁾ Daar kan met redelike mate van sekerheid aanvaar word dat ds. Moorrees ook teenwoordig was, want hy is by dié kongres as lid van 'n Uitvoerende Komitee benoem wat na afloop van die kongres na goeddunke moes optree.³⁹⁷⁾ Drie mosies is te Worcester aanvaar:-

---

393. ibid., Brief van Emily Hobhouse aan ds. Moorrees op 4 September 1900 (K.K.A.).

394. ibid., Brief van Geo. S. Malan aan ds. Moorrees op 6 Augustus 1900 (K.K.A.).

395. De Kerkbode, 8 November 1900, 696 (K.K.A.).

396. Snyman: op.cit., 45.

397. ibid., 46.

1. Daar word gevra vir beëindiging van die oorlog met behoud van onafhanklike republieke;
2. Daar word versoek dat Kaaplanders die reg moet verkry om interne sake te hanteer en daar word afkeur uitgespreek teen die beleid van Milner;
3. Daar word besluit om onophoudelik op konstitusionele wyse te streef om die besluite van die kongres uit te voer en dat 'n deputasie na die goewerneur gestuur sou word om die kongresbesluite aan hom oor te dra.³⁹⁸⁾

Die owerheid het in die uitgerekte stryd perde van baie Kaaplanders gekonfiskeer om die Britse leër se mobiliteit te verseker. Ds. Moorrees skryf op 3 Julie 1901 aan majoor Baker van die Paarl. Hy versoek hom om nie nog perde van gemeentelede te neem nie. Hy deel die majoor mee dat sy eie perd vir oorlogstoestande ongeskik is en dat hy dit in elk geval benodig vir sy werk.³⁹⁹⁾ Sy brief aan majoor Baker is verstaanbaar wanneer 'n naamlose brief wat hy in daardie tyd ontvang het, in ag geneem word. "Het is u schuld en van u medepredikanten dat ons paarden nu moet genome worde, want gij wil niet voor vrede werk. Gij wil Gods hand niet erkenne. Gij vraag niet wat Gods wil ben, maar gij wil u wil en zin hebben dat de boeren moet wen. En nu moet ons daaronder lyde en gij en uwen medepredikanten zit lekker in u huis. Die trane en sugte is op u. Gij bid maar God hoor u gebed niet. Lees Jesaja 1 vers 15. Hoe gaan u Nagmaal hou met u rebel hart tegen God en regering?"⁴⁰⁰⁾

Die predikant van die gemeente Paarl moes baie aanvegtinge verduur terwille van sy oortuigings van wat reg was. Hy het nogtans nie gehuiwer om op die weg voort te gaan wat hy gekies het nie. Hy was geen rebel soos wat die een naamlose

---

398. idem., 46.

399. P.8 1/1 Uitgaande Briewe (Moorreesstukke). Ds. Moorrees aan maj. Baker op 3 Julie 1901 (K.K.A.)

400. P.8 1/1 Inkomende Briewe, 1872-1938 (Moorreesstukke). Naamlose brief aan ds. Moorrees. Datum onbekend (K.K.A.).

briefskrywer hom beskuldig het nie. Hy was nie in opstand teen God se wil nie.

Hy was juis daarvan oortuig dat die optrede van die Britse owerheid teen die Boererepublieke onregverdig en daarom teen God se wil was. Hy het juis die rol van versoener aangeneem, sodat daar vrede aan beide gevegsfronte kon kom; daarin was hy juis aan God se wil gehoorsaam.

In De Kerkbode van 6 Julie 1905 verskyn daar 'n berig dat die leraars en ouderlinge van die Ned. Geref. Kerk beswaar aanteken teen die krygswet en die oorlog. Daar word by die goewerneur beswaar gemaak teen die ontheiliging van kerkgeboue, die deportasie van leraars, die willekeurige wyse waarop daar met skoolsake en opvoedingsake bemoei is en die harde en onregverdige behandeling wat lidmate moet verduur.⁴⁰¹⁾

Die besware het op dowe ore geval. Die stryd het voortgeduur totdat die boeremagte die knie finaal voor Engeland gebuig het. Die Vrede van Vereeniging is om vyf minute oor elf op 29 Mei 1902 in die Britse hoofkwartier in Pretoria onderteken.

Moorrees het gedurende sy bediening in die Paarl die eer te beurt geval om by die aanvang van die Sinode van 1906 tot moderator verkies te word.⁴⁰²⁾ Ds. D.S. Botha van Stellenbosch is in Moorrees se plek as assessor verkies.⁴⁰³⁾ Moorrees se verkiesing tot moderator het die vertroue bevestig wat die sinodegangers in hom gehad het. Trouens, sy verkiesing het bewys gelewer van die agting wat die kerk in sy geheel in hom as kerkleier gehad het.

Moorrees het as assessor die openingsrede gelewer, vanweë die afwesigheid van die uittredende moderator, ds. J.H. Hofmeyr. Hy het Matteus 9 vers 37 en 38

---

401. De Kerkbode, 6 Julie 1905, 314-316.

402. De Kerkbode, 25 Oktober 1906, 511.

403. idem., 511

gebruik:

"De oogst is wel groot, maar de arbeiders zijn weinige: bidt dan den Heere des oogstes, dat hij arbeiders in zijnen oogst uitstoote."

Hy het as tema gebruik: "De Noodkreet der Kerk". Volgens die sintaktiese verdelingsmetode het dit die volgende verdelings gehad:

1. De oogst is groot;
2. De arbeiders zijn weinige.

Hy het met sy kenmerkende ryke taalgebruik verwys na die verafgeleë en dunbevolkte streke waar daar 'n gebrek aan arbeiders was en die bewoners gevolglik maatskaplik en geestelik veragter het. Hy het ook verwys na die getal kleurlinge wat oor die hele land versprei was. In alle gevalle was dit vir hom van belang dat die evangelie aan hulle verkondig en die diens van barmhartigheid betoon moes word. Nadruk is gelê op die roeping van die kerk om vir die voorsiening van arbeiders te bid.⁴⁰⁴⁾

Die Sinode van 1906 was in 'n paar opsigte geskiedkundig: Daar is besluit dat die Sinodale Kommissie voortaan sou bestaan uit een predikant en een ouderling uit elke Ring; die Federale Raad van Kerke wat uit 30 lede sou bestaan en wat vir die eerste keer in Maart 1907 in Pretoria sou vergader, is van stapel gestuur, uitgebreide aandag is ook aan die sending gegee.⁴⁰⁵⁾ Van groot geskiedkundige belang is die feit dat ds. Adriaan Moorrees die eerste alumnus van die Teologiese Seminarium op Stellenbosch was wat tot moderator verkies is.⁴⁰⁶⁾

Die jaar 1908 het meer bekendheid vir Moorrees as literator gebring. In daardie jaar verskyn sy digbundel Zevenjaartjes. Sy Paarlse tydperk dateer die vrugbaarste van sy digterstalent. Die pragtige natuurskoon van die Paarl het

---

404. ibid., 508-511.

405. ibid., 512-546.

406. ibid., 511.

hom geïnspireer. Hy kon deur sy studeerkamervenster die Paarlrots sien en bewonder. Vir hom is die berg "uit naakte rots gehouwen als een symphonie van steen" en 'n "altaar als geen mensch kan bouwen, maar de hand van God alleen." Hy het hom verder soos volg uitgelaat:⁴⁰⁷⁾

Hooger dan uw grijze kransen
dan der bergen hoogste top,
Naar de eeuw'ge gouden transen
Stijgt mij bange ziele op.

Die titel van sy digbundel spruit uit Moorrees se oogmerk om met gedigte 'n nederige kransie te lê op die grafte van ontslapenes soos Paul Kruger, Ds. J.H. Neethling, Dr. Hoffman, "Een Jong Meisje" en "Een Kind."⁴⁰⁸⁾ Die afsterwe van ds. J.H. Neethling op 26 Februarie 1904 word soos volg beween:⁴⁰⁹⁾

Een Vorst in Israël, een ceder is gevallen
En, daverend van den schok, treurt heel
(ons dierbaar land,
Zoo stort, wanneer aan't zwerk de donderslagen
(knallen:
De trots van Libanon ontbladerd in het zand.
Dan huilt den dennenbosch en schudt zijn
(don'kre kruinen,
Omdat de kroon des wouds ontdaan ligt van
(haar pracht.
Dan klingt hul klagend lied ver over veld
(en duinen,

---

407. Gerdener: Bouers van Weleer, 200-201.

408. Ruber: Onze Oudstudenten als Dichters. (South African College Magazine Vol. XII, 1 June 1912, 34) (Argiefbewaarplek in die Universiteit van Kaapstad).

409. De Kerkbode, 31 Maart 1904, 152 (ook in Zevenjaartjes).

En't somber golfgebruisch geeft antwoord op hun klacht!

Ille Ruber skryf onder andere soos volg oor sy digwerk: "Moorrees is de taalgeleerde wien het gepaste woord voor de hand ligt, die steeds de uitgezochste uitdrukkingen weet te vinden, die geen onverwachte wendingen bezicht, maar ons juist datgene voor de ogen plaatst, wat wij verwachten konden maar toch niet self zouden vinden. Al dadelik ziet men, dat het hier niet is de gevoelvolle spreker tot het hart, maar de deftige verteller en schilder, die daarbij taalkundige is."⁴¹⁰⁾

Dieselfde skrywer beskou A. Moorrees en ds. G.R. Keet asook voormalige president F.W. Reitz, as "navolgenswaardige oudstudenten die blaken van patriotisme en godsvrucht."⁴¹¹⁾

Intussen het prof. N.J. Hofmeyr, na 'n dienstydperk van 49 jaar aan die Kweekskool, die stadium van uittrede bereik. Die aanbeveling van die Sinodale Kommissie dat die kiesing van 'n nuwe hoogleraar so spoedig moontlik moes plaasvind, is op Woensdag 31 Oktober 1906 deur die Sinode goedgekeur.⁴¹²⁾ Die kieskollege het op Woensdag 19 Desember 1906 vergader. Die name van die volgende persone het op die nominasielys verskyn: Di. A. Moorrees, G.F. Marais, dr. D.F. Malan, di. J. du Plessis en C. Spoelstra.⁴¹³⁾ Aanvanklik is daar lank en ernstig gepraat of daar nie 'n beginselbesluit geneem moes word dat iemand uit die buiteland beroep moes word nie.⁴¹⁴⁾ Daar is hierteen besluit. Die nominasielys is gevorm. Die keuse het op ds. Adriaan Moorrees van die Paarl geval.⁴¹⁵⁾

410. Ruber: op.cit., 33-34.

411. ibid., 35.

412. ibid., 533.

413. De Kerkbode, 20 Desember 1906, 605.

414. idem., 605.

415. idem., 605.

Met hierdie gebeurtenis is die kroon op die roeping van Adriaan Moorrees as bedienaar van die Goddelike Woord geplaas. Na vier jare in die gemeentelike bediening is die voorreg aan hom gegun om as hoogleraar besig te wees met die opleiding van voornemende predikante van die Nederduitse Gereformeerde Kerk.

Moorrees het bevestigend op die beroep geantwoord. Hy het op 12 Februarie 1907 die Kerkraad van die gemeente Paarl meegedeel dat hy, in die lig van die aanvaarding van die hoogleraarskap, dit nodig vind om so spoedig moontlik 'n besoek aan Europa af te lê.⁴¹⁶⁾ Hy het gevra om reeds in April 1907 van die gemeente afskeid te neem.⁴¹⁷⁾ Die Kerkraad het die reëling goedgekeur. Op 5 April 1907 is eervolle ontslag aan hom verleen.⁴¹⁸⁾

Hy het tien dae later op 15 April, met die skip Bulawayo, na Europa vertrek.⁴¹⁹⁾ Hy het die vorige dag, op Sondag 14 April, die oggenddiens in Seepunt gelei. Hy het uit Jesaja 63 vers 9 gepreek met die tema: "In al hunne benauwdheden was Hij benauwd."⁴²⁰⁾ Die volgende drie hoofgedagtes het in sy preek voorgekom:

1. Hij draagt kennis van onze benauwdheden;
2. Hij draagt onze lasten;
3. Hij vergeeft onze zonden.

De Kerkbode het soos volg berig:- "De prediker was zichtbaar aangedaan gedurende die uitspreken dezer laatste rede op eigen bodem; vooral onder het gebed, toen hij ook gedacht aan 'herderlooze gemeenten', overmeesterde zijn aandoening hem heelemaal. Men kon zien dat de open wonde door de afscheid van een geliefde gemeente veroorzaakt, nog heelemaal versch was."⁴²¹⁾

---

416. G.3 1/7 Paarl Notule, 1895-1917, 248 (K.K.A.).

417. De Kerkbode, 18 April 1917, 195.

418. G.3 1/7 Paarl Notule, 1895-1917, 257 (K.K.A.).

419. De Kerkbode, 18 April 1907, 195.

420. idem., 195.

421. idem., 195.

Op hierdie noot het hy vir 'n tydperk van ongeveer nege maande na Europa vertrek en hoofsaaklik Holland en Duitsland besoek.

Hy was een van die manne wat verkies het dat iemand uit die buiteland vir prof. Hofmeyr moes opvolg.⁴²²⁾ Nooit sou hy kon droom dat die hoogleraarskap juis vir hom, seun van die Swartland, beskore sou wees nie.

4.5 Samevatting

Adriaan Moorrees was 27 jaar en 6 maande in die gemeentelike bediening. Hy was 24 jaar oud toe hy as hulpleraar in Noorder-Paarl bevestig is. Op 'n leeftyd van 51 jaar en 8 maande het hy uit die gemeentelike bediening getree, om as hoogleraar aan die Teologiese Seminarium in Stellenbosch diens te aanvaar.

Hy was bevoorreg om in die platteland sowel as stadsgebied predikant te kon wees. Dit is interessant dat hy in die Paarl sy bediening begin en afgesluit het.

Noorder-Paarl het hom die geleentheid gebied om vir die eerste keer met die gemeentelike bediening kennis te maak. Hy het hier waardevolle ondervinding opgedoen. Hy het ook met die leidende persone van die taalstryd kennis gemaak. Hier het hy hom in 'n plek bevind waar Afrikaner-nasionalisme sterk vorm aangeneem het. Dit was stellig in die Paarl dat Moorrees die sterkste inspirasie ontvang het om daadwerklik op te tree teen die verengelsingsbeleid van die owerheid. Hy het ook gedurende die tyd reeds sterk simpatie getoon met die wel en weê van sy mense ten noorde van die Oranjerivier.

Richmond het Moorrees in aanraking gebring met 'n boeregemeenskap wat 'n lewensbestaan moes maak in 'n omgewing waar die elemente van die natuur harde eise gestel het. Die langdurige droogtes, die droewige gevolge van 'n siekte-epidemie, was daarvoor verantwoordelik dat hy as pastor goeie ondervinding

---

422. idem., 195.

opgedoen het. Hy het in hierdie jare sterk op die voorgrond getree as kampvegter van die Hollandse taal. Ds. A.A. Louw het wel die daadwerklike stappe vir die oprigting van die Suid-Afrikaanse Taalbond gedoen, maar dit was Moorrees wat die idee vooraf gepropageer het. Die waardevolle bydrae wat hy vir die onderwys kon lewer is kort voor sy vertrek uit Richmond besef, toe hy in 1891 tot lid van die Parlementêre Onderwyskommissie benoem is. Hy het ook die geleentheid gekry om die onderwyssake van Transvaal te behartig. Hierdie uitnodiging het hy egter nie aanvaar nie. Die gemeente Richmond was gelukkig om ds. Adriaan Moorrees vir twaalf jaar in hulle midde te kon hê.

Kaapstad het aan Moorrees die geleentheid gebied om kennis met die stadsbediening te maak. Hy was verplig om 'n hele paar aanpassings te maak. Die gesin het huisvestingsprobleme ondervind. Moorrees se gemeentewyk was nie so homogeen soos 'n plattelandse gemeenskap nie. Mense van verskillende bevolkingsgroepe was die voorwerpe van sy bediening. Hy het genoegsame geleentheid gehad om sendingwerk en diens van barmhartigheid te beoefen en hy het sy geleenthede benut. Sy prediking is beter benut omdat groter getalle mense in die stad die eredienste bygewoon het. Hy is in 1894 tot assessor van die Kaapse Sinode verkies wat aan hom die geleentheid gegee het om die kerk in wyer verband te dien.

Die Paarl het Moorrees weer terug na die platteland gebring en 'n mens kry die aanvoeling dat hy hom daaroor verheug het. Hy het homself as minder suksesvol in die stadsgemeente beskou. Sy bediening in die Paarl is veral gekenmerk deur sy priesterlike bewoëndheid oor die stryd tussen Boer en Brit. Hy het probeer om as gesant, vrede te bewerkstellig. Hy het hom steeds vir Hollands as skryftaal beywer. Sy skrywerstalent het 'n hoogtepunt bereik met die verskyning van sy digbundel. Met die verkiesing tot moderator in 1906 is die sukses van sy kerklike leierskap bevestig.

BESLUIT

Adriaan Moorrees het die eerste veertien jaar van sy lewe in 'n landelike opset deurgebring, waar die kerk die middelpunt van die gemeenskapslewe was. Die mense van die Swartland het in noue verbondenheid met hul kerk gelewe. Sy vader was predikant van die gemeente. H.H. Loedolf, in wie se huis hy sy kleuter- en 'n gedeelte van sy kinderjare gewoon het, was ouderling van die kerk. Die kerk en sy belange het dus van die begin af 'n dominante plek in sy lewe ingeneem.

Hy het sy eerste onderwys in Malmesbury ontvang. Die kundige en toegewyde Barend Wethmar het belangrike grondslae gelê waarop Adriaan se verdere opleiding met vrug kon voortbou. Die "Zuid-Afrikaansche Athenaeum" was 'n gelukkige keuse vir sy hoërskoolopleiding. Hierdie skool het oor goeie leerkragte beskik. Adriaan kon met 'n verskeidenheid vakke kennis maak wat hom goed vir sy latere teologiese studies toegerus het. Hy het veral in Engels en die klassieke tale uitblink. Die Athenaeum het aan hom die geleentheid gebied om met mense van wyd uiteenlopende sienings kennis te maak. Hy was ook in die geleentheid om Engels beter te leer ken. Sy trots vir sy Hollandse erfenis in terme van taal en kultuur is hier geslyp. Hy is daarin geoefen om rekenskap van 'n eie siening te gee. Hy het die geleentheid gehad en benut om sy redenaarsvermoë te ontwikkel. Die inhoud van 'n persoonlike geloofsoortuiging is deeglik deur die stadsmilieu getoets.

Adriaan was in Kaapstad in 'n gemeente waar daar toegewyde en talentvolle predikante was. Predikante soos Andrew Murray, G.W. Stegmann en William Robertson was as kragtige predikers bekend. Die gevolgtrekking word gemaak dat hulle 'n betekenisvolle invloed op Adriaan gehad het. Ook hy sou een van die boeiendste predikers van sy tyd word.

In Stellenbosch het Adriaan die geleentheid gehad om ds. J.H. Neethling as predikant te kon hê. Ds. Neethling was 'n man met groot geloofserns. Sy

bediening het 'n sterk evangeliese inslag gehad. Moorrees en die ander studente het in noue kontak met hom geleef. 'n Duidelike ooreenstemmende trek tussen Moorrees en ds. Neethling was die belangstelling en ywer wat beide vir die onderwys aan die dag gelê het. Proff. N.J. Hofmeyr en John Murray het met Neethling 'n driemanskap gevorm wat baie vir die onderwys in Stellenbosch gedoen het. Moorrees se belangstelling in die onderwys kan derhalwe nie losgemaak word van die invloed van die genoemde driemanskap nie.

Adriaan se leermeesters aan die Kweekskool was kinders van die Réveil. Hulle het nadruk gelê op persoonlike vroomheid en die persoonlike verhouding met God. Sy vader word beskryf as iemand wat op 'n tydstip simpatie met die liberale predikante van die kerk getoon het. Sy oom, die heer Loedolff, is geassosieer met liberaalgesindes in die Kaapse kerk. Adriaan daarenteen, het hom in 'n teologiese skool bevind wat juis onder andere opgerig is om as teenvoeter van die liberale teologie te dien. Hy het in Stellenbosch genoeg geleentheid gehad om die kaf van die koring te skei. Sy latere lewe lewer bewys daarvan dat die teologiese opleiding aan die Kweekskool in sy doel met Adriaan geslaag het. Dit wil voorkom asof prof. Hofmeyr die grootste invloed op Adriaan gehad het. Prof. Hofmeyr was 'n baie geslaagde prediker en geleentheidsredenaar soos wat dit later met Moorrees die geval was. Hofmeyr was die dinamiese en boeiende dosent, wat veral met die Kerkgeskiedenis sy studente besiel het. Moorrees het in 1908 vir prof. Hofmeyr as hoogleraar opgevolg. Dit was ook in die Kerkgeskiedenis wat hy uitblink het. Hy het die een tydvak na die ander laat leef en 'n liefde by sy studente vir veral die Protestantisme en evangeliesgesindes ingeboesem. Selfs na sy aftrede het hy hom nog aan die Kerkgeskiedenis gewy. Na deeglike navorsing het hy die monumentale werk Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika, 1652-1873, die lig laat sien.

Moorrees het ná sy legitimasie in 1878 na Utrecht in Holland vertrek vir verdere studie. Hy was slegs vir ongeveer ses maande in die buiteland. Dit het nie aan hom genoegsame geleentheid gegee vir intensiewe gespesialiseerde studie nie. Hy

het eerstehandse kennis van die vrysinnige teologie in Nederland opgedoen. Utrecht was "behoudend" in sy teologie. Sy Utrechtse leermeesters was Van Oosterzee, Beets en Doedes. Hulle was verteenwoordigers van die Apologetiese Skool. Die Apologetiese rigting het sterk wal gegooi teen die modernisme in die teologie. Tog was hul nie suiwer Calvinisties nie omdat die "sola fide" in 'n groot mate sy plek vir die redelikheid van die mens moes afstaan. Dit sal lonend wees om met verdere studie na te speur hoe die Apologetiese rigting in die teologiese denke van die latere professor Moorrees gehanteer is. Die feit bly staan dat hierdie rigting sterk standpunt teen die modernisme ingeneem het en hierby sterk aansluiting gevind het by die teologiese opleiding wat Adriaan in Stellenbosch gehad het. Utrecht het, net soos Stellenbosch, by Moorrees die vaste oortuiging gelaat dat die gesag van die Skrif prioriteit nommer een moet wees. Adriaan Moorrees se gemeentelike bediening het van nougesetheid en toegewydheid getuig. Hy was getrou in sy huisbesoek en kategetiese sorg. Hy het daarin geslaag om mense in verskillende soorte lewensituasies met die Woord te begelei. Die kerkjeug het 'n besondere plek in sy bedieningsaktiwiteit ingeneem. Hy het, ten spyte van werkdrukke, ook aandag aan die onderwys van die jeug gegee. Sy intellektuele bekwaamheid en kundigheid het die onderwys goed te pas gekom en is selfs buite die gemeentegrense aangewend.

Moorrees sal altyd as prediker onthou word. Hy het hom in sy gemeentelike bediening onderskei as een van die kragtigste redenaars van sy tyd. Sy prediking het geensins 'n emosionele karakter gehad nie, maar was wel boeiend. Hy het die gawe gehad om die taal (altyd Hollands) meesterlik in die prediking te hanteer. Hy het met vernuftige taalgebruik daarin geslaag om die Bybelse gebeure vir sy toehoorders te laat lewe. Hy was 'n gewilde prediker, maar dit wil nie sê dat hy na gewildheid gestrewe het nie. Hy het, wanneer omstandighede dit vereis het, sterk vermanend gepreek. Die geesdrif van sy prediking was nie 'n rookskerm waaragter swak eksegeese weggesteek is nie. Sy eksegeese was goed, al het dit gebeur dat sommige van sy preke uit die Ou Testament nie

christosentries was nie. Sy boeiende voordrag het nie die logiese gang van sy preke versteur nie. Alhoewel hy sy manuskrip kansel toe geneem het, het hy gepreek en nie gelees nie. Hy het in die opstel van sy preke van die verdelingsmetode gebruik gemaak. Die logiese orde van sy preke het juis tot die verstaanbaarheid daarvan bygedra. Dit blyk ook dat hy nie 'n liefhebber van opwekkingsdienste was nie.

Dit is interessant dat Moorrees sy gemeentelike bediening in die Paarl begin en afgesluit het. Dit was in die Paarl waar die taalstryd gewoed het en waar die vlam van patriotisme, in 'n tyd van Engelse oorheersing, al hoe sterker gebrand het. Moorrees was in elke gemeente wat hy bedien het, altyd die vurige kampvegter vir Hollands. Hy het gedurende sy eerste verblyf in die Paarl met die taalmanne kennis gemaak. Die manne van die G.R.A. was ten gunste van 'n eie taal en die vernaamste rede daarvoor was die opdringing van Engels deur die owerheid. Moorrees se verset teen Engels, is sekerlik in die Paarl versterk. Hy was egter, in teenstelling met ds. S.J. du Toit, nooit 'n kampvegter vir Afrikaans nie. Hy kon hom net nie voorstel dat Afrikaans Hollands as skryftaal sou vervang nie. Die rykdom van die Nederlandse letterkunde het hom na-aan die hart gelê. Hy was nie anti-Afrikaans gesind nie. Dit was vir hom net 'n uitgemaakte saak dat Afrikaans nie vir Nederlands as skryf- en onderrigtaal kon vervang nie. Hyself het altyd in Hollands gepreek, gesels en geskryf. Sy ywer vir Hollands het veral in sy bedrywighede in die S.A. Taalbond na vore gekom.

Moorrees was teen die Engelse owerheid se beleid teenoor die Boererepublieke gekant. Hy was hart en siel aan die kant van die boerevegters van die eerste- en die Tweede Vryheidsoorloë. Hy was die boeregesantskappe, wat die Paarl besoek het, openlik goedgesind, ten spyte van die kwaai kritiek wat hy oor sy affiniteite moes verduur. Hy het gedurende die Tweede Vryheidsoorlog as vredesgesant na Europa gegaan.

Ds. Adriaan Moorrees se intellektuele begaafdheid en voortreflike gawes het nie ongesiens by die res van die kerk verby gegaan nie. Afgesien van voortdurende leiding op ringsvlak, het hy op 39-jarige leeftyd assessor van die Kaapse Sinode geword. Hy is in 1906 tot moderator verkies en was die eerste alumnus van die Kweekskool in Stellenbosch wat die pos beklee het. Hy het 'n lewendige aandeel in die sinodale debatte geneem. Voorts het hy op talryke sinodale kommissies gedien en leiding gegee.

Teen 1906 was ds. Adriaan Moorrees reeds goed bekend in die Nederduitse Gereformeerde Kerk. Die kerk was van sy godsvrug en teologiese bekwaamheid bewus.

Dit kon nie anders nie. Hy was die aangewese man om prof. N.J. Hofmeyr as hoogleraar van die Teologiese Kweekskool op te volg. Die voorsienige God het hom met sy vorming, opleiding en gemeentelike bediening deeglik daarvoor voorberei.

BRONNE1. Literatuur

Brown, W.: Dominee Johannes Henoch Neethling Hzn.

Vorming en Opleiding 1826-1850. (ongepubliseerde M.Th.-tesis,
Stellenbosch, 1981).

Chambers Encyclopaedia, XIV. London, 1955.

Christelike Encyclopedie, dele 1 en 2. Kampen, 1961.

Cillié, F.J.: Die Stigting van die Gemeente Noorder-Paarl en die Stigting van
die Genootskap van Regte Afrikaners. (ongepubliseerde
lisensiaatverhandeling, Stellenbosch, 1972).

De Villiers, A.J.D.: Die Hollandse Taalbeweging in Suid-Afrika.

(gepubliseerde proefskrif vir Doktor in die Lettere,
Stellenbosch, 1934).

De Villiers, D.W.: Die Kategese in die Nederduitse Gereformeerde Kerk in
Suid-Afrika. (gepubliseerde D.D.-proefskrif, Stellenbosch,
1957).

De Villiers, C.C. en Pama, C.: Geslagsregisters van die Ou Kaapse Families, deel
2, L-R, Kaapstad (ens.), 1966.

Du Plessis, J.: Het Leven van Andrew Murray, Kaapstad, 1920.

Ensiklopedie van die Wêreld, deel 10, Stellenbosch, 1977.

Ferreira, I.L.: Die Teologiese Seminarium van Stellenbosch 1858-1963.
(gepubliseerde proefskrif vir die graad Doktor in die Teologie,
Stellenbosch 1972).

Gerdener, G.B.A.: Bouers van Weleer. Kaapstad, 1951.

- Grobbelaar, P.W.(red): Families, Familiename en Famieliewapens. Kaapstad, 1975.
- Haitjema, Th., L.: De Nieuwere Geschiedenis van Neerlands Kerk der Hervorming, Gravenhage, 1964.
- Haitjema, Th., L.: De Richtingen in de Nederlandsche Hervormende Kerk. Wageningen, 1934.
- Hanekom, T.N.: Die Liberale Rigting in Suid-Afrika. ('n Kerkhistoriese studie). Stellenbosch, 1951.
- Hanekom, T.N.(red): Ons Nederduitse Gereformeerde Kerk. Kaapstad, 1952.
- Heap, P.: The Story of Hottentots-Holland. Sir Lowrys Pass, 1977.
- Heyns, H.A.: Die Kerklike Werkzaamheid van Abraham Faure. (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1950, deel 1).
- Hoekstra. T.: Gereformeerde Homiletiek. Wageningen (datum onbekend).
- Hopkins, H.C.: Die Moeder van Ons Almal. (Geskiedenis van die Gemeente Kaapstad 1665-1965). Kaapstad, 1965.
- Hugo, A.M. en Van der Bijl, J.: Die Kerk van Stellenbosch, 1686-1964. Kaapstad, 1963.
- Kestell, J.D.: Het Leven van Professor N.J. Hofmeyr. Kaapstad, 1911.
- Kluit, M.E.: Het Protestantse Reveil in Nederland en Daarbuiten, 1815-1865. Amsterdam, MCMIXX.
- Laidler, P.W.: The Growth and Government of Cape Town. Cape Town, 1939.
- Malan, F.S.: Gedenkboek van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente Kruisvallei. Tulbagh, 1927.

- Möller, J.P.: Professor Adriaan Moorrees as Prediker.
(Ongepubliseerde lisensiaatverhandeling, Stellenbosch 1974).
- Moorrees, A.: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1652-1873.
Kaapstad, 1937.
- Mouton, J.F.: Die Nederduitse Gereformeerde Kerk en die Eerste Vryheidsoorlog
(ongepubliseerde M.Th.-tesis, Stellenbosch, 1980).
- Muller, C.F.J.(red): Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis.
Pretoria en Kaapstad, 1968.
- Oberholster, J.A.S.: Euufees-Gedenkboek, N.G. Gemeente Richmond, K.P. Kaapstad,
1943.
- Olivier J.A.: Die Suid-Afrikaanse Taalbond 1890-1965.
(ongepubliseerde tesis vir die graad Magister in die
Opvoedkunde, Stellenbosch, 1965).
- Picard, H.W.J.: Grand Parade. Cape Town, 1969.
- Rasker, A.J.: De Nederlandse Hervormende Kerk vanaf 1795.
Kampen, 1974.
- Ritchie, W.: The History of the South African College 1829-1918,
I & II. Cape Town, 1918.
- Saunders C & Phillips H.: Studies in the History of Cape Town,
volume 3. Cape Town, 1980.
- Schaff P.: Geschiedenis der Apostolische Kerk, benevens eene Algemeene
Inleiding op de Kerkgeschiedenis.
(vertaal deur J.W.T. Lubbink Weddik)
Campagne, 1869.

Scholtz, D.A.: Ds. S.J. du Toit, as kerkman en Kultuurleier.

(ongepubliseerde proefskrif vir die graad Doktor in die Teologie, Stellenbosch 1975).

Scholtz, G.D.: Die Bedreiging van die liberalisme.

Johannesburg, 1965.

Smuts, F. (red.): Stellenbosch. Drie Eeue. Stellenbosch, 1979.

Snyman, J.H.: Die Afrikaner in Kaapland 1899-1902.

(Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1979, deel 2) .

Smit, A.P.: Eufoes-Album van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente,

Riversdale. Kaapstad, 1939.

Smit, A.P.: Eufoes by die Toringkerk 1875-1975. Paarl, 1975.

Smit, A.P.: Gedenkboek van die Nederduitse Gereformeerde Gemeente, Swartland

(Tweede Eufoes) 1745-1945. Malmesbury, 1945.

Standard Encyclopaedia of South Africa, volume 10, Cape Town 1972.

Theron, J.H.: Johannes Izaak Marais. Leraar en Hoogleraar van die Nederduitse

Gereformeerde Kerk 1848-1919.

(ongepubliseerde M.Th.-tesis, Stellenbosch, 1982).

The South African College debating Society. Jubilee Souvenir 21 April 1865-21

April 1915.

The World Book Encyclopedia, Chicago (ens.), 1982.

Thom, H.B. (sameroeper): Stellenbosch 1866-1966. Honderdjaar Hoër Onderwys.

Kaapstad, 1966.

Van den Akker, N.K. en Smit, E.L.: Beknopte Geschiedenis van het Christendom.

Den Haag, 7de druk.

Van der Watt, P.B.: Beroerders en Beroeringe. Kaapstad 1957.

Van der Watt, P.B.: John Murray 1826-1882. Pretoria, 1979.

Van der Watt, P.B.: Die Loedolff-saak en die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1862-1962. Kaapstad, 1973.

Van der Westhuizen, W.S.: Onderwys onder die Algemene Skoolkommissie 1804-1839
(Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis,
1953, deel II).

Van Itterzon, I.T. en Nauta, D (reds): Geskiedenis van de Kerk, VII en VIII.
Kampen, 1964.

Van Jaarsveld, F.A.: Van Apologetiek en Objektiviteit in ons Kerkgeskied-
skrywing, Kaapstad 1953.

Van Veen, S.D.: Eene Eeuw van Worsteling. Groningen, 1904.

Walker, E.A.: The South African College and the University of Cape Town 1829-
1929. Cape Town MCMXXIX

2. Letterkundige Bron.

Da Costa, I.: Wat er door de Theologische Faculteit te Leyden al zoo Geleerd en
Geleverd wordt. Amsterdam, 1857.

3. Periodieke Publikasies

Almanak voor de Nederduitse Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, 1880, 1892,
1896.

De Christen, 1880-1883

De Gereformeerde Kerkbode, 1874-1878

De Kerkbode, 1885-1907

Die Kerkblad, 14 Oktober 1981

De Zuid-Afrikaan, 5 Februarie 1898.

Die Kerkblad, 14 Oktober 1981.

De Zuid-Afrikaan, 5 Februarie 1898.

Ons Tijdschrift, 1896

Ons Tijdschrift, November 1897

South African College Magazine, Vol. XII, 1 June 1912.

The Paarl, 25 Julie 1895.

University of Cape Town Quaterly, Vol. 1, 1918.

University of Cape Town Quaterly, Vol. 9, May 1926.

4. Artikels.

Coetzee, C.F.C.: Andrew Murray en die Werk van die Heilige Gees.

(Die Kerkblad, 14 Oktober 1981).

Hanekom, T.N.: Godsdiens aan die Kaap in Van Riebeeck se tyd.

(N.G.T.T., Januarie 1977).

Malan, F.J.B.: Kort Lewenskets van Professor Adriaan Moorrees.

(Jaarboek van die Nederduitse Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika, 1940).

5. Argivale Bronne.

1. Staatsargiefbewaarplek, Kaapstad.

C.O. 4576 Minutes of Proceeding of Matrimonial Courts, vol. 1.

C.O. 4591 Minutes of Proceeding of Matrimonial Courts, vol. 20.

M.O.O.C. 6/9/71 Death Notices, July-Sept., 1855.

2. Kaapse Kerkargief.

- G.1 1/37 Notulenboek Kaapstad 1890-1892.
- G.1. 1/38 Notulenboek Kaapstad 1892-1895.
- G.1. 4/35 Bijlagen tot de Notulen Kaapstad 1892.
- G.1 13/7 Huweliksregister Kaapstad 1804-1839.
- G.1 17/1 Verslagen Huisbezoek.
- G.3 2/11 Paarl Briewe. Diverse.
- G.3 16/3 Minute Book Boys High School 1898-1907.
- G.3 17/2 Paarl C.J.V. - Notule;
- G.5 1/3 Swartland, Kerkraadsnotule 1829-1872.
- G.5 3/4 Doopregister Swartland 1810-1821.
- G.5 3/7 Doopregister Swartland 1850-1861.
- G.5 4/3 Ledematen Register N.G. Kerk Malmesbury 1836-1892.
- G.5 5/6 Swartland Huweliksregister 1878-1892.
- G.5 6/1 Swartland Doderegister 1843-1870.
- G.26 1/4 Richmond, Notule 1879-1903.
- G.26 16/3 Doopregister Richmond 1873-1917.
- G.26/3/1 Richmond, Inkomende Briewe.
- G.42 1/1 Noorder-Paarl Notule 1875-1912.
- G.42 2/1 Noorder-Paarl Inkomende Briewe.
- P.8 1/1 Moorreesstukke: Inkomende Briewe 1872-1938.
- P.8 1/1 Moorreesstukke: Beroepsbriewe 1879-1895.
- RA 1/1 Verslagen van Staat der Godsdienst en art. 52.
Al de Ringen.
- RA 1/2 Verslag van den Staat der Godsdienst en art. 52.
Al de Ringen.
- RA 1/3 Verslagen van den Staat van Godsdienst van al de
Ringen 1891-1902.
- RA 4/61 Doopregister van Ring van Albanie, Beaufort 1882-1884.
- R 4/78 Doopregisters A-K, 1893-1895.
- R 4/75 Doopregisters A-Z, 1889-1890.

R 4/76 Doopregisters, 1826 en 1891.

R 9/1 Notulen Ringen Graaff-Reinet, Albanie, Beaufort 1880-1882.

R 9/7 Staat van Godsdiens. Ring van Albanie, Beaufort & George.
Acta Synodi 1890-1903.

R 9/8 Acta, Verslage, art. 52. Al de Ringen, 1885-1887.

R 9/10 Acta van Ringen 1889.

R 9/13 Acta van al de Ringen met Bijlagen, 1892.

R 9.14 Acta van al de Ringen met Bijlagen, 1893.

S.9 1/1 Notule Proponentseksamenkommissie.

S.10 1/1 Notule Admissie-Eksamen Kommissie.

S.20 9/1 Notule Kollege Professore, 1863-1940.

Notule C.J.V., 1874-1885.

Moorreesstukke: Prof. Adriaan Moorrees: Leidende Figuur op Meer as Een
Gebied (Handgeskrewe biografiese stuk deur Prof. T.N.
Hanekom).

3. Argiefbewaarplek van die Universiteit van Kaapstad.

South African College Minute-Book of Senate, 1856-1896.

South African College Class Lists: December 1870;

January-March 1871;

July-September 1871.